

Організація з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини

ВЕРБАЛЬНА НОТА

Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПЛ) ОБСЄ висловлює свою повагу Представництвам держав-учасниць ОБСЄ та, відповідно до пункту 7 Московського документа 1991 року, має честь цим листом передати зауваження місії експертів, утвореної в рамках Московського механізму 41 державою-учасницею ОБСЄ після двосторонніх консультацій з Україною, разом з описом заходів, які Україна вжила або має намір вжити щодо них.

БДПЛ користується цією нагодою, щоб поновити Представництвам держав-учасниць ОБСЄ запевнення у своїй найвищій повазі.

[Підпис]
Печатка: «БЮРО З ДЕМОКРАТИЧНИХ
ІНСТИТУТІВ І ПРАВ ЛЮДИНИ
ОБСЄ S/N: 032-2011»

Варшава, 22 вересня 2025 року

Постійним представництвам держав-учасниць ОБСЄ
Відень

ЗВІТ ПРО МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ТА ПРАВОМ ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПОВОДЖЕННЯМ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Професор Ерве Асенсіо, Професор Вероніка Білкова та Професор Марк Клемберг

ЗМІСТ

I.	Загальні зауваження та короткий огляд	1
II.	Вступ та мандат	3
A.	Застосування Московського механізму	3
B.	Сфера застосування мандату	4
C.	Застосовні міжнародні правові стандарти	6
1.	Зобов'язання ОБСЄ	6
2.	Міжнародне гуманітарне право (МГП)	7
3.	Міжнародне право прав людини (МППЛ)	8
4.	Міжнародне кримінальне право (МКП)	10
5.	Інші міжнародні правові стандарти	11
D.	Методологія	12
E.	Огляд фактичної ситуації	13
III.	Статус українських військовополонених	14
A.	Право на статус військовополоненого згідно з МГП	14
B.	Загальне ігнорування статусу військовополонених з боку Російської Федерації	16
C.	Пряме заперечення статусу військовополоненого Російською Федерацією	18
IV.	Свавільні вбивства українських військовополонених	21
A.	Заборона свавільних вбивств згідно з МГП та МППЛ	21
B.	Страта українських військовополонених на полі бою	22
C.	Свавільні вбивства українських військовополонених у таборах для інтернованих	24
V.	Катування та нелюдське поводження	26
A.	Заборона катувань згідно з МГП та МППЛ	26
B.	Широко поширене та систематичне застосування катувань до українських військовополонених	27
VI.	Умови утримання українських військовополонених	29
A.	Початок полону	30
B.	Інтернування військовополонених – правові стандарти	31
C.	Інтернування військовополонених – становище українських військовополонених	32
1.	Місця позбавлення волі	32
2.	Ставлення до українських військовополонених	34
D.	Висновки	35
VII.	Право на справедливий суд	36
A.	Гарантії справедливого судочинства згідно з МГП та МППЛ	36

В.	Порушення гарантій справедливого судочинства щодо українських військовополонених	37
VIII.	Зв'язки військовополонених із зовнішнім світом.....	39
А.	Правове регулювання зв'язків військовополонених із зовнішнім світом.....	39
В.	Спілкування українських військовополонених з їхніми родинами.....	40
С.	Спілкування українських військовополонених з МКЧХ.....	41
Д.	Створення та діяльність Національного інформаційного бюро.....	43
IX.	Звільнення та репатріація.....	45
А.	Правове регулювання звільнення та репатріації військовополонених.....	45
В.	Звільнення та репатріація українських військовополонених.....	46
X.	Оленівська виправна колонія.....	50
XI.	Відповідальність за порушення МГП та МППЛ, а також потенційні воєнні злочини та злочини проти людяності.....	53
А.	Відповідальність Російської Федерації.....	53
В.	Індивідуальна кримінальна відповідальність.....	56
С.	Засоби правового захисту та відшкодування збитків жертвам.....	57
XII.	Загальні висновки.....	59
XIII.	Рекомендації.....	64
А.	Російській Федерації.....	64
В.	Україні.....	65
С.	Іншим державам та міжнародним організаціям.....	66

Додаток 1: Лист до Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні

Додаток 2: Лист до Постійного представника Російської Федерації при ОБСЄ

Додаток 3: Відповідь Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні

I. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ ТА КОРОТКИЙ ОГЛЯД

24 липня 2025 року 41 держава-учасниця ОБСЄ, після консультацій з Україною, задіяла Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) з проханням з'ясувати в Україні, чи погодиться вона запросити місію експертів для дослідження питання поводження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації. 15 серпня 2025 року Україна створила місію у складі трьох експертів – професора Ерве Асенсіо (Франція), професора Вероніки Білкової (Чеська Республіка) та професора Марка Клемберга (Швеція).

Місії було доручено розслідувати поводження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації та дослідити можливі порушення зобов'язань в рамках ОБСЄ, міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ), включаючи можливі випадки воєнних злочинів та злочинів проти людяності, пов'язані з таким поводженням. Її мандат включав збір, консолідацію та аналіз інформації для виявлення практики застосування широкомасштабних та систематичних катувань, жорстокого поводження та страт українських військовополонених і солдатів, які припинили участь у воєнних діях (*hors de combat*), як на території Російської Федерації, так і на тимчасово окупованих територіях України, а також надання рекомендацій щодо механізмів притягнення до відповідальності.

Місія зіткнулася зі значними труднощами через відсутність прозорості з боку Російської Федерації та відмову від співпраці з Місією. Українські військовополонені утримуються в багатьох місцях у Російській Федерації та на тимчасово окупованих територіях України, які залишаються значною мірою недоступними. Незважаючи на ці обмеження, згідно з оцінками, з лютого 2022 року щонайменше 13 500 військовослужбовців Збройних Сил України утримувалися під вартою. З них приблизно 169 загинули в полоні, майже 6 800 було звільнено та репатрійовано, а приблизно 6 300 залишаються під вартою.

Місія встановила, що Російська Федерація систематично відмовляє військовослужбовцям Збройних Сил України, які припинили участь у воєнних діях (*hors de combat*), у статусі військовополонених, називаючи їх натомість «особами, затриманими за протидію спеціальній військовій операції». Таке ж визначення використовується щодо затриманих українських цивільних осіб. Це розмиває межу між військовополоненими та цивільними затриманими, на яких поширюються різні правові режими згідно з МГП, та відкриває можливості для кримінального переслідування військовополонених просто за участь у бойових діях. Певні групи затриманих комбатантів, тобто іноземні добровольці та члени підрозділів, які вважаються «терористичними організаціями», були спеціально позбавлені статусу військовополонених для полегшення кримінального переслідування, що є порушенням правил МГП щодо імунітету комбатантів. В Росії, як видається, не існує компетентних трибуналів для визначення статусу військовополонених у випадках сумнівів, що порушує статтю 5(2) Третьої Женевської конвенції (ЖК III).

Місія задокументувала велику кількість свавільних вбивств та страт, в яких звинувачують Російську Федерацію, як на полі бою, так і під час позбавлення волі. Докази включають свідчення очевидців, судово-медичні експертизи, перехоплені повідомлення та аудіовізуальні матеріали. Ці страти, що часто мали місце після здачі в полон, є порушеннями МГП та воєнними злочинами. Публічні заяви російських посадовців про те, що «пощади не буде», ще більше заохочують до позасудових страт та сприяють безкарності. Свавільні вбивства під час утримання під вартою (що виникають внаслідок дій або бездіяльності адміністрацій таборів, представників озброєних груп та державних установ під час допитів) свідчать про наявність масштабної та систематичної

картини порушень МГП та МППЛ і можуть знову ж таки кваліфікуватися як воєнні злочини.

Місія отримала достовірну інформацію, яка свідчить про те, що українські військовополонені, яких утримує Російська Федерація, піддаються широкомасштабним та систематичним катуванням і жорстокому поводженню. Ці зловживання відбуваються протягом усього процесу перебування в полоні – під час захоплення, при прийомі до місць позбавлення волі («вітальні побої»), впродовж інтернування та з метою примусового отримання зізнань. Задokumentовані методи включають жорстоке побиття кулаками, прикладами гвинтівок, кийками та лопатами; електрошок; стресові пози; примусові виснажливі фізичні вправи; цькування собаками; імітацію страт; сексуальне насильство; погрози смертю, згвалтуванням або каліцтвом; примусове оголення; тривале стояння на колінах; та багато форм психологічного приниження. Найвні докази свідчать про те, що катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими є поширеною практикою, що заохочується або толерується центральними органами влади Російської Федерації.

Умови утримання часто не відповідають міжнародним стандартам, характерними рисами є переповненість камер, антисанітарні умови, брак харчування, води, житлових умов та медичної допомоги, ризик зараження інфекційними захворюваннями та примусова праця в небезпечних умовах або часті переміщення між установами. Військовополоненим регулярно відмовляють у гарантіях справедливого судового розгляду, примушують їх до зізнань, відмовляють в ефективному юридичному представництві, проводячи несправедливі судові процеси та «фіктивні суди» з пропагандистською метою. Зв'язок з родинами та доступ Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) суворо обмежені. Російське національне інформаційне бюро (НІБ) не є повністю прозорим, що обмежує обмін інформацією про військовополонених. Ці умови становлять систематичне порушення ЖК III та МППЛ і можуть бути прирівняними до воєнних злочинів.

Місія також виявила порушення щодо звільнення та репатріації військовополонених. Російська Федерація спочатку не надавала пріоритету тяжкохворим або пораненим військовополоненим, як того вимагає ЖК III, і не створила змішаних медичних комісій для їх звільнення. Переміщення військовополонених часто відбувається в небезпечних, нелюдських умовах, іноді призводячи до травм або смерті, зокрема під час повітряного або наземного транспортування.

Особливо кричущий випадок відбувся в Оленівській виправній колонії, де мали місце системні порушення, включаючи переповненість камер, тортури, неналежне харчування та медичне обслуговування, а також примусову працю. У липні 2022 року внаслідок вибуху в казармах загинуло 53 українських військовополонених та понад 100 отримали поранення, переважно з батальйону «Азов». Свідчення тих, хто вижив, вказують на відповідальність Росії за ці інциденти, що відображає тенденцію систематичного нехтування та умисного створення небезпеки для військовополонених.

Місія дійшла висновку, що Російська Федерація несе відповідальність за серйозні порушення МГП та МППЛ, скоєні проти українських військовополонених. Згідно з міжнародним правом, Російська Федерація повинна запобігати, припиняти та виправляти порушення, скоєні її Збройними Силами, державними органами та суб'єктами, що знаходяться під її контролем. Індивідуальна кримінальна відповідальність настає за воєнні злочини та злочини проти людяності. Судове переслідування в Україні, справи, що підпадають під універсальну юрисдикцію в інших державах, та переслідування Міжнародним кримінальним судом (МКС) забезпечують можливі шляхи для притягнення до відповідальності. З огляду на велику кількість документів щодо порушень проти військовополонених, включаючи достовірні

повідомлення про страту без належного судового розгляду, тортури та інші форми зловживань, заборонені міжнародним правом, Місія закликає Офіс прокурора МКС продовжити розслідування цих порушень з метою видачі ордерів на арешт, судового переслідування та винесення вироків за умови наявності достатніх доказів.

Зрештою, відповідальність має включати відшкодування збитків жертвам. Міжнародне право гарантує право на правду, справедливість та відшкодування збитків, включаючи компенсацію, реабілітацію та гарантії неповторення. Такі ініціативи, як Реєстр збитків для України, закладають основу для ширшої системи відшкодування, і Місія наголошує, що українські військовополонені повинні бути включені до числа бенефіціарів будь-якої такої системи.

На завершення, Місія вважає, що Російська Федерація вчиняла широкомасштабні та систематичні порушення МГП та МППЛ у своєму ставленні до українських військовополонених, включаючи свавільні вбивства, тортури, жорстоке поводження, відмову в праві на справедливий суд, а також небезпечні умови утримання та переміщення. Ці порушення можуть становити воєнні злочини, а в деяких випадках, ймовірно, злочини проти людяності. Місія наголошує на нагальній необхідності в притягненні до відповідальності, відшкодуванні збитків та постійному міжнародному моніторингу для забезпечення дотримання прав українських військовополонених та поваги до міжнародного права.

У світлі цих висновків Місія сформулювала низку рекомендацій, адресованих Російській Федерації, Україні та ширшій міжнародній спільноті. Серед них Місія хотіла б виділити рекомендації Російській Федерації негайно визнати українських в'язнів військовополоненими, припинити свавільні страти та всі форми катувань або жорстокого поводження, спрямовані проти українських військовополонених, забезпечити їм гуманні умови тримання під вартою та надати МКЧХ повний та безперешкодний доступ до всіх місць утримання.

II. ВСТУП ТА МАНДАТ

A. ЗАСТОСУВАННЯ МОСКОВСЬКОГО МЕХАНІЗМУ

Процедура, відома як «Московський механізм», була започаткована у 1991 році державами-учасницями тодішньої НБСЄ, нині ОБСЄ, згідно з Документом Московської зустрічі Конференції з людського виміру НБСЄ (Московський документ).¹ Вона передбачає створення місій з питань, що стосуються людського виміру ОБСЄ, на території держави-учасниці, або на її запрошення з власної ініціативи (*proprio motu*) (пункт 4), або на запит однієї чи кількох держав-учасниць (пункт 8), або на запит іншої держави-учасниці за підтримки щонайменше дев'яти інших держав-учасниць (пункт 12). У всіх випадках держава, території якої стосуються відповідні порушені питання, повинна «повністю співпрацювати з місією експертів та сприяти її роботі» (пункт 6).

24 липня 2025 року, 41 держава-учасниця ОБСЄ запустили Московський механізм відповідно до пункту 8, закликаючи Україну запросити місію для розслідування поводження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації.² Список держав, що звернулися до цього механізму, є таким: Албанія, Андорра, Австрія, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Північна Македонія, Польща,

¹Див. НБСЄ, Документ Московської зустрічі Конференції з людського виміру НБСЄ, 3 жовтня 1991 р. <<https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/14310.pdf>>.

² Див. промову, виголошену 24 липня 2025 року перед Постійною радою ОБСЄ представником Сполученого Королівства при ОБСЄ <https://www.gov.uk/government/speeches/joint-statement-on-the-invocation-of-the-osce-moscow-mechanism>.

Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швеція та Швейцарія та .

4 серпня 2025 року, Україна погодилася запросити місію та, відповідно до пункту 4 Московського документа, обрала трьох осіб зі списку експертів для участі в ній: професора Ерве Асенсіо (Франція), професора Вероніку Білкову (Чеська Республіка) та професора Марка Клемберга (Швеція).³ Місію експертів було офіційно утворено 15 серпня 2025 року. Згідно з пунктом 7 Московського документа, Місія мала подати свій звіт *«бажано протягом трьох тижнів»*. Таким чином, цей звіт було подано 8 вересня 2025 року.

Це вже п'ята експертна місія в рамках Московського механізму, пов'язана зі збройним конфліктом між Російською Федерацією та Україною, всі з яких започатковані відповідно до пункту 8 Московського документа. Попередні місії стосувалися порушень міжнародного права, скоєних Російською Федерацією в Україні в період з 24 лютого по 1 квітня 2022 року (ММ I), скоєних Російською Федерацією в Україні в період з 1 квітня по 25 червня 2022 року (ММ II), пов'язаних з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації (ММ III) та пов'язаних зі свавільним позбавленням свободи українських цивільних осіб Російською Федерацією (ММ IV).⁴ Ця місія спиралася на звіти попередніх місій тією мірою, якою вони містили відповідну інформацію про українських військовополонених.

З огляду на те, що Місію було створено на запрошення України, але через свою тематику вона також стосується Російської Федерації, експерти 18 серпня 2025 року звернулися з аналогічними листами до Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні та до Постійного представника Російської Федерації при ОБСЄ з проханням про їхню співпрацю (відповідно Додаток 1 та Додаток 2 до цього звіту). Уряд України надав відповідь 22 серпня 2025 року (Додаток 3). Уряд Російської Федерації не надав відповіді, але публічна заява Міністерства закордонних справ Російської Федерації свідчить про те, що воно звернуло увагу на запуск Московського механізму щодо поводження з українськими військовополоненими.⁵

В. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МАНДАТУ

6. У листі, яким було запущено Механізм, Місії було доручено *«спиратися на попередні висновки»* та

- *«Встановити факти та обставини, що стосуються можливих порушень відповідних зобов'язань ОБСЄ; порушень та зловживань правами людини; та порушень МПП, включаючи можливі випадки воєнних злочинів та злочинів проти*

³ Ерве Асенсіо — професор міжнародного права в Університеті Парижу 1 Пантеон-Сорбонна, юридичний факультет Сорбонни; Вероніка Білкова — професорка міжнародного права на юридичному факультеті Карлового університету в Празі; Марк Клемберг — професор міжнародного права в Стокгольмському університеті.

⁴ Вольфганг Бенедек, Вероніка Білкова, Марко Сассолі, *Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні в Україні з 24 лютого 2022 року*, ОБСЄ, Відень, 13 квітня 2022 року (Звіт ММ I); Вероніка Білкова, Лаура Герсіо, Василька Санцін, *Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні в Україні (1 квітня – 25 червня 2022 року)*, ОБСЄ, Відень, 14 липня 2022 року (Звіт ММ II); Вероніка Білкова, Сесілі Геллествейт, Еліна Штейнерте, *Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації*, ОБСЄ, Відень, 4 травня 2023 року (Звіт ММ III); Вероніка Білкова, Сесілі Хеллествейт, Еліна Штейнерте, *Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані зі свавільним позбавленням волі цивільних осіб України Російською Федерацією*, ОБСЄ, Відень, 25 квітня 2024 року (Звіт ММ IV).

⁵ Міністерство закордонних справ Російської Федерації, коментар речниці МЗС Марії Захарової щодо української кризи, 7 серпня 2025 р. < https://mid.ru/en/foreign_policy/news/2040555/>.

людяності, пов'язаних із поводженням Російської Федерації з українськими військовополоненими»

- Зібрати, узагальнити та проаналізувати цю інформацію, зокрема для визначення того, чи існує загальна практика застосування широкомасштабних та систематичних катувань, жорстокого поводження та страт українських військовополонених та солдатів, які припинили участь у воєнних діях (*hors de combat*) та/або перебувають у місцях утримання під вартою, з боку Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях та в Росії; та
- Запропонувати рекомендації щодо відповідних механізмів притягнення до відповідальності.

Ці повноваження визначають сферу діяльності Місії та зміст цього звіту відповідно до Московського документа.

Ratione materiae, у мандаті згадуються тортури та жорстоке поводження, яких зазнавали українські військовополонені та солдати, а також страти, що відбувалися як під час припинення ними участі у воєнних діях (*hors de combat*), так і в «місцях утримання під вартою». Тому термін «поводження» слід розуміти широко та поширювати його з моменту здачі комбатантів в полон на полі бою до моменту звільнення та репатріації полонених. Він відповідає режиму захисту комбатантів, встановленому, зокрема, у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III) та в Частині III Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (ДП I).

Ratione personae, у мандаті йдеться, з одного боку, про «українських військовополонених» та «українських військовополонених і солдатів, які вибули зі строю та/або перебувають у місцях утримання під вартою», а з іншого боку, про поведінку «Російської Федерації» щодо них. Це показує, що Місія повинна зосередитися на ставленні до українських комбатантів, які потрапили під владу Російської Федерації в контексті збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною, незалежно від того, чи було їм надано статус військовополоненого. Посилання на Російську Федерацію включає всіх осіб або організації, які можуть вважатися її органами або над якими вона здійснює контроль.

Ratione temporis, мандат не містить жодних вказівок щодо початку періоду, що розглядається. Однак, слід зазначити, що мотивація листа яким було задіяно Механізм, посиляється на повідомлення з достовірних джерел, в яких стверджується про порушення міжнародного права з моменту початку «повномасштабної агресивної війни», розпочатої Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року. Це спонукало Місію зосередитися на подіях, що відбулися починаючи з цієї дати, і щодо яких існування міжнародного збройного конфлікту між двома державами не оспорюється.⁶ Проте військові операції за участю Російської Федерації, що відбуваються на території України, розпочалися 20 лютого 2014 року в Криму. Тому у цьому звіті можуть бути проаналізовані певні факти, що стосуються періоду з 20 лютого 2014 року по 24 лютого 2022 року, зокрема, ті, що мають наслідки для українських солдатів, які воювали протягом цього періоду та утримувалися або досі утримуються під вартою Російською Федерацією на цій підставі. Що стосується закінчення періоду, що розглядається, і оскільки в мандаті не вказано дату завершення, ця Місія взяла до уваги всі відповідні факти, про які їй стало відомо і які відбулися до 6 вересня 2025 року.

Ratione loci, а також відповідно до пункту 8 Московського документа, ця Місія була запрошена Україною проаналізувати «питання на її території, що стосується

⁶Звіт ММ I, с. 5.

людського виміру НБСС», а саме поводження з українськими військовополоненими та солдатами, які потрапили під владу Російської Федерації. Отже, події, розглянуті в цьому звіті, відбулися або виникли на територіях, що є частиною суверенної території України, в межах її міжнародно визнаних кордонів.⁷ Вони стосуються можливих порушень статусу військовополоненого, який був набутий або мав бути набутий у той час, коли особи, які *припинили участь у воєнних діях (hors de combat)*, перебували на території України. Той факт, що деякі з цих територій були окуповані Російською Федерацією або управлялися нібито автономними утвореннями, які насправді перебували під контролем Російської Федерації,⁸ або пізніше вважалися Російською Федерацією інтегрованими до власної території, не змінює міжнародного статусу таких регіонів як частини території України. Аналогічно, той факт, що деякі військовополонені були переведені в певний момент до місць позбавлення волі, розташованих на суверенній території Російської Федерації, не змінює їхнього первісного зв'язку з територією України. Такі події підпадають під визначення таких, що мали місце «на [українській] території» у розумінні Московського документа.

Крім того, для цілей свого аналізу ця Місія не обмежена джерелом походження інформації; відповідно до Московського документа, вона уповноважена використовувати всю інформацію, що стосується виконання її завдання.⁹ Це може включати інформацію, що стосується таких дій, як жорстоке поводження з військовополоненими на території Російської Федерації, зокрема, якщо такі дії сприяють встановлення факту існування масових або систематичних порушень правил поводження, які мають забезпечуватися особам, захопленим або утримуваним на території України Російською Федерацією. Єдиний сумнів, який може виникнути, стосується українських комбатантів, захоплених на території Російської Федерації та згодом утримуваних на цій території. У зв'язку з цим, ця Місія вважає, що відповідна інформація також може бути врахована тією мірою, якою вона сприяє аналізу можливих закономірностей у питаннях, що є предметом її дослідження. Слід також додати, що в деяких випадках, про які йдеться нижче, розташування місць утримання важко точно визначити, що зумовлює необхідність враховування всієї інформації для цілей аналізу.

С. ЗАСТОСОВНІ МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

У листі, яким було задіяно Московський механізм, йдеться про кілька наборів норм міжнародного права, що мають на меті захист осіб, які беруть участь у бойових діях після того, як вони *вибули зі строю*: зобов'язання ОБСЄ, міжнародне гуманітарне право (МГП), міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне кримінальне право (МКП). Усі ці набори норм застосовні до ситуації, розглянутої в цьому звіті, тобто до поводження Російської Федерації з українськими військовополоненими та солдатами, які припинили участь у воєнних діях (*hors de combat*). У цьому параграфі застосовне право буде представлено в узагальненому вигляді, тоді як правила, що конкретно застосовуються до розглянутих фактів, будуть окремо викладені на початку кожного розділу цього звіту.

1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ОБСЄ

⁷ Відповідно до документа ООН A/RES/68/262 «Територіальна цілісність України» від 1 квітня 2014 року та документа ООН A/RES/ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй» від 13 жовтня 2022 року, Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, Донецька, Луганська, Херсонська та Запорізька області вважаються частиною суверенної території України. Те саме стосується всіх частин України, які були тимчасово окуповані Російською Федерацією. Див. Звіт ММ II, с. 7; Звіт ММ III, с. 5-6; Звіт ММ IV, с. 5-6.

⁸ Щодо так званих Луганської та Донецької «республік» до їхньої анексії Російською Федерацією див. Звіт ММ I, с. 5.

⁹ Московський документ, п. 5: «Така місія може збирати інформацію, необхідну для виконання своїх завдань».

Як члени ОБСЄ, і Російська Федерація, і Україна зобов'язалися поважати права людини та верховенство права, що включає дотримання МГП та МППЛ у контексті збройних конфліктів. Дотримання стандартів ОБСЄ закріплено у Заключному акті НБСЄ 1975 року, а наслідки для МГП та МППЛ підкреслювалися протягом усього процесу НБСЄ/ОБСЄ.¹⁰ Зокрема, у Рішенні VI щодо людського виміру ОБСЄ, прийнятому під час Гельсінського саміту (9-10 червня 1992 року), нагадувалося, що *«міжнародне гуманітарне право ґрунтується на притаманній людській особистості гідності»*, і стверджувалося, що держави-учасниці *«за будь-яких обставин забезпечуватимуть повагу до міжнародного гуманітарного права»*, таким чином підтверджуючи основоположне правило спільної статті 1 Женевських конвенцій 1949 року.¹¹ Це зобов'язання було повторно викладене в Рішенні VIII (Людський вимір), прийнятому під час Будапештського саміту 1994 року.¹² Ці ж самі рішення підтримують роль Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) під час збройних конфліктів.¹³

Крім того, Рішення IV Будапештського саміту (1994) встановлює Кодекс поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки, згідно з яким держави-учасниці зобов'язалися *«забезпечити широке застосування»* МГП у своїй країні, *«навчати особовий склад [своїх] збройних сил міжнародному гуманітарному праву»* та *«забезпечити»*, щоб їхні військовослужбовці *«усвідомлювали, що вони несуть індивідуальну відповідальність згідно з національним та міжнародним правом»*.¹⁴ У тому ж Кодексі держави-учасниці зобов'язалися забезпечити, щоб:

*[В]ійськовослужбовці, наділені командними повноваженнями, здійснювали їх відповідно до відповідного національного, а також міжнародного права та усвідомлювали, що вони можуть нести індивідуальну відповідальність згідно з цими законами за незаконне здійснення таких повноважень, і що накази, які суперечать національному та міжнародному праву, не повинні віддаватися.*¹⁵

У більш загальному сенсі, Рада міністрів НБСЄ на своєму третьому засіданні (Стокгольм, 14-15 грудня 1992 року) у Рішенні 2 (*«НБСЄ як спільнота цінностей»*) нагадала, що *«[всі] уряди несуть відповідальність один перед одним за свою поведінку щодо своїх громадян та сусідів»*, і що *«[окремі] особи несуть особисту відповідальність за воєнні злочини та дії, що порушують міжнародне гуманітарне право»*.¹⁶

З огляду на тему цього звіту, слід також наголосити, що держави-учасниці неодноразово зобов'язувалися поважати право на життя, заборону катувань та нелюдського поводження, а також основоположні принципи справедливого суду, які становлять основу прав людини, що застосовуються як у мирний, так і під час війни.¹⁷

2. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО (МГП)

Міжнародне гуманітарне право (МГП) – це галузь міжнародного права, яка застосовується саме під час збройних конфліктів для регулювання ведення бойових дій (Гаазьке право) та для захисту жертв війни (Женевське право). Воно застосовується як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, і є обов'язковим для всіх (державних чи недержавних) сторін таких конфліктів. Відповідно до попередніх звітів у

¹⁰ Див. ОБСЄ-БДПЛ, *Зобов'язання ОБСЄ щодо людського виміру, том 2, Хронологічна збірка*, 4^{-те} видання, 2023 <<https://www.osce.org/odhr/human-dimension-commitments>>.

¹¹ Рішення VI Гельсінського саміту (1992), пп. 47 і 48.

¹² Рішення VIII Будапештського саміту (1994), п. 33.

¹³ Рішення VI Гельсінського саміту (1992), п. 51; Рішення VIII Будапештського саміту (1994), п. 35.

¹⁴ Рішення IV Будапештського саміту (1994), пп. 29 та 30.

¹⁵ Рішення IV Будапештського саміту (1994), п. 31.

¹⁶ Стокгольмське рішення № 2 (1992), с. 11.

¹⁷ Див. ОБСЄ-БДПЛ, *Зобов'язання ОБСЄ щодо людського виміру, том 1, Тематичний збірник*, 4^{-те} видання, 2023 <<https://www.osce.org/odhr/human-dimension-commitments>>, та відповідні частини цього звіту.

рамках Московського механізму, ця Місія вважає, що конфлікт між Російською Федерацією та Україною є міжнародним збройним конфліктом.¹⁸ Цей конфлікт розпочався у лютому 2014 року з тимчасової окупації та незаконної анексії Криму та активної підтримки так званих Донецької та Луганської Народних Республік Російською Федерацією. Він перетворився на повномасштабний збройний конфлікт між двома державами після вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року.

Як Російська Федерація, так і Україна є учасницями основних договорів з МГП, тобто Конвенції (IV) про закони та звичаї сухопутної війни та додатку до неї від 18 жовтня 1907 року; чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року; та двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року. Крім того, норми, що містяться в цих договорах, здебільшого стали частиною звичаєвого міжнародного права.¹⁹

У контексті цього звіту особливо актуальними є розділи I та II Положення, що додається до Гаазької конвенції IV від 18 жовтня 1907 року (Гаазьке положення), Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III) та частина III Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (ДП I). Слід також нагадати, що правила, що містяться у спільній статті 3 Женевських конвенцій та застосовуються в неміжнародних збройних конфліктах, по суті відображають мінімальні гарантії, які повинні бути надані згідно зі звичаєвим міжнародним правом, незалежно від типу збройного конфлікту. Згідно з цими правилами, захист має бути наданий усім.

«[особами], які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях», зокрема проти насилля над життям та особистістю, зокрема всіх видів вбивств, завдання каліцтва, жорстокого поводження й тортур, наруги над людською гідністю, зокрема образливого та принизливого поводження, а також засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. (Спільна стаття 3(1)(a),(c) та (d)).

3. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ (МППЛ)

Міжнародне право прав людини (МППЛ) встановлює зобов'язання держав поважати, захищати та реалізовувати права людини всіх осіб, які перебувають на їхній території або під їхньою юрисдикцією. Основними джерелами МППЛ є універсальні та регіональні договори. Україна та Російська Федерація є сторонами основних універсальних та деяких регіональних договорів з прав людини. У контексті цієї Місії слід зазначити, що на універсальному рівні обидві країни зобов'язані дотримуватися Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р., МПГПП) та першого Факультативного протоколу до нього (1966 р., МПГПП-ФП), а також Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1984 р., КПК). Крім того, Україна, але не Російська Федерація, є стороною Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницького зникнення (2006 р.). На регіональному рівні, Російська Федерація є учасницею Конвенції СНД про права людини та основоположні свободи (1995 р., КПЛЮС) та визнавала зобов'язання за Європейською конвенцією з прав людини (1950 р., ЄКПЛ) до 16 вересня 2022 року;

¹⁸Звіт ММ I, с. 5; Звіт ММ II, с. 9; Звіт ММ IV, с. 9. Див. також ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії*, заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22, рішення (ЖК), 30 листопада 2022 року, пп. 652, 695 та 697.

¹⁹Жан-Марі Хенкартс, Луїза Досвальд-Бек (ред.), *Звичаєве міжнародне гуманітарне право*, том I: Правила, том II: Практика, Видавництво Кембриджського університету, Кембридж, 2005 (Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП).

Україна є учасницею ЄКПЛ. Найфундаментальніші норми МППЛ також є частиною звичаєвого міжнародного права та мають імперативний характер, а отже, не підлягають відступу.

МППЛ застосовується у воєнний час за умови дотримання певних вимог.

По-перше, деякі зобов'язання щодо договорів про права людини можуть бути призупинені під час війни або надзвичайних ситуацій, якщо договір містить положення про відступ та відповідно до умов такого положення, що має місце у випадку МПГПП. Однак, Російська Федерація не відступила від МПГПП, який, таким чином, застосовується в повному обсязі. Крім того, від деяких зобов'язань щодо прав людини, що стосуються фактів, проаналізованих у цьому звіті, таких як заборона катувань, не можна відступити, і з цієї причини КПК не допускає жодних відступів під час війни.

По-друге, існування збройного конфлікту може впливати на територіальний обсяг зобов'язання держави забезпечувати права людини, який зазвичай визначається посиланням на поняття «юрисдикції». Згідно з усталеною практикою органів з прав людини, юрисдикція держави здійснюється переважно на її суверенній території, але за виняткових обставин може поширюватися поза її межі. Однією із таких обставин є ефективний контроль, який держава здійснює, прямо чи опосередковано, над певною територією внаслідок військових дій; іншою є конкретний контроль, що здійснюється агентом держави над особою поза межами території цієї держави.²⁰

Ця Місія, відповідно до практики попередніх місій у рамках Московського механізму,²¹ вважає, що в межах часових рамок її мандату певні частини території України перебувають під ефективним контролем Росії: Автономна Республіка Крим та місто Севастополь з лютого 2014 року; певні частини Донецької та Луганської областей – з 2014 року – через ефективний контроль так званих Донецької та Луганської Народних Республік; більша частина Донецької та Луганської областей – з 24 лютого 2022 року, зі змінами з часом; Херсонська та Запорізька області, окуповані після тієї ж дати та незаконно анексовані 30 вересня 2022 року; певні частини інших регіонів України – протягом коротшого чи тривалішого періоду, зокрема райони в межах Київської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Миколаївської та Одеської областей.

Ця Місія, як і попередні місії в рамках Московського механізму, також вважає, що солдати, які *припинили участь у воєнних діях (hors de combat)*, перебувають під безпосереднім контролем Сторони конфлікту, під владу якої вони потрапили, незалежно від того, чи здійснює ця Сторона повний ефективний контроль над відповідною територією.²² Це стосується українських солдатів, які потрапили під владу Російської Федерації.

По-третє, взаємозв'язок між МППЛ та МГП є складним; деякі права належать виключно до сфери МГП, інші – лише до МППЛ, а ще інші – до обох сфер одночасно.²³ У разі перетину, МГП зазвичай застосовується як *lex specialis* стосовно МППЛ. Наприклад, право на життя не підлягає відступу та застосовується у воєнний час, але тест на визначення того, чи є позбавлення життя свавільним у цьому контексті, регулюється

²⁰ЄСПЛ, *Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства*, заява № 55721/07, рішення (ВП), 7 липня 2011 р., пп. 132, 136-137, 138-139. Щодо контролю агента держави над особою: ЄСПЛ, *Аль-Саадун та Муфді проти Сполученого Королівства*, заява № 61498/08, рішення про прийнятність, 30 червня 2009 р., пп. 86-89 (контроль над в'язницею). Зокрема, в контексті цієї доповіді: ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії*, заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22, рішення (ВП), 30 листопада 2022 р., пп. 559-575.

²¹Див. Звіт ММ I, с. 51; Звіт ММ II, с. 11; Звіт ММ III, с. 47; Звіт ММ IV, с. 10-11.

²²Звіт ММ I, с. 52; Звіт ММ II, с. 11; Звіт ММ III, с. 47.

²³МС ООН, *Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території*, Консультативний висновок, 9 липня 2004 р., с. 178, п. 106.

нормами МГП.²⁴ Більше того, ці два набори норм є взаємодоповнюючими, і один може впливати на тлумачення іншого.²⁵ Наприклад, гарантії справедливого судового розгляду, що застосовуються згідно з МГП, повинні тлумачитися у світлі МППЛ.²⁶

4. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО (МКП)

Міжнародне кримінальне право (МКП) – це галузь міжнародного права, яка визначає та криміналізує певні діяння, що спричиняють індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб, яких можна переслідувати на національному або міжнародному рівні. Це також включає відповідальність командирів за певних умов. Чинне МКП визнає чотири злочини за міжнародним правом: а) злочин агресії; б) злочин геноциду; в) злочини проти людяності; та г) воєнні злочини. Оскільки мандат Місії стосується саме воєнних злочинів та злочинів проти людяності, цей звіт обмежує свою увагу цими двома злочинами. Ці дві категорії не є взаємовиключними, і одне основне діяння, таке як катування, може відповідати кваліфікації за обома, за умови наявності інших складових елементів кожного злочину.

Визначення воєнних злочинів та злочинів проти людяності містяться у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (МКС) від 17 липня 1998 року зі змінами, внесеними у 2010 та 2017 роках, а положення, що стосуються цього звіту, вважаються такими, що відображають норми звичаєвого міжнародного права. Російська Федерація не є учасницею Римського статуту. Україна стала його учасницею після повідомлення про ратифікацію 25 жовтня 2024 року, з набранням чинності 1 січня 2025 року.²⁷ Крім того, 9 квітня 2014 року та 8 вересня 2015 року відповідно, Україна, шляхом двох декларацій, зроблених відповідно до статті 12(3) Римського статуту, визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних на її території з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року та з 20 лютого 2014 року відповідно.²⁸ Як Україна, так і Російська Федерація мають положення про воєнні злочини у своїх кримінальних кодексах, які, по суті, охоплюють усі незаконні дії проти військовополонених та солдатів, які *припинили участь у воєнних діях (hors de combat)*, що є кримінально каранними згідно з міжнародним правом, хоча й не з однаковим ступенем точності.²⁹ Російська Федерація не включила злочини проти людяності як окрему категорію злочинів до свого кримінального кодексу; Україна зробила це нещодавно, у жовтні 2024 року, щоб адаптувати свій кримінальний кодекс до Римського статуту (див. розділ XI(B)).

Воєнні злочини є порушеннями найбільш основоположних норм МГП, які застосовуються як до сторін конфлікту, так і до окремих осіб. Такі порушення тягнуть за собою одночасно міжнародну відповідальність відповідної сторони конфлікту та індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб. Воєнні злочини полягають у серйозних порушеннях Женевського права, таких як «умисне вбивство» або «катування або нелюдське поводження», спрямованих проти осіб, що перебувають під захистом Женевських конвенцій,³⁰ або в інших серйозних порушеннях Женевського права та

²⁴МСЮ, *Законність погрози ядерною зброєю або її застосування*, Консультативний висновок, 8 липня 1996 р., с. 240, п. 25.

²⁵ Документ ООН ССРР/C/21/Rev.1/Add.13, *Загальний коментар № 31, Характер загального правового зобов'язання, що покладається на держави-учасниці Пакту*, 26 травня 2004 року, п. 11.

²⁶ Щодо взаємозв'язку між МГП та МППЛ див. також Звіт ММ I, с. 53, та Звіт ММ II, с. 11.

²⁷ МКС вітає Україну як нову державу-учасницю, *МКС*, 2 січня 2025 р. <<https://www.icc-cpi.int/news/icc-welcomes-ukraine-new-state-party>>.

²⁸ Див. Декларацію України, подану відповідно до статті 12(3) Статуту МКС, *МКС*, 8 вересня 2015 року, <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf>.

²⁹ Ст. 356 Кримінального кодексу Російської Федерації; ст. 438 Кримінального кодексу України (див. також статтю 434).

³⁰ Статут МКС, ст. 8(2)(a)(i) та ст. 8(2)(a)(ii).

Гаазького права, таких як «вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів для захисту, беззастережно здався».³¹

Злочини проти людяності – це насильницькі дії, « коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу».³² Вони можуть відбуватися як у мирний, так і у воєнний час. До основних дій належать, зокрема, вбивства, тортури, серйозне сексуальне насильство та інші нелюдські дії. Однак, у контексті цієї Місії слід зазначити, що існують правові дебати щодо того, чи термін «цивільне населення», особливо в контексті збройного конфлікту, повинен запозичуватися з права збройних конфліктів і виключати з цивільного населення членів збройних сил та цивільних осіб, які взяли до рук зброю, чи він має автономне значення та включає будь-яку особу, яка не бере або більше не бере участі у бойових діях, включаючи військовополонених.³³

Вирішувати це питання має не ця Місія, а законодавці та суди. Проте Місія не виключає можливості класифікації незаконних дій, спрямованих проти осіб, які більше не беруть участі у бойових діях, як злочинів проти людяності або як частину нападу на все населення. Без упередження щодо цього питання, Місія підкреслює, що її мандат прямо передбачає визначення можливої «практики застосування широкомасштабних та систематичних катувань, жорстокого поводження та страт», що перегукується з елементом «широкомасштабного або систематичного нападу», що є частиною визначення злочинів проти людяності. Тому в цьому звіті вона зосередиться на цьому елементі.

Ще однією причиною зосередитися на можливій поширеній та систематичній «практиці» є те, що вона також має значення для воєнних злочинів. Безсумнівно, воєнний злочин може бути скоєний ізольовано, і не обов'язково як частина політики, що призводить до широкомасштабного або систематичного вчинення злочинів. Але така політика матиме значні наслідки, оскільки вона передбачає наявність ланцюга командування і, отже, відповідальність вищих чинів. Вона також може мати правові наслідки згідно з міжнародним правом прав людини, наприклад, з точки зору доказів, та згідно з загальним міжнародним правом, з точки зору визначення відповідальних осіб та способів відшкодування збитків.

З огляду на вищезазначене, у цьому звіті МКП буде розглядатися переважно у зв'язку з воєнними злочинами. Одночасно буде зроблено спробувизначити поширені або систематичні елементи, які можуть мати правові наслідки згідно з МКП, МППЛ та загальним міжнародним правом. В розділах про відповідальність та загальні висновки ми повернемося до цих питань. Але цей звіт не прагне визначити індивідуальну відповідальність, оскільки це вимагатиме ретельного розслідування, зокрема, щодо суб'єктивного складу злочину, тобто індивідуального злочинного наміру, що виходить за рамки цієї короткострокової місії зі встановлення фактів. Звіт обмежиться збором та аналізом інформації, яка може виявити існування об'єктивних складових елементів міжнародних злочинів.

5. ІНШІ МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

³¹ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(vi). Див. також Гаазькі правила, ст. 23(c).

³² Статут МКС, ст. 7.

³³ На користь першого (статутного) тлумачення: МТКЮ, *Блашкір*, IT-95-14-A, Рішення, Апеляційна палата, 29 липня 2004 р., пп. 110-116. На користь другого (функціонального) тлумачення: МТР, *Акайесу*, ICTR-96-4-T, Рішення, Судова палата, 2 вересня 1998 р., п. 582; МТР, *Мувуньї*, ICTR-00-55A-T, Рішення та вирок, Судова палата, 12 вересня 2006 р., п. 513. Щодо доктринальних поглядів на користь другого підходу, наприклад: Кай Амбос (ред.), *Римський статут Міжнародного кримінального суду – коментар до статей*, 4-те видання, Beck/Hart/Nomos, 2022, с. 164-165.

Під час тлумачення відповідних договорів експерти спиралися на правила тлумачення, викладені у статтях 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (ВКПД). Відповідно до статті 32 ВКПД, вони приділили особливу увагу *коментарям* МКЧХ до Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, зокрема оновленому коментарю 2020 року до ЖК III.³⁴ Вони також спиралися на практику Міжнародного Суду ООН (МС ООН), міжнародних кримінальних судів та міжнародних судів та органів захисту прав людини, як допоміжних засобів для визначення норм права.³⁵ Відповідні рекомендації та загальні зауваження міжнародних організацій та органів з прав людини також були враховані як авторитетні тлумачення міжнародного права.

Д. МЕТОДОЛОГІЯ

Місія дотримувалася тієї ж методології, що й попередні місії експертів, утворені в рамках Московського механізму ОБСЄ щодо України у 2022, 2023 та 2024 роках. Вона також базувала свій підхід на Посібнику з моніторингу прав людини, виданому Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ),³⁶ та методології Ініціативи з моніторингу в Україні, розробленої БДППЛ.³⁷ Місія використовувала декілька методів встановлення фактів, включаючи кабінетні дослідження, дослідження відкритих джерел, онлайн- та особисті інтерв'ю та візити на місця.

Спочатку Місія збирала та проаналізувала різні письмові матеріали. До них належать звіти попередніх місій у рамках Московського механізму, а також письмові звіти, коментарі та заяви, підготовлені міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, ЄС), державами, неурядовими організаціями та ЗМІ. Місія також отримала цінні матеріали через спеціальний канал електронної пошти, створений БДППЛ.

По-друге, Місія провела дев'ять інтерв'ю, як онлайн, так і особисто, з колишніми українськими військовополоненими (свідчення 1-9). Вона мала доступ до 14 письмових свідчень колишніх військовополонених за згодою причетних осіб, серед великої кількості свідчень, зібраних неурядовими організаціями за допомогою професійних методів (свідчення 10-23). Під час проведення самих інтерв'ю, Місія застосувала підхід, що враховує травматичний досвід, керуючись принципами запобігання шкоди та інформованої згоди. Усі інтерв'ю проводилися в безпечних місцях або на захищених онлайн-платформах, а нотатки цих інтерв'ю не були доступні жодним зовнішнім сторонам. З міркувань безпеки імена свідків не розголошуються. Нотатки, включаючи стенограми інтерв'ю, будуть знищені після завершення мандату місії. Експерти висловлюють вдячність усім співрозмовникам, які знайшли час поспілкуватися з ними, поділитися з ними відповідною інформацією та надати їм докази.

По-третє, з 25 по 30 вересня 2025 року експерти здійснили візит до України. Під час візиту, експерти зустрілися з представниками таких українських установ: Служби безпеки України (СБУ); Розшукового відділу Центрального управління цивільно-військового співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України; Офісом Генерального прокурора України; Міністерства оборони України; Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими; Національного інформаційного бюро (Міністерства розвитку громад та територій України); Міністерства закордонних справ; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена); та Національної поліції України (Міністерства внутрішніх справ України). Вони також

³⁴ МКЧХ, *Коментар до Третьої Женевської конвенції: Конвенція (III) про поводження з військовополоненими*, 2020 (Коментар МКЧХ до ЖК III).

³⁵ Ст. 38(1)(d) Статуту Міжнародного Суду ООН.

³⁶ УВКПЛ, *Навчальний посібник з моніторингу прав людини*, 2001 р., та *Посібник з моніторингу прав людини (переглянуте видання)*, 2011 р. <<https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/manual-human-rights-monitoring-revised-edition>>.

³⁷ *Методологія Ініціативи з моніторингу в Україні*, 17 липня 2023 р. <<https://www.osce.org/odihhr/548611>>.

зустрілися з представниками громадянського суспільства та міжнародної спільноти, й отримали від них дуже цінну інформацію та документи. Експерти хотіли б подякувати українській владі та БДПЛ за допомогу в організації візиту.

Завдяки застосуванню різних методів встановлення фактів, Місія змогла отримати доступ до великої кількості різноманітних доказів та добре усвідомити ситуацію загалом, а також окремі питання, що розглядаються в звіті. Під час підготовки звіту Місія користувалася адміністративною та логістичною підтримкою з боку БДПЛ. Експерти хочуть наголосити, що відповідно до правил Московського документа БДПЛ жодним чином не втручалася в основну роботу Місії, яка діяла повністю незалежно та неупереджено.

Експерти висловлюють жаль з приводу відсутності співпраці з боку Російської Федерації, незважаючи на лист, надісланий на початку Місії. Попри це, Місія змогла отримати доступ до певної кількості заяв та позицій Російської Федерації, що є у відкритому доступі, і враховує їх у цьому звіті.

Місія застосувала стандарт доказування «розумних підстав вважати» під час оцінки доказів.³⁸ Цей стандарт вважався дотриманим, коли принаймні два достовірних першоджерела, незалежно одне від одного, підтверджували правдивість певних фактів або інформації. Місія приділяла пильну увагу питанням дезінформації та поширення неправдивих новин у публічному просторі, й дуже ретельно підходила до перевірки доступної інформації. Коли різні достовірні джерела надавали різні дані, це зазначається у звіті. Посилання на відповідні джерела інформації надаються у звіті, з обмеженнями, зазначеними вище. Усі зовнішні посилання востаннє були доступні та підтверджені як робочі 6 вересня 2025 року.

Е. ОГЛЯД ФАКТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Конфлікт між Російською Федерацією та Україною призвів до появи значної кількості військовополонених з обох сторін. Попередні місії Московського механізму вже підкреслювали складність оцінки кількості українських військовополонених, які перебувають під владою Російської Федерації.³⁹ Ця складність виникає, в основному, через обмежену прозорість російської влади та невиконання нею міжнародних зобов'язань щодо інформування України та відповідних моніторингових органів про кількість та умови утримання військовополонених. Більше того, Російська Федерація утримує українських військовополонених у численних місцях позбавлення волі на власній території та на тимчасово окупованих територіях України, багато з яких залишаються недоступними для міжнародних спостерігачів та гуманітарних місій. Ця Місія стикається з тими самими обмеженнями. Через відсутність співпраці з боку Російської Федерації, Місія не змогла отримати вичерпні та достовірні дані про точну кількість, точне місцезнаходження або умови утримання українських військовополонених.

Однак ця цифра, ймовірно, відносно висока. За наявними оцінками, станом на 2024 рік, Російська Федерація утримувала від 8 000 до 10 000 українських солдатів як військовополонених.⁴⁰ Офіційні дані, оприлюднені Україною, стосуються загальної кількості зниклих безвісти осіб, як цивільних, так і комбатантів. Станом на квітень 2025

³⁸Цей стандарт нижчий за стандарт доказування «поза розумним сумнівом», який застосовується для кримінального засудження. Він зазвичай використовується для початку розслідування у конкретних справах. Див., наприклад: Статут МКС, ст. 58; КПК, ст. 12.

³⁹Звіт ММ II, с. 18.

⁴⁰Див., напр., Понад 8 000 українців перебувають у російському полоні, включно з цивільними - Координаційний штаб, *Интерфакс*, 24 січня 2024; див. також Каліка Мехта, Україна та Росія обмінялися ще сотнями військовополонених, *Deutsche Welle*, 24 травня 2025 р.

року до Реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, було внесено 63 000 осіб.⁴¹ Згідно з даними за вересень 2024 року зниклими безвісти були 48 324 особи, включаючи близько 14 000 цивільних осіб.⁴² Деякі з них, можливо, були вбиті, а інші можуть перебувати під вартою.

За оцінками Центру з прав людини у збройних конфліктах (CHRAC), станом на 1 вересня 2025 року загальна кількість українських військовополонених, які перебували в російському полоні з 24 лютого 2022 року (або пізніше), становила щонайменше 13 300 осіб. З них, щонайменше 169 військовополонених було вбито або померло в полоні (їхні тіла було повернуто до 1 листопада 2024 року); близько 6 800 військовополонених було звільнено в рамках обмінів; щонайменше 22 військовополонених було повернуто до України поза межами обмінів; і, за оцінками, щонайменше 6 300 українських військовополонених залишаються в полоні.⁴³ Однак може бути додаткова невідома кількість неідентифікованих військовополонених. У звіті за березень 2025 року Amnesty International зазначила, що близько чверті з 3 767 українських військовополонених, звільнених станом на листопад 2024 року, були непідтвердженими, і тому вважалися зниклими безвісти на момент їхнього звільнення та репатріації.⁴⁴

Інші цифри також допомагають уявити масштаб цього явища. Згідно з інформацією, наданою Місії Службою безпеки України, було виявлено 222 місця утримання військовополонених, зазвичай це вже існуючі слідчі ізолятори або виправні колонії. З-поміж них, 29 розташовані на окупованих територіях України та 193 на території Російської Федерації, розподілені по 54 регіонах (областях). Найбільша концентрація таких установ спостерігається в Донецькій (15), Нижньгородській (12) та Ростовській областях (10). Більше половини українських військовополонених утримуються в установах, розташованих на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Донецькій та Луганській областях.

III. СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Повага до захисту, що надається статусом військовополоненого, передбачає, що такий статус спочатку визнається особам, які припинили участь у воєнних діях (*hors de combat*). Невизнання статусу військовополоненого, як таке, є порушенням МГП, і може призвести до порушень конкретних прав, що випливають з цього статусу. Це також може призвести до воєнних злочинів, якщо відповідних осіб переслідують або засуджують за законні воєнні дії (Статут МКС, стаття 8(2)(a)(vi) та 8(2)(b)(xiv)). Однак, згідно з достовірними джерелами, багато українських солдатів були захоплені та утримувалися під вартою без визнання їхнього статусу згідно з ЖК III (B); більше того, деяким з них офіційно відмовляють у статусі військовополоненого, щоб порушити проти них кримінальну справу (C). Перш ніж представити інформацію, зібрану Місією з цього питання, варто нагадати про чинні правила (A).

A. ПРАВО НА СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗГІДНО З МГП

Згідно з Третьою Женевською конвенцією та Додатковим протоколом I, статус військовополоненого має бути наданий членам збройних сил, деяким іншим категоріям комбатантів та деяким цивільним особам, які тісно пов'язані з воєнними діями, після

⁴¹ Омбудсмен України, «Регіони України під атакою – права людини під загрозою», №4, 2025, с. 19. Порівняйте з цифрами з того ж джерела у звіті ММ IV, с. 15 (35 000 зниклих безвісти осіб).

⁴² УВКПЛ ООН, Комітет з питань насильницьких зникнень, Розгляд початкової доповіді України, Підсумки засідання, 24 вересня 2024 р., Презентація заступника Міністра внутрішніх справ України <<https://www.ohchr.org/en/meeting-summaries/2024/09/experts-committee-enforced-disappearances-command-ukraines-law-missing>>.

⁴³ Дані, надані CHRAC у спілкуванні з Місією.

⁴⁴ Amnesty International, «Оглушлива тиша – українців тримають в ізоляції, викрадають та катують в російському полоні», березень 2025 р., с. 21 (Звіт Amnesty International за 2025 рік).

того, як вони потрапили під владу ворога (ЖК III, стаття 4(A); ДП I, стаття 43). Більш точно, до цих різних категорій належать: члени збройних сил; члени ополчення та добровольчих корпусів, які входять до складу збройних сил; члени інших ополчень та добровольчих корпусів, включаючи членів організованих рухів опору, за умови дотримання чотирьох визначених умов; члени регулярних збройних сил, які заявляють про свою вірність уряду або владі, які не визнаються державою, що утримує в полоні; цивільні особи, які супроводжують збройні сили, не будучи їх членами; члени торговельного флоту та екіпажі цивільних літаків сторін конфлікту; та мешканці неокупованої території, які спонтанно взялися за зброю при наближенні ворога, за умови *масового збройного опору*.

Більше того, є інші особи, які, хоча й не вважаються військовополоненими, до яких повинне застосовуватися таке саме поводження, якщо їхнє інтернування є необхідним: чинні або демобілізовані члени збройних сил на окупованій території; та особи, на яких поширюється дія статті 4(A) ЖК III, у нейтральній або невоюючій країні (стаття 4(B) ЖК III). До медичного персоналу, персоналу медичних товариств та капеланів, залучених для допомоги військовополоненим, має застосовуватися принаймні таке саме поводження, як і до військовополонених (стаття 28 ЖК II, стаття 37 ЖК II та стаття 33 ЖК III).

Статус військовополоненого застосовується з моменту потрапляння осіб, що перебувають під захистом, під владу супротивника шляхом капітуляції або захоплення в полон, і триває до їх звільнення та репатріації (стаття 5 ЖК III). Захист, що впливає зі статусу військовополоненого, включає основні гарантії щодо їхнього життя та недоторканності, а також конкретні права, які будуть детально описані у цьому звіті. Як приклад конкретного і найважливішого права, їх не можуть переслідувати за участь у бойових діях та за законні воєнні дії («привілей комбатанта» або «іmunітет комбатанта») (стаття 99 ЖК III та стаття 43(2) ДП I).

У низці випадків, комбатанти не мають права на статус військовополоненого, але за певних умов та без позбавлення їх основних гарантій, передбачених МГП та МППЛ.

По-перше, військовослужбовці, захоплені під час здійснення таємної шпигунської діяльності та без уніформи, не мають права на статус військовополоненого (стаття 46 ДП I).

По-друге, найманці також не мають права на статус військовополоненого, але це визначається конкретними визначальними елементами (стаття 47 ДП I). Зокрема, правова класифікація особи як «найманця» не застосовується до іноземних добровольців, залучених до складу збройних сил сторони конфлікту (стаття 47(2)(e) ДП I).

По-третє, члени ополчення та добровольчих корпусів, які не входять до складу збройних сил, не мають права на статус військовополоненого, якщо їхня група в цілому не відповідає певним умовам, а саме: *«ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих», «вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані», «вони носять зброю відкрито» та «вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни»* (стаття 4(A)(2) ЖК III). Ця остання умова передбачає *«масштабне або систематичне недотримання міжнародного гуманітарного права»*.⁴⁵ Натомість, той факт, що особи, які належать до групи, що відповідає умовам, індивідуально вчинили воєнні злочини, за які їх слід притягнути до відповідальності, не позбавляє їх статусу військовополоненого. У цьому відношенні немає різниці між цими особами та іншими категоріями комбатантів: у принципі, будь-які порушення МГП, за які можуть нести

⁴⁵Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 1026.

відповідальність комбатанти, не позбавляють їх статусу військовополоненого (стаття 85 ЖК III та стаття 44(2) ДП I).

По-четверте, як виняток з цього останнього правила, порушення обов'язку, покладеного на військовослужбовців збройних сил, відрізнити себе від цивільного населення під час участі в нападі або військовій операції, може за певних умов, що становлять собою вид віроломства (стаття 37(1)(с) ДП I), призвести до втрати статусу військовополоненого; однак, навіть у таких випадках їм має бути забезпечено таке ж поводження, як і з військовополоненим (стаття 44(4) ДП I).

У разі сумнівів щодо того, чи має особа право на статус військовополоненого, ця особа вважається військовополоненим, доки її статус не буде визначено компетентним судом (стаття 5 ЖК III та стаття 45 ДП I).

Слід також нагадати, що цивільні особи мають окремий статус і захищені ЖК IV, за винятком обмеженої кількості згаданих вище осіб, яким має бути надано право поводження з військовополоненими через їхню близькість до воєнних дій. Цивільні особи, а також комбатанти, які перебувають під владою супротивної сторони конфлікту, також користуються основними гарантіями (статті 27 та 31-34 ЖК IV; стаття 75 ДП I), зокрема щодо заборони вбивств, катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність поводження, тілесних покарань та каліцтва. Але цивільні особи також мають специфічний захист, який не застосовується до військовополонених, що вимагає пильної уваги до поваги до різних статусів. Наприклад, і найголовніше, цивільні особи не можуть бути позбавлені волі, окрім випадків і *«лише тоді, коли це є абсолютно необхідним для забезпечення безпеки держави, яка затримує»* або коли *«це необхідно з імперативних міркувань безпеки»* (статті 42(1) та 78(1) ЖК IV). Крім того, у разі інтернування їх слід відокремлювати від військовополонених та осіб, які затримуються з інших причин (стаття 84 ЖК III).

Важливим елементом реалізації цих положень є створення кожною стороною міжнародного збройного конфлікту національного інформаційного бюро, відповідального за збір усієї інформації, що стосується осіб, які перебувають під владою цієї сторони, а потім передачу її іншій стороні через посередництво Державно-покровительськ та центральний орган, розташований на нейтральній території (стаття 122 та 123 ЖК III, див. також Розділ VIII(D)). Це дає змогу з'ясувати точне становище осіб, які перебувають під владою ворога, тим самим допомагаючи забезпечити їм захист, на який вони мають право. Це також дозволяє сім'ям бути поінформованими про долю своїх близьких.

В. ЗАГАЛЬНЕ ІГНОРУВАННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Звіти міжнародних організацій, а також інформація, зібрана Місією від української влади та під час інтерв'ю з колишніми українськими військовополоненими, свідчать про суттєві недоліки у визнанні Російською Федерацією статусу військовополонених. Це спостереження ґрунтуються на прогалинах у передачі інформації про українських військовополонених (див. Розділ VIII(D)), а також на документах і свідченнях, що стосуються ситуації в таборах утримання.

Під час свого візиту до Києва Місія мала змогу зустрітися з органами влади, відповідальними за виявлення та реєстрацію українських військовополонених та солдатів, які *припинили участь у воєнних діях (hors de combat)*, що перебувають під владою Російської Федерації (див. Розділ VIII(D)). Ці органи влади вважають, що загалом Російська Федерація не визнає статус військовополонених за тими, хто має на нього право, та розглядає їх як осіб, *«затриманих за протидію спеціальній військовій операції» (задержанные за противодействие специальной военной операции)*. Коли є підтвердження МКЧХ, це вказує на те, що ідентифіковані таким чином особи насправді

є військовополоненими, але багато випадків залишаються непідтвердженими, і необхідно проконсультуватися з іншими джерелами, щоб спробувати ідентифікувати всіх комбатантів, які перебувають у руках ворога.

Це підтверджують неурядові організації, які працюють із сім'ями та намагаються надавати правову допомогу утримуваним особам. Схоже, що Російська Федерація неохоче визнає статус військовополоненого за тими, хто має на нього право, натомість називаючи їх особами, «затриманими за протидію спеціальній військовій операції». За даними неурядових організацій, які працюють з сім'ями та надають правову допомогу, це визначення широко застосовується майже до всіх утримуваних осіб, включаючи як комбатантів, так і цивільних осіб.⁴⁶ Місії не вдалося знайти жодного опублікованого законодавства, нормативного акту чи адміністративних інструкцій, на яких би ґрунтувався такий статус згідно з російським законодавством. На практиці, адміністрація табору заводять картку для кожної особи, «затриманої за протидію спеціальній військовій операції», яка містить інформацію, що відображає вимоги статті 17 ЖК III. Таким чином, так званий «статус», здається, в першу чергу розроблений для того, щоб уникнути визнання стану війни між Російською Федерацією та Україною.

Аналогічне міркування вже використовувалося до повномасштабного вторгнення: Російська Федерація вважала, що «війни немає», а отже, немає й військовополонених. Наприклад, у 2018 році, після захоплення українських моряків у Керченській протоці, суддя Верховного суду незаконно анексованого Криму Алла Овчиннікова заявила, що затримані не можуть бути визнані військовополоненими, оскільки «Україна та Російська Федерація не перебувають у стані війни».⁴⁷ Подібна аргументація зберігається і після лютого 2022 року. Такий підхід також очевидний у заяві Росії про військові дії в Курській області, які називають «контртерористичною операцією», тим самим фактично позбавляючи статусу військовополонених українських військовослужбовців, захоплених в полон на цій території.⁴⁸

Більше того, як вже повідомлялося в попередніх звітах ММ, поширеною практикою Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях України є інтернування цивільних осіб у тих самих місцях позбавлення волі, що й осіб, які мають право на статус військовополонених,⁴⁹ іноді в тих самих бараках або камерах,⁵⁰ що суперечить МГП. Таким чином, хоча вони не брали участі у бойових діях, низка цивільних осіб вважаються комбатантами та утримуються в однакових з ними умовах без доступу до звичайної процедури оскарження цього факту.⁵¹ В результаті, це призводить до плутанини між різними статусами за МГП та збільшує труднощі з ідентифікацією військовополонених.

⁴⁶ Зустріч у Києві, 27-28 серпня 2025 року, та матеріали, що зберігаються в архіві Місії .

⁴⁷ Суд пояснив, чому українські моряки не є військовополоненими, *Корреспондент. net*, 19 грудня 2018 < <https://korrespondent.net/ukraine/4045304-sud-obiasnyl-pochemu-ukraynskye-moriaky-ne-yavliaiutsia-voennoplennymy> > .

⁴⁸ ПАРЄ, *Підтримка політичних переговорів щодо забезпечення обміну та звільнення військовополонених*, Док. 16197, 6 червня 2025 р., п. 33.

⁴⁹ Звіт ММ IV, с. 23-24. Див. також БДПЛ, *Шостий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 13 грудня 2024 р., п. 92 (Шостий проміжний звіт БДПЛ), пп. 60, 76 (інтерв'ю з одинадцятьма постраждалими); БДПЛ, *Сьомий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 15 липня 2025 р. (Сьомий проміжний звіт БДПЛ), п. 68 (інтерв'ю з 28 свідками, включаючи 25 колишніх військовополонених, серед яких 9 звільнено протягом першого півріччя 2025 року).

⁵⁰ БДПЛ, *П'ятий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 22 липня 2024 р., п. 53 (П'ятий проміжний звіт БДПЛ), п. 54; Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 69 (інтерв'ю з 29 колишніми військовополоненими, більшість з яких оприлюднені у 2024 році)

⁵¹ Звіт ММ IV, с. 30-35, 38-39, 66-67.

Місія мала змогу ознайомитися з деякими відповідями, наданими Міністерством оборони Російської Федерації на запити сімей щодо утримання під вартою певних ув'язнених осіб.⁵² У багатьох відповідях для обґрунтування позбавлення волі використовується вираз «затриманий за протидію спеціальній операції», водночас згадується про передачу інформації до МКЧХ. Посилання на статті ЖК III не є поширеними, як щодо комбатантів, так і стосовно цивільних осіб. Така практика створює плутанину щодо статусів. Вона ускладнює розмежування між військовополоненими та цивільними особами, що утримуються під вартою, а також свідчить про небажання повною мірою застосовувати захист, який надає статус військовополоненого.

Ігнорування статусу військовополоненого та пов'язаного з ним захисту також очевидне, якщо розглядати його у зв'язку з таборами для інтернованих. Згідно зі свідченнями, зібраними БДПЛ, військовополонених не інформують про їхній статус військовополоненого та їхні права під час позбавлення волі, і навіть, адміністрація в'язниці погрожує їм та вимагає не згадувати Женевські конвенції взагалі.⁵³ Місія почула подібну інформацію під час опитування колишніх українських військовополонених. Наприклад, солдат, захоплений у полон на півдні України, повідомив, що його не поінформували про його статус військовополоненого під час перебування в тимчасовому місці утримання, і що потім до нього ставилися як до злочинця в різних виправних колоніях в Росії, до яких його згодом перевели. Зокрема, він зазначив, що його побили, коли він намагався захистити свої права як військовополоненого, під час допиту.⁵⁴ Крім того, ця Місія не отримала жодної інформації, яка б свідчила про те, що військовополонені мали доступ до компетентного суду для відстоювання свого права на отримання статусу військовополоненого, або іншого поводження.

Місія встановила, що існує мало доказів того, що Російська Федерація створила компетентні трибунали, передбачені статтею 5(2) ЖК III, для визначення статусу військовополонених у разі сумнівів. Натомість, російська влада часто взагалі відмовлялася від формальних процедур, залишаючи рішення щодо статусу захоплених військовослужбовців українських збройних сил *на свавільний розсуд* військових або силових органів, без посилання на будь-яку єдину правову базу чи встановлену політику. У деяких випадках, затриманих українських солдатів судили в національних кримінальних судах та називали «терористами», «екстремістами» або «найманцями». Такі провадження не спрямовані на визначення статусу комбатанта, а радше на висунення кримінальних звинувачень, і їм часто бракує незалежності та неупередженості. Як такі, вони не відповідають стандарту «компетентного трибуналу», як це передбачено статтею 5 ЖК III та статтею 45(2) ДП I. Більше того, переважна більшість українських солдатів, схоже, взагалі не мають доступу до жодної процедури визначення статусу. Відсутність функціонуючої системи викликає особливе занепокоєння, оскільки вона позбавляє їх важливої процесуальної гарантії, наданої МПП.

С. ПРЯМЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Окрім серйозних недоліків, що спостерігаються щодо визнання статусу військовополонених, схоже, що Російська Федерація запровадила політику прямої відмови у наданні статусу військовополонених значній кількості осіб, які *припинили участь у воєнних діях (hors de combat)*. Це стосується іноземних добровольців та, більшою мірою, груп комбатантів, класифікованих як терористичні організації.

⁵² Документи, що зберігаються в архіві Місії.

⁵³ Сьомий проміжний звіт БДПЛ, п. 77.

⁵⁴ Свідчення 9 (зберігається в архівах Місії).

У попередніх звітах ММ зазначалося, що російська влада помилково вважала іноземних добровольців, які служать у Збройних Силах України, найманцями.⁵⁵ Деяких із них після захоплення в полон було притягнуто до відповідальності за найманство, хоча вони були включені до складу Збройних Сил України і, таким чином, не могли вважатися найманцями (стаття 47(2)(е) ДП І). Це стосувалося трьох громадян Сполученого Королівства та Марокко, які служили у ВМС України, яких так званий Верховний суд Донецької Народної Республіки засудив до смертної кари у 2022 році за участь у бойових діях до повномасштабного вторгнення в Україну.⁵⁶ Управління Верховного комісара ООН з прав людини засудило ці переслідування як такі, що суперечать МГП.⁵⁷ Подібні випадки були зареєстровані після повномасштабного вторгнення, наприклад, щодо іноземних добровольців, захоплених у Маріуполі.⁵⁸ Офіційні заяви російської влади свідчать про те, що така відмова у статусі військовополоненого є державною політикою. У березні 2022 року, речник Міністерства оборони заявив, що іноземці, які воюють за Україну, є «найманцями» і не будуть «вважатися комбатантами відповідно до міжнародного гуманітарного права або мати статус військовополонених».⁵⁹ Це повторив президент Росії Володимир Путін у березні 2025 року під час відеозапису наради щодо військових операцій у Курській області.⁶⁰

Іншим способом позбавлення статусу військовополоненого було оголошення цілої групи, такої як полк чи батальйон, терористичною організацією, навіть якщо вона входить до складу Збройних Сил України. 2 серпня 2022 року, після клопотання Міністерства юстиції Росії, Верховний Суд Росії визнав полк «Азов» «терористичною організацією», що відкрило шлях для кримінального переслідування військовослужбовців цього полку, взятих у полон у Маріуполі, за законні дії.⁶¹ 25 вересня 2023 року Південний окружний військовий суд дійшов такого ж висновку щодо українського батальйону «Айдар».⁶² Кілька інших підрозділів, що воюють на боці України, були визнані судами Російської Федерації терористичними організаціями та включені до єдиного федерального переліку організацій, включаючи іноземні та міжнародні організації, визнані терористичними відповідно до законодавства Російської Федерації.⁶³

⁵⁵ Звіт ММ І, с. 12-13.

⁵⁶ Звіт ММ ІІ, с. 17-18, 64-65; БДПЛ, *Проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 20 липня 2022 р., п. 125 (Перший проміжний звіт БДПЛ).

⁵⁷ Смертний вирок для іноземних комбатантів в Україні є воєнним злочином: Управління ООН з прав людини, *Новини ООН*, 10 червня 2022 р. <<https://news.un.org/en/story/2022/06/1120102>>.

⁵⁸ Шеннон Бош, «Смертельні наслідки неправильної класифікації іноземних комбатантів в Україні», *The Interpreter (Інститут Лоуї)*, 22 липня 2024 р. <<https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/deadly-consequences-misclassifying-foreign-fighters-ukraine>>.

⁵⁹ Іноземні найманці в Україні не матимуть статусу військовополонених – російські військові, *TASS*, 3 березня 2022 р. <<https://tass.com/politics/1416131>>.

⁶⁰ Володимир Путін: Курская область в ближайшее время будет освобождена, *Youtube*, 12. 3. 2025 <<https://www.youtube.com/watch?v=vhMh9gAhVNY>>.

⁶¹ БДПЛ, *Другий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини в Україні*, 14 грудня 2022 року, п. 167 (Другий проміжний звіт БДПЛ), з посиланням на “ ВС РФ признал украинский полк "Азов" террористической организацией ”, *Interfax.ru*, 2 серпня 2022, < <https://www.interfax.ru/russia/854896>>. Див. Звіт ММ ІІ, с. 65. Повний текст рішення можна завантажити за посиланням <<https://memopzk.org/news/my-publikuem-prezhde-zasekrechennoe-reshenie-verhovnogo-suda-rf-o-zaprete-azova>>.

⁶² Дарья Родионова, Украинский батальон «Айдар» попал в список террористических организаций, *Газета.ru*, 29 грудня 2023 <<https://www.gazeta.ru/social/news/2023/12/29/22035787.shtml#:~:text=Федеральная%20служба%20безопасности%20%28ФСБ%29%20РФ%20внесла%20украинский%20националистический,страны.%20Об%20этом%20сообщается%20на%20официальном%20сайте%20службы%20>>.

⁶³ Список знаходиться у відкритому доступі на сайті ФСБ. < <http://www.fsb.ru/fsb/npd/terror.htm> >.

Рішення Верховного Суду Росії від 2022 року щодо полку «Азов» було прийнято в рамках адміністративної процедури та ґрунтується на статті 24(5) Федерального закону Росії від 6 березня 2006 року № 35-ФЗ «Про боротьбу з тероризмом». У мотивувальній частині рішення йдеться про організацію та діяльність полку «Азов» як об'єднання у період з 2014 по 2017 рік, використання ним нацистської символіки в той час та низку вироків, винесених російськими судами протягом того ж періоду щодо деяких його членів за злочини, скоєні проти цивільного населення. Однак воно не враховує послідовну реструктуризацію угруповання та його інтеграцію до складу Збройних Сил України. Інші угруповання були класифіковані російськими судами як «терористичні спільноти» у зв'язку з судовими процесами проти військовополонених на підставі статті 205.4 Кримінального кодексу Російської Федерації. Звичайними звинуваченнями у цих справах є організація та участь у терористичній спільноті (статті 205.5 та 205.4 Кримінального кодексу Російської Федерації), характер якої визнається «терористичним», та спроба захоплення влади (стаття 278), іноді з ретроактивним застосуванням до дій, скоєних у Донецькій та Луганській областях до їхньої інтеграції шляхом незаконної анексії до Російської Федерації 30 вересня 2022 року.

15 червня 2023 року БДППЛ зафіксувало початок судового розгляду справи проти 22 військовослужбовців полку «Азов», захоплених в полон під час битви за Маріуполь, у Південному окружному військовому суді Ростова-на-Дону (Російська Федерація), а також судового розгляду справи проти 18 військовослужбовців батальйону «Айдар», захоплених під час битви за Бахмут, у тому ж суді, за звинуваченнями в участі в терористичній організації та спробах повалення уряду.⁶⁴ Нещодавно у своєму сьомому проміжному звіті (2025) БДПІ відзначило збільшення випадків кримінального переслідування військовополонених за їхню участь у бойових діях, у деяких випадках за звинуваченнями згідно з Кримінальним кодексом Росії, такими як «підірив конституційного ладу», «спроби повалення уряду» або терористичні акти.⁶⁵ Це свідчить про те, що практика відмови у статусі військовополоненого триває.

В останній доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини про ситуацію з правами людини в Україні (з 1 грудня 2024 року по 31 травня 2025 року) також згадується, що протягом звітного періоду за тероризм та згідно з Кримінальним кодексом Росії було засуджено «щонайменше 125 українських військовополонених», захоплених у Курській області, в той час як дії, що призвели до їх засудження, «*виглядають як законні воєнні дії*».⁶⁶ Велика кількість зареєстрованих судових переслідувань, схоже, свідчить про те, що всі комбатанти, захоплені в Курській області, вважаються терористами. Це перекується з коментарями, зробленими президентом Путіним 12 березня 2025 року під час відеозапису зустрічі зі старшими офіцерами, відповідальними за військові операції у цьому регіоні. Він заявив, що всі люди в Курській області, які воюють проти російських збройних сил та правоохоронних органів, є терористами згідно з російським законодавством і повинні бути притягнуті до відповідальності.⁶⁷

Місія отримала інформацію від Офісу Генерального прокурора України (ОГПУ) про те, що виявлено 360 фактів незаконних засуджень військовополонених. Повторюваність практики кримінального переслідування військовополонених за їхню участь у бойових діях з використанням обвинувачень у терористичних злочинах, передбачених Кримінальним кодексом Росії, підтверджується повідомленнями неурядових

⁶⁴БДППЛ, *Четвертий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 12 грудня 2023 року, п. 34 (Четвертий проміжний звіт БДППЛ).

⁶⁵Сьомий проміжний звіт БДПІ, п. 125.

⁶⁶Документ ООН А/НРС/59/CRP.3, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 грудня 2024 р. – 31 травня 2025 р.)*, 3 липня 2025 р., п. 46 (Доповідь УВКПЛ за 2025 рік).

⁶⁷УВКПЛ Звіт 2025, п. 46. Див. Владимир Путин: Курская область в ближайшее время будет освобождена, *Youtube*, 12 березня 2025 року < <https://www.youtube.com/watch?v=vhMH9gAhVNY> >

організацій. Інформацію було зібрано на основі аналізу веб-сайтів регіональних судів Росії, Донецької та Луганської областей, а також на основі свідчень колишніх військовополонених, звільнених та обміняних під час розгляду кримінальних справ проти них або після винесення вироку.

Ці факти дозволяють Місії дійти висновку, що Російська Федерація розвинула широко поширену практику відмови у наданні статусу військовополоненого, використовуючи свою судову систему, що є порушенням норм МГП, які надають імунітет за законні воєнні дії. Слід також нагадати, що згідно з тими ж правилами, навіть законне кримінальне провадження проти осіб, що перебувають під захистом, за звичайні злочини або воєнні злочини не може виправдати позбавлення їх статусу військовополоненого або рівноцінного поводження.

IV. СВАВІЛЬНІ ВБИВСТВА УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Свавільні вбивства військовополонених заборонені МГП та МППЛ, і вони тягнуть за собою кримінальну відповідальність згідно з МКП. Незважаючи на це, інформація, зібрана Місією, свідчить про велику кількість порушень цих правил, що могли бути скоєні Російською Федерацією, щодо українських військовополонених та солдатів, *які припинили участь у воєнних діях (hors de combat)*. Після короткого нагадування про чинне законодавство (А), у цьому розділі будуть представлені результати дослідження Місією питання страт на полі бою (В) та свавільних вбивств у таборах для інтернованих осіб (С).

А. ЗАБОРОНА СВАВІЛЬНИХ ВБИВСТВ ЗГІДНО З МГП ТА МППЛ

Захист від свавільних вбивств впливає з правил, що регулюють ведення бойових дій, та з норм, що захищають осіб, які повинні користуватися статусом військовополоненого або таким самим чи принаймні рівноцінним поводженням згідно з МГП. Порушення цих правил одночасно є свавільним позбавленням права на життя згідно з МППЛ (стаття 6 МППП, стаття 2 ЄКПЛ). Захист застосовується з моменту, коли комбатанти складають зброю та здаються, і триває до їх звільнення та репатріації.

Щодо ведення бойових дій, Гаазьким положенням заборонено *«вбивати чи ранили супротивника, який, склавши зброю або більше не маючи засобів захисту, беззастережно здався»*, а також *«оголошувати, що жодної пощади не буде»* (стаття 23(с) та (d)). Порушення цих правил є воєнними злочинами згідно зі Статутом МКС (стаття 8(2)(b)(vi) та (xii)). Додатковий протокол I підтверджує заборону відмови у пощади та прямо забороняє напади на осіб, які припинили участь у воєнних діях (ДП I, статті 40 та 41).

Щодо осіб, що перебувають під захистом, ЖК III забороняє будь-які *«незаконний акт чи бездіяльність ... які спричиняють смерть»* (стаття 13). Крім того, поранених та хворих, які перебувають під владою супротивної сторони, *«заборонено вбивати або знищувати»* згідно з ЖК I та II (стаття 12 ЖК I та стаття 12 ЖК II). Така поведінка є серйозним порушенням Женевських конвенцій, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність (стаття 50 ЖК I; стаття 51 ЖК II; стаття 130 ЖК III). Вона також є воєнним злочином згідно зі Статутом МКС, і кваліфікується як *«умисне вбивство»* (стаття 8(2)(a)(i)).⁶⁸

⁶⁸ Див. також, більш конкретно, Статут МКС, ст. 8(2)(b)(x), щодо воєнного злочину, що полягає у заподіянні особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів, *«які які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб»*.

В. СТРАТА УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ПОЛІ БОЮ

Страту комбатантів після того, як вони щойно склали зброю та здалися в полон, або одразу після цього, надзвичайно важко довести. Проте, страту без належного судового розгляду можна довести на основі свідчень очевидців, судово-медичної експертизи тіл, перехоплених повідомлень, супутникових знімків або знімків з дронів, а також відео, знятих учасниками бойових дій, а потім опублікованих в Інтернеті або соціальних мережах, що регулярно трапляється з початку повномасштабної війни агресії, розв'язаної Російською Федерацією.

УВКПЛ, на основі інформації, зібраної через ММПЛУ, задокументувало звинувачення у стратах українських солдатів та перевірило значну їх кількість на основі аналізу відео та фотографій, а також детальних інтерв'ю зі свідками.⁶⁹ У своєму останньому звіті про ситуацію з правами людини в Україні (з 1 грудня 2024 року по 31 травня 2025 року) воно повідомляє, що з 24 лютого 2022 року було підтверджено 88 випадків страт, а також, зафіксовано «достовірні свідчення» щодо страти 106 українських солдатів, які припинили участь у воєнних діях, з кінця серпня 2024 року, переважно в Донецькій та Курській областях.⁷⁰ За цей період наводиться така таблиця:

Достовірні свідчення щодо страти українських солдатів, що втратили боєздатність, з кінця серпня 2024 року
Інфографіка демонструє кількість загиблих

У своєму п'ятому проміжному звіті за 2024 рік⁷¹ БДПЛ також проаналізувало низку відео, у яких демонструються позасудові страти солдатів, які припинили участь у воєнних діях. У своєму шостому проміжному звіті за грудень 2024 року воно відзначило збільшення поширення в Інтернеті матеріалів, що демонструють катування або страти осіб, які припинили участь у воєнних діях, протягом другої половини 2024 року, висловивши стурбованість тим, що «може свідчити про збільшення таких актів».⁷² Серед нещодавніх подій, відео, опубліковане в Інтернеті в жовтні 2024 року, показує страту 16 українських солдатів, які припинили участь у воєнних діях, російськими солдатами у Покровському районі.⁷³ Українських солдатів шикують для розстрілу, а

⁶⁹УВКПЛ, *Поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях*, у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну (24 лютого 2022 р. – 23 лютого 2023 р.), 24 березня 2023 р., пп. 29-31 (Звіт УВКПЛ за 2023 рік); *Звіт про ситуацію з правами людини в Україні (1 лютого – 31 липня 2023 р.)*, 4 жовтня 2023 р., пп. 72-76.

⁷⁰Звіт УВКПЛ за 2025 рік, пп. 39-41.

⁷¹П'ятий проміжний звіт БДПЛ, п. 53.

⁷²Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 92.

⁷³Омбудсмен, інформація надана під час зустрічі 27 серпня 2025 року. Див. Цапленко_Ukraine Fights, *Telegram*, 1 жовтня 2024 р. <<https://t.me/Tsaplienko/61424>>. Див. також Звіт Amnesty International за 2025 рік, с. 13.

потім тих, хто ще подавав ознаки життя, добивають упритул. Їхню смерть згодом підтвердила українська влада, а Генеральний прокурор України розпочав розслідування. У квітні 2025 року Associated Press повідомило про випадок позасудової страти на основі аналізу відео, знятих українським та російським безпілотниками, отриманих з військових джерел. На зображеннях видно страту 13 березня 2025 року поблизу села П'ятихатки (Запорізька область) чотирьох українських солдатів під час їхньої здачі в полон. Ці дії нібито скоїли солдати 247-го повітряно-десантного полку Росії.⁷⁴ Омбудсмен України заявив, що Україна повідомить про цей випадок до ООН та МКЧХ як про воєнні злочини.⁷⁵

Місія під час та після свого візиту до України отримала інформацію щодо близько 270 випадків страт, зареєстрованих Офісом Генерального прокурора України (ОГПУ). Це підтверджує інформацію, раніше розкрити начальником Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту ОГПУ паном Юрієм Белоусовим, який зазначив, що з початку 2025 року було зареєстровано 50 таких випадків.⁷⁶ Слід зазначити, однак, що ці цифри включають 53 смерті, які сталися під час однієї події не на полі бою, а в таборі для тимчасового утримання в Оленівці, внаслідок вибуху в ніч з 28 на 29 липня 2022 року (див. Розділ X). Якщо виключити цю кількість, то кількість страт на полі бою, що призвела до досудового розслідування ГПУ, становить близько 220.

Ця інформація показує, що страти на полі бою, які можна приписати військам Російської Федерації, ймовірно, будуть частими та численними, враховуючи кількість зареєстрованих випадків, навіть попри те, що докази таких воєнних злочинів важко отримати. Крім того, схоже, що з 2024 року їх кількість зростає.

Більше того, низка осіб, що обіймають владні посади в Російській Федерації, зробили заяви про те, що пощади не буде. У травні 2024 року, командир російського воєнізованого угруповання «Русич», пов'язаного зі Збройними силами Росії, визнав страту українських військовополонених і закликав до подальших страт.⁷⁷ 16 липня 2024 року колишній президент Російської Федерації та нинішній заступник голови Ради Безпеки Дмитро Медведєв опублікував у своєму офіційному Telegram-каналі пост, у якому зазначив: *«Тут не може бути жодного милосердя. Тут немає місця для доброти. Просто вбивайте! /.../ Не потрібно їх жаліти, не потрібно! Нікого! /.../ Тільки тотальні страти. Жодного вибору. Жодних слів про милосердя. Жодної людяності. Жодного помилування. Вони не мають права на життя. Страчувати, страчувати і ще раз страчувати»*.⁷⁸ 30 жовтня 2024 року глава Чеченської Республіки Рамзан Кадіров оголосив, що наказав усім командирам підрозділів спецпризначення «Ахмат» не брати українських військовополонених.⁷⁹ Повідомляється, що цей наказ було скасовано через

⁷⁴ Еріка Кінец, Джон Лестер, Беатріс Дюпої, Відео показує чоловіків, ідентифікованих як російські військові, які утримують українських військовополонених. Потім починаються вбивства, *Associated Press*, 10 квітня 2025 р. <<https://apnews.com/article/russia-ukraine-pows-war-crimes-putin-zelensky-a2185297338af410fb5122448e62db76>>.

⁷⁵ Окупанти розстріляли 4 українських солдатів у Запоріжжі: Лубінець звернувся до МКЧХ та ООН, *УНН*, 10 квітня 2025 р. <<https://unn.ua/en/news/occupants-shot-4-ukrainian-soldiers-in-zaporizhzhia-lubinets-appealed-to-the-icrc-and-the-un>>.

⁷⁶ Зафіксовано приблизно 280 випадків страт українських військовополонених, *УНН*, 8 травня 2025 р. <<https://unn.ua/en/news/approximately-280-cases-of-executions-of-ukrainian-prisoners-of-war-have-been-recorded>>.

⁷⁷ УВКПЛ, *40-та періодична доповідь про стан прав людини в Україні: Поводження з військовополоненими та оновлена інформація про стан прав людини в Україні (1 червня – 31 серпня 2024 р.)* від 1 жовтня 2024 р., п. 52.

⁷⁸ Дмитрій Медведєв, *Telegram*, 16. 7. 2024 <https://t.me/medvedev_telegram/517> .

⁷⁹ Андрій Захарченко, «Пленных не брать»: Кадыров отдал приказ чеченским командирам на СВО, *Свободная пресса*, 30 октября 2024 <<https://svpressa.ru/война/ст./435211/>> .

кілька днів.⁸⁰ 30 липня 2025 року РІА «Новости» опублікувало статтю провідного пропагандиста Кирила Стрельникова під назвою *«Іншого варіанту немає: в Україні ніхто не повинен залишатися живим»*.⁸¹ У статті українських солдатів зображено лабораторними щурами, приреченими на знищення. Крім того, Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні (ПІСІУ) за матеріалами інтерв'ю з дезертирами з російських Збройних сил повідомила про низку випадків, коли наказ не брати військовополонених віддавали командири підрозділів.⁸²

Такі дії вважаються воєнними злочинами, якщо їх вчиняє особа з командними повноваженнями, та заохочують до позасудових страт та відчуття безкарності за такі дії в зонах бойових дій. Слід додати, що відео, що показують такі страти, коли вони походять з Росії та розміщені в Інтернеті, часто супроводжуються позитивними коментарями, які вихваляють страти на полі бою та навіть заохочують російські війська вдаватися до таких дій.

С. СВАВІЛЬНІ ВБИВСТВА УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ТАБОРАХ ДЛЯ ІНТЕРНОВАНИХ

Звіти вказують на те, що свавільні вбивства також відбуваються в загальному контексті насильства щодо військовополонених під час утримання під вартою. У значній кількості зареєстрованих випадків, дії та бездіяльність представників адміністрації табору, збройних угруповань, які прибувають до таборів, та представників державних установ, що беруть участь у допитах полонених, підпадають під категорію *«незаконного акту або бездіяльності, що спричинили смерть»* (стаття 13 ЖК III). Вони також можуть кваліфікуватися як воєнні злочини *«умисне вбивство»*, оскільки *«вбивство» (actus reus)* означає просто спричинити смерть, а *«умисне»* стосується наміру або злочинної недбалості з боку злочинця. Це стосується страт у місцях позбавлення волі, де наміром злочинця є вбивство. Але це також стосується випадків, коли акти катування та нелюдського поводження, включаючи відсутність належного догляду, є такими, що злочинці обґрунтовано усвідомлюють, що вони спричиняють смерть (див. також розділи V та VI).

БДПІЛ регулярно повідомляє про катування та інші випадки жорстокого поводження, що призводять до смерті військовополонених, на основі інформації, отриманої під час інтерв'ю з колишніми військовополоненими та членами їхніх сімей.⁸³ Наприклад, у своєму шостому проміжному звіті по Україні БДПІЛ зазначило, що десять колишніх військовополонених повідомили про смерть ув'язнених в полоні через *«страти, катування, жорстоке поводження та/або неналежну медичну допомогу»*.⁸⁴ У сьомому проміжному звіті згадується вісім свідків, які повідомляють про *«випадки свавільних вбивств, зокрема випадки, коли в'язнів катували (зазвичай били) до смерті або розстрілювали»*.⁸⁵

Так само УВКПІЛ задокументувало смерть військовополонених у місцях позбавлення волі внаслідок катувань або інших видів нелюдського поводження у період з 2022 по 2025 рік. У останньому періодичному звіті про ситуацію з правами людини в Україні

⁸⁰ Жан Рофе, Кадыров отменил приказ не брать в плен бойцов ВСУ, *Deutsche Welle*, 2 листопада 2024 <<https://www.dw.com/ru/kadyrov-otmenil-prikaz-ne-brat-v-plen-bojcov-vsu/a-70668537>> .

⁸¹ Кирил Стрельников, Другого варианта нет: живым на Украине не должен остаться никто, *РИА Новости*, 30. 7. 2025 <<https://ria.ru/20250730/ukraina-2032235759.html>>.

⁸² Документ ООН A/HRC/58/67, *Звіт Незалежної міжнародної комісії з розслідування ситуації в Україні*, 11 березня 2025 року, пп. 60-63.

⁸³ БДПІЛ, *Третій проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 17 липня 2023 р., п. 30 (Третій проміжний звіт БДПІЛ); П'ятий проміжний звіт БДПІЛ, п. 59; Сьомий проміжний звіт БДПІЛ, п. 70.

⁸⁴ Шостий проміжний звіт БДПІЛ, п. 77.

⁸⁵ Сьомий проміжний звіт БДПІЛ, п. 71.

було задокументовано смерть 25 українських військовополонених та одного медичного працівника,⁸⁶ на додаток до тих, про які повідомлялося раніше.⁸⁷ УВКПЛ також згадує використання членами групи Вагнера двох військовополонених як живих щитів у липні 2022 року, що, як повідомляється, призвело до їхньої смерті.⁸⁸ Нещодавно, у грудні 2024 року, глава Чеченської Республіки Рамзан Кадіров погрожував використовувати українських військовополонених як живі щити для захисту будівель, які можуть стати ціллю українських авіаударів.⁸⁹ Слід зазначити, що навіть якщо такі дії не призводять до смерті, вони заборонені МГП (стаття 23(1) ЖК III) і можуть вважатися воєнними злочинами (Статут МКС, стаття 8(2)(b)(xxiii)).

Більше того, Місію було поінформовано, що Офіс Генерального прокурора України зафіксував близько 200 випадків підозрілих смертей на основі судово-медичної експертизи тіл, повернутих до України Російською Федерацією. Серед цих випадків від 20 до 25 відсотків тіл мали ознаки відсутності медичної допомоги чи недоїдання; інші мали сліди ударів, які могли призвести до їхньої смерті.⁹⁰ Ці елементи складаються в загальну картину незаконного насильства в таборах, яке призводить до смерті, що підтверджується свідченнями, зібраними неурядовими організаціями від звільнених українських військовополонених. Багато з них повідомляють про смерть інших в'язнів внаслідок катувань та інших видів жорстокого поводження.⁹¹ Місія мала змогу ознайомитися зі зразком цих свідчень.⁹²

Зрештою, слід підкреслити, що кримінальне переслідування та суди над особами, які мають право на статус військовополоненого, та/або їх покарання за законні воєнні дії, що повинні бути охоплені імунітетом згідно з МГП, можуть призвести до смертної кари. Такий вирок був винесений трьом іноземним добровольцям, які служили у Збройних Силах України, так званим Верховним судом Донецької Народної Республіки у 2022 році, до їхнього звільнення в рамках обміну військовополоненими. Виконання смертного вироку за таких обставин мало б розглядатися як свавільне позбавлення життя та воєнний злочин. Те саме стосується випадків, коли смертна кара призначається у результаті судових процесів, які не відповідають вимогам справедливого судочинства (див. Розділ VII).⁹³

Місія дійшла висновку, що серйозні порушення ЖК III відбуваються в таборах для інтернованих у формі «незаконних актів або бездіяльності... що спричиняють смерть»; вони одночасно є свавільним позбавленням права на життя згідно з МППЛ. Їх також можна класифікувати як воєнні злочини умисного вбивства у випадках, коли винних буде встановлено, а їхній злочинний намір доведено. Крім того, їх скоєння в численних таборах та використання схожих методів, що призводять до смерті, демонструють, що вони є частиною широкомасштабної та систематичної політики насильства щодо військовополонених.

Якщо розглядати їх разом, страти на полі бою та свавільні вбивства в місцях позбавлення волі є частиною клімату насильства, спрямованого проти всіх осіб, які виступають проти військової присутності Російської Федерації в Україні. З цієї точки зору, комбатанти, які припинили участь у воєнних діях, та затримані цивільні особи отримують однакове поводження.

⁸⁶ Звіт УВКПЛ за 2025 рік, п. 45.

⁸⁷ УВКПЛ, *Поводження з військовополоненими та оновлена інформація про ситуацію з правами людини в Україні (1 червня 2024 р. – 31 серпня 2024 р.)*, 1 жовтня 2024 р., п. 45 (Звіт УВКПЛ за 2024 рік).

⁸⁸ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 34.

⁸⁹ Рамзан Кадіров, *Telegram*, 4. 12. 2024 <https://t.me/RKadyrov_95/5276>.

⁹⁰ Офіс Генерального прокурора України, зустріч від 27 серпня 2025 року.

⁹¹ Зустрічі з представниками громадянського суспільства в Києві, 27-28 серпня 2025 року.

⁹² Письмові заяви в архіві Місії.

⁹³ Щодо смертної кари стосовно військовополонених див. Звіт ММ II, с. 64-66.

V. КАТУВАННЯ ТА НЕЛЮДСЬКЕ ПОВОДЖЕННЯ

Абсолютна заборона катувань є наріжним каменем як МГП, так і МППЛ. Вона застосовується за будь-яких обставин і в будь-який час, а її порушення можуть вважатися воєнними злочинами, якщо ж вони є широко поширеними або систематичними - то злочинами проти людяності (А). Незважаючи на цю чітку правову заборону, звіти міжнародних організацій та свідчення звільнених українських військовополонених показують, що випадки катувань та інших форм жорстокого поводження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації були поширеними та систематичними, відбувались від моменту захоплення в полон до інтернування та часто використовувались для примусового отримання зізнань (Б).

A. ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ ЗГІДНО З МГП ТА МППЛ

Кілька документів з прав людини стосуються заборони катувань, зокрема стаття 7 МПГПП, стаття 3 ЄКПЛ та Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання 1984 року (КПК). КПК визначає катування як:

будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. (стаття 1(1)).

Згідно з ЖК III, акти катування заборонені «у будь-який час і в будь-якому місці» (спільна стаття 3).⁹⁴ Ця заборона відображає звичаєве міжнародне право.⁹⁵ На відміну від КПК, кваліфікація за МГП не вимагає офіційної участі в акті катування.⁹⁶ Однак вона вимагає наявності мети або мотиву.⁹⁷ У ЖК III не наведено визначення катуванням.

Судова палата МТКЮ у справі *Кунарац та ін.* визначає катування для цілей МГП як:

- (i) Завдання, дією чи бездіяльністю, сильного болю чи страждань, фізичних чи моральних.
- (ii) Дія або бездіяльність повинні бути умисними.
- (iii) Дія або бездіяльність повинні бути спрямовані на отримання інформації чи зізнання, або на покарання, залякування чи примус жертви чи третьої особи, або на дискримінацію за будь-якою ознакою щодо жертви чи третьої особи.⁹⁸

Склади злочинів МКС, по суті, містять таке саме визначення.⁹⁹ Заборона катувань та жорстокого поводження також включає дії, що завдають шкоди психічній цілісності особи.¹⁰⁰ Римський статут визначає катування як воєнний злочин, а також злочин проти людяності, коли сильний біль або страждання були завдані «особі, яка перебуває під

⁹⁴ Правило 90 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП. Див. Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 660.

⁹⁵ Коментар МКЧХ до ЖК III, пп. 662 та 681.

⁹⁶ Коментар МКЧХ до ЖК III, пп. 668-669, 676, 5199, 5202, 5237-5241.

⁹⁷ Це положення «визнається як «мінімальний критерій», обов'язковий до виконання в усіх збройних конфліктах», Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 390.

⁹⁸ МКТЮ, *Прокурор проти Кунарац та ін.*, IT-96-23-T та 23/1-T («Фоча»), Рішення від 22 лютого 2001 року, п. 497.

⁹⁹ Склади злочинів МКС (2002), ст. 8(2)(a)(ii)-1 (Військовий злочин катування).

¹⁰⁰ МКЧХ, Коментар до ЖК III, пп. 626 та 675.

вартою або під контролем обвинуваченого»,¹⁰¹ підкреслюючи важливість влади злочинця над жертвою. Дія, яка не є катуванням або жорстоким поведінням, також може бути заборонена як акт насильства щодо особи.¹⁰² Термін «катування» має однакове значення в міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах.¹⁰³ Помста заборонена.¹⁰⁴

У Коментарі МКЧХ перераховані такі приклади катувань:¹⁰⁵ ураження електричним струмом; обпикання; розтягування колін, стояння на колінах на гострих предметах; задушення водою або під водою; поховання живцем; підвішування; побиття батогами та сильні побої, особливо побиття по підшвах ніг; імітація страти; імітація поховання; погрози розстрілом або вбивством; тривале перебування затриманих під час допиту під впливом сильного холоду; побиття з подальшим триденним утриманням під вартою без їжі, води та можливості скористатися туалетом; поєднання обмеження рухливості в дуже болісних умовах; вдягання мішка на голову в спеціальних умовах; вмикання гучної музики протягом тривалого часу; погрози, включаючи погрози смертю; сильне струшування; та використання холодного повітря для охолодження. Крім того, сексуальне насильство також може вважатися катуванням.¹⁰⁶

ЖК III містить більш конкретні правила, що забороняють катування та жорстоке поведіння з військовополоненими. З військовополоненими завжди повинні поводитися гуманно та захищати, головним чином від актів насильства, залякування та образ (стаття 13). Це також стосується допиту. Кожний військовополонений під час допиту зобов'язаний повідомити лише своє прізвище, ім'я та військове звання, дату народження, та армійський, полковий, особистий або серійний номер, або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію (стаття 17(1)). Жодні фізичні чи психічні тортури, а також будь-яка інша форма примусу не можуть бути застосовані до військовополонених з метою отримання від них будь-якої інформації. Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, ображати їх або піддавати будь-якому неприємному чи дискримінаційному поведінню (стаття 17(4)). Допит військовополонених має проводитися мовою, яку вони розуміють (стаття 17(5)). Оцінюючи законність методу допиту, важливо враховувати індивідуальні обставини військовополонених, включаючи оточення, фізичний чи психічний стан ув'язненого, культурні переконання та чутливість, стать, вік, соціальне, культурне, релігійне чи політичне походження, а також минулий досвід.¹⁰⁷ Колективні покарання за індивідуальні діяння, тілесні покарання, ув'язнення в приміщеннях без денного освітлення та загалом будь-які форми катувань чи жорстокості заборонені (стаття 87(3)). Катування військовополоненого є серйозним порушенням ЖК III та воєнним злочином (стаття 130).

В. ШИРОКО ПОШИРЕНЕ ТА СИСТЕМАТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КАТУВАНЬ ДО УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Звіти вказують на серйозні та систематичні порушення міжнародного права, пов'язані з широким застосуванням катувань та жорстокого поведіння з боку Російської Федерації до українських військовополонених протягом усього процесу тримання в полоні. Це відбувається на кількох етапах, зокрема під час допитів після захоплення в

¹⁰¹ Римський статут, ст. 7.2 (е).

¹⁰² Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 623.

¹⁰³ Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 660.

¹⁰⁴ Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 562.

¹⁰⁵ Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 674.

¹⁰⁶ МКЧХ, *Прокурор проти Жан-Поля Акайєсу* (справа № ICTR-96-4-T), рішення Судової палати від 2 вересня 1998 року, п. 682; *Прокурор проти Кунараца та ін.* (справа № IT-96-23-T та 23/1-A) «Фоча», рішення Апеляційної палати від 12 червня 2002 року, п. 150.

¹⁰⁷ Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 1826.

полон, після прибуття до місць позбавлення волі («приёмка»), протягом усього інтернування та, зокрема, для примусу до визнання вини.

Після захоплення в полон кожен військовополонений під час допиту зобов'язаний повідомити лише своє прізвище, ім'я та військове звання, дату народження та армійський, полковий, особистий або серійний номер, або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію (стаття 17(1) ЖК III). До військовополонених не можна застосовувати жодних фізичних чи психічних катувань, а також будь-яких інших форм примусу з метою отримання від них інформації будь-якого роду. Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, ображати їх або піддавати будь-якому неприємному чи дискримінаційному поводженню будь-якого роду (стаття 17(4)). На основі інтерв'ю з українськими військовополоненими, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) повідомило у 2023 році, що 55 українських військовополонених (52 чоловіки, 3 жінки) зазнали різних форм катувань або жорстокого поводження після захоплення в полон. Військовополонені повідомляли про такі акти катування: побиття кулаками, тактичними рукавичками з кастетами, прикладами гвинтівок, лопатами, кийками або палицями; побиття ногами, поранення ножами та імітація страти із застосуванням вогнепальної зброї; ураження електричним струмом; удушення; а також сексуальне насильство, а саме: утримування в умовах низької температури без одягу та погрози каліцтвом.¹⁰⁸

«Привітальні побої» («приёмка»), яких завдають українським військовополоненим після прибуття до кожного ізолятора, є добре задокументованою практикою, що включає жорстоке знущання. У звітах УВКПЛ це описується як «процедури прийому», під час яких військовополонених піддають тривалому побиттю, погрозам, цькуванню собаками, уражають електрошокерами, роздягають та примусово змушують ставати у незручні виснажливі пози під час оформлення в місцях позбавлення волі.¹⁰⁹ Ця практика використовується систематично, часто для того, щоб зламати дух новоприбулих, і про її застосування повідомляється в багатьох місцях позбавлення волі, контрольованих російською владою, включаючи слідчі ізолятори та виправні колонії. Також є повідомлення про смертельні випадки під час цих процедур. Схожі форми зловживань включають примусове оголення, сексуальне насильство та постійні тортури під час допитів та ув'язнення. Жорстокість спрямована на підтримку дисципліни та здійснення контролю над військовополоненими. Ця практика включає не лише фізичне насильство, але й психологічні тортури, зокрема примусове стояння на колінах протягом кількох годин та ураження шокером, якщо полонений поворухнеться. Факт таких «привітальних побойв» підтвердив кожен звільнений військовополонений, з яким провела співбесіди Місія.¹¹⁰

Катування та жорстоке поводження продовжуються протягом усього періоду полону. У своєму звіті за 2025 рік, що охоплює період з 1 грудня 2024 року по 31 травня 2025 року, опублікованому в червні 2025 року, УВКПЛ провело інтерв'ю зі 117 звільненими українськими військовополоненими та двома полоненими медичними працівниками, які підтвердили попередні практики застосування широкомасштабних та систематичних катувань та жорстокого поводження. Військовополонені розповіли про побиття, примусове прийняття стресових поз, удари електричним струмом, цькування собаками, роздягання до спідньої білизни, сексуальне насильство, тривале стояння або виснажливі фізичні вправи та приниження.¹¹¹

¹⁰⁸ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, пп. 32-33.

¹⁰⁹ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 60; Звіт УВКПЛ за 2024 рік, п. 31.

¹¹⁰ Свідчення 1-9 (в архіві Місії).

¹¹¹ Звіт УВКПЛ за 2025 рік, пп. 42-45.

У 2024 році БДПЛ повідомило, що всі 29 опитаних військовополонених розповіли про те, що пережили та були свідками масштабних катувань та жорстокого поводження протягом усього перебування у полоні та в усіх місцях позбавлення волі.¹¹² Методи катувань або жорстокого поводження включали: жорстоке фізичне побиття; ураження електричним струмом (включаючи удари по геніталіях); надмірно інтенсивні фізичні вправи; стресові пози; цькування собаками; імітацію страт (включаючи імітацію повішення); погрози фізичним насильством; сексуальне насильство, включаючи зґвалтування; погрози зґвалтуванням та кастрацією; погрози примусовими сексуальними актами; погрози насильством та/або смертю; та інші форми приниження. Ці форми катувань та жорстокого поводження були повсякденним елементом полону.¹¹³

Особливо кричущою формою катувань та жорстокого поводження є застосування фізичного та психологічного примусу для отримання зізнань від українських військовополонених. Ця практика являє собою окрему категорію зловживань і систематично застосовується під час допитів та судових проваджень. За даними БДПЛ, методи, що використовувалися для отримання зізнань, включали жорстоке фізичне побиття, ураження електричним струмом (включаючи ураження геніталій), порізи на тілі, імітацію утоплення, придушення, надмірно інтенсивні фізичні вправи та сексуальне насильство.¹¹⁴ Звільнені військовополонені, яких опитала Місія, розповідали, що їм погрожували смертю, їх поміщали в камери з вороже налаштованими в'язнями та примушували до підписання зізнань без можливості прочитати тексти.¹¹⁵

Місія також отримала зведені дані від Українського об'єднаного центру при Службі безпеки України, державному органі України, відповідальному за розслідування воєнних злочинів. Їхні дані, засновані на інтерв'ю зі звільненими військовополоненими, показують, що 89,4% звільнених військовополонених зазнали тієї чи іншої форми жорстокого поводження, зокрема 63,8% – фізичного насильства, 55,2% – психологічного насильства та 42,9% – сексуального насильства. Дані розподілені та проаналізовані за регіонами, місцями позбавлення волі та виправними колоніями, де вони утримувалися в Російській Федерації або на тимчасово окупованих територіях України.¹¹⁶ Попередні звіти, свідчення, заслухані Місією, та дані, надані відповідними слідчими органами, вказують на один і той самий висновок, а саме: катування та жорстоке поводження є поширеними та систематичними, а не поодинокими випадками в окремих місцях утримання під вартою та виправних колоніях. Це свідчить про те, що практика катувань та жорстокого поводження або спрямовується та санкціонується, або принаймні толерується на політичному рівні центральними органами влади Російської Федерації.

VI. УМОВИ УТРИМАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

З військовополоненими слід поводитися гуманно та у повній відповідності до положень ЖК III та МППЛ протягом усього їхнього перебування у полоні. Це зобов'язання застосовується з моменту їх потрапляння до рук ворога, продовжується протягом транзиту та всіх етапів інтернування, і триває до їх звільнення та репатріації, не пізніше закінчення бойових дій. На кожному етапі полону військовополонені повинні бути захищені від насильства, залякування, репресій, образ та громадської цікавості, а також

¹¹² Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 70.

¹¹³ Шостий проміжний звіт БДПЛ, пп. 71-73.

¹¹⁴ Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 74.

¹¹⁵ Свідчення 4-5 (в архіві Місії).

¹¹⁶ Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України при Службі безпеки України, набір даних «колонії», станом на 28 серпня 2025 року (у файлах Місії).

забезпечені належним харчуванням, житлом та медичною допомогою. Їхня особистість та честь повинні поважатися, при цьому жінкам та чоловікам забезпечується рівне ставлення, що відобразатиме їхні потреби. Гуманне ставлення не обумовлене взаємністю та має підтримуватися без дискримінації за ознакою раси, національності, релігії, політичних поглядів чи будь-яких інших подібних критеріїв. Військовополонені «а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. перебувають у руках ворожої держави, а не осіб чи військових частин, які взяли їх у полон» (стаття 12(1) ЖК III). Таким чином, держава, яка утримує військовополонених, тобто Російська Федерація у цьому випадку, повинна забезпечити дотримання правових зобов'язань, що випливають з ЖК III та МППЛ, а також постійне збереження гідності та прав військовополонених.

А. Початок полону

Статті 17–20 ЖК III містять ключові правила, що регулюють початок полону, вони стосуються допиту військовополонених, поводження з їхнім майном та їхньої евакуації. Під час допиту військовополонені повинні повідомити лише своє прізвище, ім'я, військове звання, дату народження та військовий номер (або еквівалент) (стаття 17). Вони повинні зберігати свої посвідчення особи, особисті речі та предмети особистого захисту, у той час як цінності або гроші можуть бути вилучені лише за суворими процедурами та повертаються після закінчення полону. Військовополонені завжди повинні мати документи, що посвідчують особу, а особисті речі, що мають сентиментальну цінність, не можуть бути конфісковані (стаття 18). Евакуація з зон бойових дій має відбуватися якомога швидше в гуманних умовах, порівнянних з умовами власних військ держави, що утримує в полоні, з достатнім забезпеченням харчуванням, водою, одягом та медичною допомогою. Безпека має бути забезпечена протягом усього періоду, перебування в транзитних таборах має бути коротким, а поранених або хворих військовополонених не слід переміщувати, якщо евакуація не становить меншого ризику, ніж перебування на місці (статті 19–20).

Місія зазначає, що було задокументовано часті порушення цих положень Російською Федерацією. У своєму звіті за 2023 рік УВКПЛ зазначає, що хоча деякі українські військовополонені, які здалися на узгоджених умовах, повідомляли про шанобливе ставлення в момент захоплення в полон, включаючи медичну допомогу на місці, інші повідомляли про словесні образи та залякування.¹¹⁷ П'ятдесят п'ять військовополонених розповіли про жорстокі тортури або жорстоке поводження, спрямоване на отримання інформації або яке використовувалося як покарання, включаючи побиття, ураження електричним струмом, імітацію страт, ножові поранення, вплив сильного холоду та погрози каліцтва. Розграбування особистих речей було поширеним явищем, військовополонені повідомляли про крадіжку цінностей, одягу, ліків та банківських карток, деякі з яких пізніше використовувалися для неправомірного зняття коштів.¹¹⁸

Умови евакуації також були вкрай неадекватними. У 19 випадках, задокументованих Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, військовополонених перевозили у переповнених, погано вентильованих транспортних засобах, зі зв'язаними руками та закритими очима, часто без їжі, води та доступу до туалетів на строк до двох днів.¹¹⁹ До офіційного інтернування багатьох із них утримували до тижня в імпровізованих місцях позбавлення волі (таких як сараї, гаражі чи покинуті будівлі), часто без свіжого повітря, постільної білизни чи належних санітарних умов. Деяких утримували в ямах або піддавали екстремальним умовам. Медичної допомоги бракувало, і двоє поранених військовополонених, як повідомляється, померли під час перевезення саме через це.

¹¹⁷ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, пп. 27–41.

¹¹⁸ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 32.

¹¹⁹ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, пп. 38–41.

Особливо кричущим є випадок зі 168 бійцями Національної гвардії України на Чорнобильській атомній електростанції, яких утримували понад місяць після здачі в полон, а деяких з них змушували залишатися в зонах високого радіоактивного забруднення.¹²⁰

Ці повідомлення підтвердили колишні військовополонені, з якими проводила співбесіди Місія.¹²¹ Їхні розповіді, що узгоджуються між собою, повідомляли про транспортування до місця утримання та між місцями утримання у дуже складних та нелюдських умовах. Часто їх утримували у переповнених та антисанітарних транспортних засобах або приміщеннях. Вони також повідомляли, що їх позбавляли достатньої кількості їжі та води протягом усього переміщення та піддавали неодноразовому фізичному насильству, включаючи побиття. Крім того, їх змушували віддати усі особисті речі, включаючи обручки чи книги, багато з яких так і не повернули, що призводило як до матеріальних втрат, так і до психологічних страждань. Усі ці випадки свідчать про систематичні порушення ЖК III. Деякі з них можуть становити нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження, заборонене статтею 7 МПГПП та статтею 3 ЄКПЛ.

В. ІНТЕРНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ – ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

ЖК III встановлює комплексні стандарти гуманного поведження з військовополоненими, вимагаючи їх утримання в таборах з належною гігієною та адекватними умовами проживання. Табори повинні бути розташовані подалі від зон бойових дій та чітко позначені (в ідеалі знаком «Військовополонені»). Військовополонених не можна інтернувати у виправних установах, за винятком особливих випадків, коли таке утримання виправдане їхніми власними інтересами (стаття 22(1)). Їм повинна бути надана *«повна гарантія гігієни та умов, сприятливих для здоров'я»* (стаття 22(1)). Місця позбавлення волі повинні мати укриття від бомбардувань з повітря та інших небезпек війни, а військовополоненим має бути дозволено переходити до таких укриттів у разі нападу (стаття 23(2)). Військовополонених *«розміщують в умовах, настільки сприятливих, наскільки сприятливими є умови розквартирування в тій самій місцевості військ держави, що тримає в полоні.»* (стаття 25(1)), з належним урахуванням звичаїв та побуту військовополонених, та без будь-якої шкоди для їхнього здоров'я. Військовополонені чоловічої та жіночої статі повинні розміщуватися в окремих бараках.

Військовополонені повинні отримувати достатню кількість їжі та води щодня для підтримки здоров'я, додаткові пайки за роботу, а також одяг, що відповідає клімату та виду роботи, та який регулярно замінюється та ремонтується (статті 26-28). Гігієнічні стандарти повинні підтримуватися шляхом забезпечення чистоти приміщень, доступу до мила та води, а також відведення часу для особистого миття та прання (стаття 29). Медична допомога має бути легкодоступною, включаючи лазарет, спеціалізоване лікування серйозних або заразних захворювань, реабілітацію для інвалідів та регулярні щомісячні медичні огляди для контролю ваги, виявлення захворювань та забезпечення харчування (стаття 30). Будь-який медичний персонал серед ув'язнених може бути зобов'язаний лікувати інших ув'язнених, зберігаючи при цьому свій статус ув'язненого та захист. Військовополонені повинні мати повну свободу сповідувати свою релігію, відвідувати служби та отримувати духовні послуги від капеланів, або інших кваліфікованих ув'язнених (стаття 32). Крім того, держава, що утримує, повинна заохочувати інтелектуальну, освітню та рекреаційну діяльність, забезпечуючи доступ до

¹²⁰ Бен Тобіас, «Війна в Україні: 12-денне випробування чорнобильців під російською охороною», *BBC*, 7 березня 2022 р.; або Як Росія захопила ЧАЕС: реконструкція подій та імена винних», *Медіана ініціатива з прав людини*, 22 листопада 2023 р. <<https://mipl.org.ua/en/how-russia-seized-the-chnpp-the-reconstruction-of-events-and-names-of-responsible/>>.

¹²¹ Свідчення 1-4, 10-12 (в архіві Місії).

належних приміщень та обладнання для фізичних вправ та активного відпочинку (статті 34-38).

Від військовополонених, які є фізично здоровими, може вимагатися виконання невійськової роботи, що відповідає їхньому віку, статі, званню та стану здоров'я, причому офіцери працюють лише добровільно (стаття 49). Така робота обмежується певними категоріями (включаючи сільське господарство, певні галузі промисловості, перевезення невійськових товарів, торгівлю, побутове обслуговування та комунальні послуги), і військовополонені зберігають право подавати скарги, якщо ці положення порушуються. Вони повинні мати справедливі умови праці, включаючи належне харчування, одяг та заходи безпеки. Від них не може вимагатися виконання роботи, яка є шкідливою, небезпечною або принизливою, причому видалення мін або подібних пристроїв прямо вважається небезпечною працею (стаття 52). Робочий час не повинен перевищувати робочий час місцевих цивільних працівників, в'язні повинні отримувати справедливу оплату праці, медичну допомогу у разі травм, пов'язаних з роботою, та регулярні медичні огляди (стаття 53).

Дисципліна в таборах повинна поважати військові звання та статус військовополонених, а будь-яке застосування сили має бути крайнім заходом, якому передують попередження (стаття 39). Переведення військовополонених має здійснюватися гуманно, із наданням пріоритету їхньому здоров'ю та безпеці; військовополонених слід заздалегідь поінформувати про необхідність підготовки та збереження своїх речей (статті 46-48). Військовополонені мають право повідомляти військовим органам, під владою яких вони перебувають, про свої запити та скарги щодо умов полону, яким вони піддаються (стаття 78). Військовополонений, який перебуває під дисциплінарним покаранням, продовжує користуватися перевагами що передбачені положеннями ЖК III, включаючи право подавати запити та скарги (стаття 98(1)). Військовополонені, засуджені до покарання, що позбавляє їх волі, зберігають право подавати запити та скарги (стаття 108(3)). Загалом, ЖК III має на меті підтримувати гідність та права військовополонених під час полону, вимагаючи від держав, що утримують у полоні, суворого дотримання своїх зобов'язань.

С. ІНТЕРНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ – СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Звіти, опубліковані міжнародними організаціями або неурядовими організаціями, задокументували поширені та систематичні випадки невиконання Російською Федерацією більшості цих стандартів щодо українських військовополонених.

1. МІСЦЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Згідно з цими звітами, військовополонених регулярно інтернують у виправних установах разом зі звичайними злочинцями. УВКПЛ зазначило, що це стосувалося понад 75 відсотків військовополонених, з якими воно провело інтерв'ю, і що в деяких випадках військовополонені утримувалися в таких установах протягом усього періоду їхнього полону.¹²² Колишні військовополонені, з якими проводила інтерв'ю Місія, підтвердили цю ситуацію.¹²³ Натомість, зобов'язання утримувати військовополонених чоловіків та жінок окремо, як правило, дотримується.¹²⁴ Наприклад, в Оленівці, за повідомленнями свідків, чоловіків утримували в бараках, а жінок – у камерах.¹²⁵ Ще більш проблематичним є те, що інтернованих цивільних осіб часто утримували в тих самих

¹²² Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 7.

¹²³ Свідчення 1-4, 10-12 (в архіві Місії).

¹²⁴ Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 69.

¹²⁵ Третій проміжний звіт БДПЛ, п. 29.

установах, а іноді навіть в тих самих камерах, що й військовополонених (наприклад, в Оленівці та Кам'янську-Шахтинському), що є порушенням статті 84 ЖК IV.¹²⁶

Усі звіти та свідчення, отримані Місією, вказують на те, що українські військовополонені перебувають у переповнених та антисанітарних умовах утримання, що підриває їхню особисту гідність та здоров'я. Деяких з них тимчасово або на тривалий період утримують у непристосованих для цього місцях, на військових базах, у відділках поліції та імпровізованих місцях позбавлення волі, таких як гаражі.¹²⁷ Практично у всіх місцях утримання під вартою, незалежно від їхнього характеру, основні потреби, такі як достатнє харчування, чиста вода та необхідна медична допомога, задовольняються недостатньо або взагалі не задовольняються, що наражає військовополонених на серйозний ризик недоїдання, зневоднення та відсутності лікування захворювань.¹²⁸ Військовополонені часто повідомляють про те, що їх утримують у тісних приміщеннях з поганою вентиляцією, на голій підлозі або з неналежно облаштованими спальними місцями, а також без одягу чи опалення в холодну пору року та вентиляції влітку.¹²⁹ Один колишній військовополонений описав, як його утримували в установі в Донецьку в маленькій кімнаті без вікон разом з 17 іншими людьми та змушували спати на підлозі.¹³⁰ Інший колишній військовополонений описав умови в Оленівці, де понад 500 ув'язнених чоловіків були набиті на одному поверсі бараку, «спали в коридорах, на сходах, у туалетах, скрізь».¹³¹

Багато військовополонених зазнали значної втрати ваги під час полону, один із них описав харчовий раціон як «лише такий, щоб не померти».¹³² Їжа, якщо її й надавали, часто мала бути спожита протягом дуже короткого часу, навіть коли була занадто гарячою для вживання.¹³³ Якщо військовополонені не встигали з'їсти свою порцію «вчасно» (іноді одна хвилина на миску гарячого супу), їх били.¹³⁴ Забезпечення питною водою було недостатнім; військовополонених часто змушували вживати забруднену або технічну воду, що призводило до поширення захворювань. Доступ до санітарно-гігієнічних приміщень був вкрай обмеженим. Військовополонені повідомляли, що їм відмовляли в регулярному користуванні туалетами та душовими, а коли доступ і надавали, то часто в нереалістичні часові рамки, іноді всього на 30 секунд. Кілька затриманих також розповіли, як їх били або завдавали уражень електричним струмом під час прийняття душу.¹³⁵ Місця позбавлення волі часто були заражені щурами, комахами або цвіллю.¹³⁶

Антисанітарні умови сприяли широкому поширенню заражень і таких захворювань, як туберкульоз та гепатит. Існують твердження, що деякі з цих умов створювалися умисно. Повідомляється, що військовополонених поміщали в камери з особами, інфікованими туберкульозом, або змушували користуватися бритвами, якими раніше користувалися особи, що хворіли на інфекційні захворювання.¹³⁷ У наданні медичної допомоги часто відмовляли, або вона була вкрай неадекватною, навіть для військовополонених із серйозними травмами або хронічними захворюваннями.¹³⁸ У відповідь на прохання про

¹²⁶ Сьомий проміжний звіт БДППЛ, п. 68; Секретна в'язниця Росії. Близько 650 українців утримуються в СІЗО № 2 у Брянській області, *Медійна ініціатива з прав людини*, 23 лютого 2023 року.

¹²⁷ Другий проміжний звіт БДППЛ, п. 160.

¹²⁸ Звіт УВКПЛ за 2024 рік, п. 36.

¹²⁹ П'ятий проміжний звіт БДППЛ, п. 63.

¹³⁰ Третій проміжний звіт БДППЛ, п. 28.

¹³¹ Третій проміжний звіт БДППЛ, п. 29.

¹³² П'ятий проміжний звіт БДППЛ, п. 64.

¹³³ Шостий проміжний звіт БДППЛ, п. 78.

¹³⁴ Свідчення 5-7 (в архіві Місії).

¹³⁵ Шостий проміжний звіт БДППЛ, п. 80.

¹³⁶ Сьомий проміжний звіт БДППЛ, п. 73.

¹³⁷ Свідчення 5-7 (в архіві Місії).

¹³⁸ Шостий проміжний звіт БДППЛ, п. 81.

лікування полонені стикалися із апатією, погрозами насильством або смертю, а в деяких випадках – фізичними нападами з боку медичного або тюремного персоналу.¹³⁹ В результаті військовополонені регулярно страждали від нелікованих ран, інфекцій та хвороб, включаючи коросту, туберкульоз та гепатит. Стоматологічна допомога була недоступна, а умови були настільки поганими, що «в'язні були змушені самі виривати собі зуби».¹⁴⁰ Один колишній військовополонений описав випадок полоненого українського солдата, якому була потрібна операція на оці, але який протягом кількох місяців перебував у полоні та не отримував жодного лікування, зрештою втративши зір.¹⁴¹

Багато українських військовополонених не мають доступу до належного укриття від бойових дій, що тривають, та до основних захисних заходів, що наражає їх на підвищений фізичний ризик та ставить під загрозу їхнє здоров'я та безпеку. У звітах також висвітлюються випадки фізичного насильства, психологічного тиску, приниження та примусу.¹⁴² Повідомляється, що військовополонених змушували вчиняти дії, спрямовані на приниження або підрих їхнього морального духу, такі як спів пісень або вигукування гасел проти України та на підтримку Росії.¹⁴³ Таке поводження посилювало загальну атмосферу залякування та є прямим порушенням МГП.

Незважаючи на загалом погані умови утримання, деякі колишні військовополонені повідомляли, що їхнє становище покращилося після переведення до інших установ.¹⁴⁴ Ці покращення включали кращий доступ до належного харчування, чистіші умови проживання, функціонуючі санітарні приміщення та стабільнішу медичну допомогу. У деяких випадках органи позбавлення волі, як повідомляється, вживали заходів для пом'якшення жорстокого поводження, таких як обмеження фізичного насильства, надання доступу до основних засобів гігієни або дозвіл на контакт з сім'ями. Хоча такі заходи являли собою відносне покращення, вони часто були непослідовними та не повністю вирішували ширшу картину неадекватного поводження, переповненості камер та порушень гуманітарних стандартів, з якими стикаються військовополонені.

2. СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Тривожно, що багато українських військовополонених з'являлися в онлайн-відео та трансляціях пораненими або під психологічним тиском та погрозами, якими їх змушували робити пропагандистські заяви або роздягатися (здебільшого, щоб показати свої «нацистські» татування¹⁴⁵) або вчиняти принизливі дії (імітувати сексуальні акти тощо). УВКПЛ задокументувало випадок, коли українського командира, який здався разом зі своїм сином, примусили на відео зректися свого командування та неправдиво заявити, що з ним поведуться належним чином, під прямими погрозами, що його сина стратять, якщо він цього не зробить.¹⁴⁶

Інший інцидент, про який також повідомило УВКПЛ, полягав в тому, що російські військовослужбовці змусили двох поранених українських військовополонених, кожен з яких мав переломи ніг, повзти від 500 до 700 метрів до найближчої російської військової позиції, насміхаючись з них та знімаючи ці принизливі випробування на відео, які пізніше були поширені в Інтернеті. CNN повідомило про випадок українського пілота гелікоптера, якого, коли він потрапив у російський полон, змусили прочитати на камеру

¹³⁹ Свідчення 5-7 (в архіві Місії).

¹⁴⁰ Сьомий проміжний звіт БДППЛ, п. 75.

¹⁴¹ Свідчення 6 (в архіві Місії).

¹⁴² Див. Райлі Бейлі, Давід Гаспарян, Грейс Мепс, Крістіна Гарвард та Джордж Баррос, «Оцінка російської наступальної кампанії», *ISW Press*, 13 жовтня 2024 року.

¹⁴³ Свідчення 4, 6 та 12 (в архіві Місії).

¹⁴⁴ Третій проміжний звіт БДППЛ, п. 32.

¹⁴⁵ Див. Леонід Рагозін, «Чи досягає Путін своїх цілей в Україні?», *Аль-Джазіра*, 24 травня 2022 року.

¹⁴⁶ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 37.

здалегідь підготовлену заяву, в якій він стверджував, що почувається добре, отримує медичну допомогу та виступає проти війни, погрожуючи, що у разі відмови йому буде ампутовано поранені кінцівки, а також буде відмовлено в медичній допомозі його другому пілоту (що призведе до його смерті).¹⁴⁷ Ці дії порушують гідність полонених і є умисними спробами принизити їх гідність та маніпулювати ними. Вони порушують статтю 13(2) ЖК III і можуть вважатися нелюдським та принижуючим гідність поведінням, а отже - воєнним злочином.

Також повідомлялося про примусову працю в небезпечних та особливо небезпечних умовах, коли українські військовополонені не отримували ані належних засобів безпеки, ані справедливої компенсації. УВКПЛ повідомляє про випадок, коли вісьмох українських військовополонених змусили вантажити артилерійські боеприпаси в Алчевську.¹⁴⁸ Така зайнятість військовополонених явно несумісна зі статтями 50 та 52 ЖК III. Інші військовополонені повідомляли, що їм призначали такі завдання, як приготування їжі, виготовлення одягу або виконання підсобних робіт, включаючи збір каміння або соснової хвої, що підпадає під види робіт, дозволені цими положеннями. Проте, навіть ці дозволені форми праці, як повідомляється, виконувалися без будь-якої оплати,¹⁴⁹ що є порушенням положень ЖК III щодо оплати (стаття 54).

Українських військовополонених також – після захоплення або під час полону – систематично позбавляють їхнього особистого майна, включаючи наручні годинники, обручки чи книги.¹⁵⁰ Більше того, більшості, якщо не всім, українським військовополоненим відмовляють у доступі до релігійних служб та духовної підтримки, позбавляючи їх права сповідувати свою віру під час полону. Часті переведення військовополонених без належного попереднього повідомлення, належних гарантій чи медичного обстеження ще більше загрожували їхньому добробуту, здоров'ю та навіть життю.¹⁵¹ Ці несподівані переведення не давали в'язням можливості здійснити необхідну підготовку або отримати належну медичну допомогу. Деякі колишні українські військовополонені повідомляли, що під час перебування в полоні їх змушували підписувати документи, в яких стверджувалося, що вони не мають скарг на заклад або ставлення до них під час утримання, і що вони не зазнавали жодного фізичного чи психологічного насильства під час утримання на російській території.¹⁵²

Д. ВИСНОВКИ

Загалом, ці порушення відображають ширшу, систематичну тенденцію до нехтування, жорстокого поведіння та умисного поганого поведіння, що демонструє серйозну та постійну неповагу до гідності, здоров'я та основоположних прав українських військовополонених. У багатьох установах військовополонені утримувалися у переповнених приміщеннях, в антисанітарних умовах, отримували недостатню кількість їжі та води, не мали адекватної або жодної медичної допомоги та піддавалися ризику захворіти на інфекційні захворювання, що серйозно загрожувало їхньому фізичному та психічному благополуччю. Крім того, багато хто зазнавав фізичного насильства, психологічного примусу, примусової праці, приниження та примусового залучення до

¹⁴⁷ Дарія Маркіна, Двоє українських пілотів гелікоптерів, яких утримувала Росія як військовополонених, розповідають про свій час у полоні, *CNN*, 15 червня 2022 року. Жорстоке поведіння поширюється і на іноземців, які вступили до лав Збройних Сил України. Наприклад, у квітні 2022 року двох затриманих британських бійців показали по російському державному телебаченню та змусили Велику Британію попросити допомогти обміняти їх на проросійського чиновника, захопленого Україною. Полонені британці на камеру звернулися до Бориса Джонсона з проханням допомогти їх звільнити, *The Guardian*, 18 квітня 2022 року.

¹⁴⁸ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 54.

¹⁴⁹ Свідчення 3 та 7 (в архіві Місії).

¹⁵⁰ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 103.

¹⁵¹ Сьомий проміжний звіт БДПЛ, п. 68.

¹⁵² П'ятий проміжний звіт БДПЛ, п. 70.

пропагандистської діяльності, їх також позбавляли особистого майна або будь-якої форми справедливої компенсації за дозволена працю. Часті та раптові переведення ще більше посилювали ці порушення. Разом ці практики свідчать не лише про поодинокі випадки жорстокого поводження, але й про послідовне, систематичне недотримання стандартів, передбачених ЖК III та МППЛ.

VII. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Згідно з офіційними російськими джерелами, значна кількість військовополонених піддається кримінальному переслідуванню судовими органами Російської Федерації.¹⁵³ У цьому звіті вже пояснювалося, що частина цих проваджень, які пов'язані із обвинуваченнями у тероризмі або спробах повалення уряду, насправді стосуються законних воєнних дій (див. Розділ III(С)). Таким чином, вони проводяться з ігноруванням імунітету комбатантів та порушують МГП. Інші ґрунтуються на звинуваченнях у воєнних злочинах. Нинішня Місія нагадує, що в той час як військовополонених не можна переслідувати лише за просту участь у бойових діях, вони можуть і повинні переслідуватись державою, що тримає в полоні, якщо вони скоїли воєнні злочини.¹⁵⁴ Але вони при цьому продовжують користуватися правом на захист ЖК III.¹⁵⁵ Згідно з МГП, позбавлення військовополонених права на справедливий суд є серйозним порушенням ЖК III¹⁵⁶ і може кваліфікуватися як воєнний злочин.¹⁵⁷ Незважаючи на це, інформація, зібрана Місією, свідчить про те, що гарантії справедливого суду, які надаються МГП та МППЛ (А), систематично порушуються незалежно від характеру звинувачень, висунутих українським військовополоненим російською владою (В).

А. ГАРАНТІЇ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА ЗГІДНО З МГП ТА МППЛ

Згідно з ЖК III, військовополонених можуть судити лише військові суди, якщо тільки законодавство держави, що тримає у полоні, не дозволяє цивільним судам судити членів її власних збройних сил за той самий злочин (стаття 84). До військовополонених не може застосовуватися жодний моральний чи фізичний примус з метою спонукати їх визнати вину за діяння, в якому їх звинувачують (стаття 99(2)). За будь-яких обставин, кримінальне провадження повинне здійснюватися із дотриманням основних гарантій незалежності та неупередженості. Жодного військовополоненого не може бути покарано більше одного разу за одне й те саме діяння (стаття 86). Застосовується принцип заборони зворотної дії: жодного військовополоненого «не можна передавати до суду або засуджувати за дію, яка не заборонена законодавством держави, що тримає в полоні, або міжнародним правом, чинним на момент здійснення цієї дії» (стаття 99(1)).

Більше того, військовополонені можуть бути засуджені лише тими ж судами та за тими ж процедурами, що застосовуються до військовослужбовців держави, що тримає в полоні, і лише за умови дотримання необхідних правових гарантій (стаття 102). До них належать право на вибір адвоката, виклик свідків, допомогу перекладача та своєчасне інформування про ці права та висунуті проти них звинувачення. Засуджені військовополонені мають право на апеляцію (стаття 106), і вони повинні бути поінформовані про ці засоби правового захисту та умови (стаття 105). Адвокат захисту повинен мати щонайменше два тижні та необхідні можливості для підготовки, включаючи конфіденційний доступ до обвинуваченого (стаття 105). Жоден військовополонений не може бути засуджений, не маючи можливості висловитись на

¹⁵³ Див. Голова СК Росії провів засідання колегії за підсумками роботи відомства в 2023 році, *Следственный комитет Российской Федерации*, 5. 3. 2024 <<https://nsk.sledcom.ru/news/item/1866688/>> .

¹⁵⁴ ЖК I, ст. 49; ЖК II, ст. 50; ЖК III, ст. 129; ЖК IV, ст. 146 та ДП I, ст. 86 .

¹⁵⁵ ЖК III, ст. 85 та ДП I, ст. 44(2) .

¹⁵⁶ ЖК III, ст. 99 .

¹⁵⁷ МКС, ст. 8(2)(a)(vi)).

свій захист та не отримавши допомоги кваліфікованого адвоката або захисника (стаття 99(3)).

Згідно з МППЛ, право на справедливий суд закріплене у статті 14 МПГПІ та статті 6 ЄКПЛ. Вирішальну важливість права на справедливий суд неодноразово підтверджували держави-учасниці ОБСЄ (Любляна, 2005, Гельсінкі, 2008). Навіть коли допускається відступ від договорів з прав людини, основні гарантії справедливого суду ніколи не можуть бути повністю призупинені.¹⁵⁸ Більше того, в умовах збройного конфлікту застосовуються ті елементи права на справедливий суд, які прямо гарантовані МГП,¹⁵⁹ і МППЛ допомагає в їх тлумаченні.

В. ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Масштаби кримінальних проваджень, порушених проти українських військовополонених з моменту повномасштабного вторгнення в Україну, встановлені звітами міжнародних організацій. У своєму останньому звіті про порушення міжнародного права в Україні БДПЛ, посилаючись на дані, надані українською владою, пише, що станом на червень 2025 року було проведено загалом 857 судових процесів проти українських військовополонених за воєнні злочини, тероризм чи шпигунство.¹⁶⁰ Воно додає, що кількість таких судових процесів, судячи з усього, зростає. Ця Місія отримала аналогічні цифри під час свого візиту до Києва. Дані подібного масштабу також згадуються неурядовими організаціями, які аналізували це явище на основі доступних рішень та інформації, наданої родинами ув'язнених та їхніми адвокатами. Це означає, що хоча не всі військовополонені піддаються кримінальному переслідуванню, воно застосовується до значної їх кількості.

У контексті цих кримінальних проваджень було задокументовано численні порушення права на справедливий суд, деякі з яких є систематичними. У 2025 році було опубліковано ретельне та докладне дослідження асоціації «ЗМІНА» та Медійної ініціатива за права людини (МППЛ), яке засноване на базі даних із 600 справ, з яких було детально проаналізовано 22 типові справи та проведено моніторинг 145 слухань. Дослідження охоплює судові переслідування як військовополонених, так і цивільних осіб, яких неможливо розрізнити в цьому відношенні. Воно виявляє низку порушень права на справедливий суд: очевидну відсутність неупередженості з боку суддів; *«поширену відсутність публічності та доступності судових процесів»*; порушення в обробці доказів та надійності свідків; та *«повне руйнування презумпції невинуватості»*.¹⁶¹

Підтверджуючі докази можна знайти в інтерв'ю, проведених та опублікованих БДПЛ. За словами десяти свідків, ув'язнених або членів їхніх сімей, адвокати призначаються державою, та їм не надають можливості скористатися правом обирати власного адвоката. Ці адвокати мало або погано спілкуються зі своїми клієнтами, а в деяких випадках діють явно всупереч їхнім інтересам, зокрема, в одній справі, схваливши клопотання прокурора про смертну кару.¹⁶² Водночас, підсудний та його родина можуть найняти адвокатів, які є справді незалежними, завдання яких, однак, ускладнюється тим, що вони

¹⁵⁸ ООН Док. ССРР/С/46/Д/263/1987, Мігель Гонсалес дель Ріо проти Перу, повідомлення № 263/1987, 2 листопада 1992 р., п. 5.1.

¹⁵⁹ Документ ООН ССРР/С/21/Rev.1/Add.11, Загальний коментар № 29. Надзвичайні стани (ст. 4), 31 серпня 2001 р., п. 16.

¹⁶⁰ Сьомий проміжний звіт БДПЛ, пп. 122 та 125.

¹⁶¹ ЗМІНА та МППЛ, Відмова у праві на справедливий суд як міжнародний злочин під час війни Росії проти України: контекст, практика, право та перспективи, 2025, < <https://zmina.ua/en/publication-en/denial-of-the-right-to-a-fair-trial-as-an-international-crime-during-russias-war-against-ukraine-context-practice-law-and-prospects> >.

¹⁶² Сьомий проміжний звіт БДПЛ, п. 127.

іноді зазнають погроз або вагаються їхати на території України, окуповані Російською Федерацією. Крім того, вони обмежені у своїй діяльності, оскільки не беруть офіційної участі у провадженні. Проте вони виконують корисну функцію, підтримуючи зв'язок між ув'язненим та його родиною, в тих випадках, коли доступ до місця позбавлення волі або спілкування дозволено.¹⁶³

Аналогічно, у 2023 році УВКПЛ повідомило, що п'ятьох опитаних військовополонених змусили відмовитися від свого права на юридичну допомогу під час розслідування, оскільки вільних адвокатів не було, а четверо інших скаржилися, що призначені їм адвокати не надали жодної юридичної допомоги, а лише порадили їм визнати свою провину.¹⁶⁴

Згідно з інформацією, наданою членам Місії, Міністерство оборони Російської Федерації застосовує загальну політику відмови визнавати право осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом в Україні, обирати власного адвоката у разі судового переслідування, та різко обмежує спілкування, яке зазвичай дозволено кримінально-процесуальним кодексом.¹⁶⁵ Це також має наслідки для можливості оскарження законності затримання, оскільки для цієї юридичної дії потрібна довіреність.¹⁶⁶ Місія нагадує, що МГП гарантує військовополоненим право на справедливий суд, так само як і цивільним особам, коли вони стикаються з кримінальним переслідуванням.

Інші приклади порушень права на справедливий суд були задокументовані в різних звітах. Наприклад, МППЛ повідомила, що багато судових засідань проводиться в закритому режимі, що вироки часто видаляються з офіційних веб-сайтів або ніколи не публікуються, і що отримання судових документів є надзвичайно складним.¹⁶⁷ Amnesty International також задокументувала численні порушення права на справедливий суд щодо українських військовополонених. Наприклад, у Маріуполі підтримувані Росією озброєні групи провели так звані «фіктивні суди» в місцевій філармонії, де, як повідомляється, були встановлені клітки для утримання в'язнів під час судових процесів. Ці судові процеси практично проводилися із порушенням всіх необхідних гарантій незалежності та неупередженості, що перетворило правосуддя на інструмент пропаганди.¹⁶⁸

Крім того, у деяких випадках, як видається, докази були сфабриковані. БДППЛ пояснює, ґрунтуючись на інтерв'ю з колишніми військовополоненими та затриманими цивільними особами, що осіб, які перебувають під владою Російської Федерації, переслідують *«за сфабрикованими звинуваченнями у тероризмі, вбивствах, шпигунстві, диверсіях, жорсткому поводженні з військовополоненими або цивільними особами та навмисному знищенні або пошкодженні майна»*.¹⁶⁹ Зокрема, йдеться про свідчення двох колишніх військовополонених, які повідомили про використання проти них неправдивих свідчень та неможливість для них викликати свідків на свій захист.¹⁷⁰ Колишній військовополонений, в якого взяла інтерв'ю ця Місія, зазначив, що його звинуватили в нападі на цивільних осіб у місці, де він не міг бути через своє завдання, і

¹⁶³ Сьомий проміжний звіт БДППЛ, пп. 128-129.

¹⁶⁴ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, пп. 84-85.

¹⁶⁵ Документ, що зберігається в архіві місії.

¹⁶⁶ Кодекс адміністративного судочинства Росії, ст. 56.

¹⁶⁷ Закриті судові процеси та сфальсифіковані вироки: докази злочинів російської судової системи проти українців, представлені в Женеві, МППЛ, 24 березня 2025 р. <https://mipl.org.ua/en/closed-trials-and-fake-verdicts-evidence-of-russias-judicial-system-crimes-against-ukrainians-presented-in-geneva/?utm_source=chatgpt.com>.

¹⁶⁸ Україна: Російські фіктивні суди над військовополоненими в Маріуполі «незаконні та неприйнятні», Amnesty International, 26 серпня 2022 р., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-russian-sham-trials-of-prisoners-of-war-in-mariupol-illegal-and-unacceptable/?utm_source=chatgpt.com>.

¹⁶⁹ Сьомий проміжний звіт БДППЛ, пп. 122 та 125.

¹⁷⁰ Сьомий проміжний звіт БДППЛ, п. 126.

що йому запропонували обрати правопорушення, за яке він «хотів» бути засудженим, а потім змусили підписати зізнання.¹⁷¹

Місія також посилається на зібрану інформацію щодо застосування катувань під час допитів, зокрема з метою отримання зізнання у злочинах, які не були скоєні, або надання свідчень, що звинувачують інших військовополонених (див. Розділ V). Управління Верховного комісара ООН у своїй доповіді про військовополонених за 2023 рік пише, що «до 68 опитаних військовополонених були застосовані тортури з метою отримання свідчень проти інших військовослужбовців, що є порушенням статті 17 Третьої Женевської конвенції».¹⁷² БДПЛ описує, як слідчі використовували методи катувань та жорстокого поводження для отримання інформації та зізнань.¹⁷³ Сама Місія почула від свідка, що йому погрожували вбивством та тримали разом із вороже налаштованими в'язнями, щоб змусити його зізнатися у злочинах.¹⁷⁴ Місія також отримала детальні письмові свідчення від колишніх військовополонених, які повідомляли про погрози та побиття під час допитів з метою отримання зізнань.¹⁷⁵

З огляду на цю інформацію, Місія вважає, що влада Російської Федерації використовує судову систему радше як інструмент репресій проти військовополонених, ніж як механізм правосуддя. Вона робить висновок, що принцип справедливого судочинства, який має бути реалізований відповідно до МГП та МППЛ, систематично порушується в контексті кримінальних проваджень, розпочатих проти значної кількості українських військовополонених. Ці порушення можуть кваліфікуватися як воєнні злочини, оскільки вони умисно позбавляють військовополонених їхнього права на справедливий суд.

VIII. ЗВ'ЯЗКИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ

ЖК III гарантує військовополоненим право підтримувати контакти із зовнішнім світом, перш за все зі своїми сім'ями, стороною конфлікту, до якої вони належать, та МКЧХ. Держави, що тримають у полоні, повинні забезпечити реалізацію цього права з моменту захоплення та протягом усього періоду перебування військовополонених у полоні. Для реалізації цього права кожна сторона конфлікту повинна створити спеціальну установу – Національне інформаційне бюро (НІБ), яке збирає та передає інформацію про військовополонених через Центральне агентство розшуку (ЦАР) МКЧХ іншій стороні конфлікту, тим самим забезпечуючи облік військовополонених та їхню можливість підтримувати контакт зі своїми сім'ями через надійний гуманітарний канал. Усі ці гарантії забезпечують дієві запобіжні заходи проти позбавлення волі без зв'язку із зовнішнім світом та будь-яких форм жорстокого поводження чи нехтування.

A. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗВ'ЯЗКІВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ

Зв'язки військовополонених із зовнішнім світом регулюються статтями 69-77 ЖК III. Після захоплення в полон, держава, що тримає в полоні, повинна негайно повідомити військовополонених, їхні країни походження та МКЧХ про заходи, які вона вживає для реалізації їхніх прав згідно з ЖК III. Будь-які зміни до цих заходів також повинні бути негайно повідомлені (стаття 69). Військовополонені повинні мати можливість повідомляти свої родини та Центральне агентство у справах військовополонених про

¹⁷¹ Свідчення 4 (в архіві Місії).

¹⁷² Звіт УВКПЛ за 2025 рік, п. 82.

¹⁷³ Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 74.

¹⁷⁴ Свідчення 4 (в архіві Місії).

¹⁷⁵ Письмові свідчення в архіві Місії.

свій полон, місцезнаходження та стан здоров'я без затримки, тобто негайно після захоплення або не пізніше ніж через тиждень після прибуття до табору. Це має бути зроблено за допомогою картки військовополоненого, зразок якої наведено в Додатку 4 до ЖК III. Окрім цього, військовополонені мають право регулярно надсилати та отримувати листи та картки, з гарантованим мінімумом два листи та чотири картки на місяць, які повинні бути переслані негайно та не можуть бути затримані з дисциплінарних причин. У випадках тривалого мовчання, відстані або терміновості, телеграми повинні бути дозволені за рахунок військовополоненого (статті 70-71). Можливість підтримувати зв'язок з членами сім'ї в будь-якій ситуації також є частиною права на сімейне життя, що захищається Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (статті 17(1) та 23(1)).

Військовополонені також мають право отримувати посилки з гуманітарною допомогою, що містять продукти харчування, одяг, медикаменти, книги та інші особисті або навчальні предмети, які повинні бути доставлені швидко, звільнені від поштових або митних зборів та перебувати під наглядом в інтересах в'язнів. Якщо звичайні транспортні маршрути порушені, МКЧХ або інші гуманітарні організації можуть організувати спеціальні транспортні засоби для забезпечення доставки кореспонденції та посилок. Цензура пошти дозволена, але повинна здійснюватися швидко, без надмірного втручання та лише один раз кожною з держав-відправників та держав-отримувачів. Держава, що тримає в полоні, повинна сприяти передачі юридичних та особистих документів, таких як заповіти або довіреності, та надавати військовополоненим доступ до юридичної допомоги для їх підготовки (статті 72-77). Представники релігійних організацій, гуманітарних товариств або інших організацій, що допомагають військовополоненим, повинні отримувати, наскільки це можливо, всі необхідні можливості для відвідування військовополонених, розподілу серед них гуманітарної допомоги для релігійних, освітніх або рекреаційних цілей, а також допомоги в організації їхнього дозвілля (стаття 125).

В. Сплкування українських військовополонених з їхніми родинами

Зобов'язання згідно ЖК III щодо зв'язків військовополонених із зовнішнім світом не були повністю дотримані Російською Федерацією щодо українських військовополонених. БДПЛ та УВКПЛ задокументували, що українським військовополоненим не дозволяють своєчасно спілкуватися зі своїми *родинами*¹⁷⁶. Звільнені військовополонені, опитані БДПЛ та УВКПЛ, повідомляли, що їм відмовляли в можливості писати додому протягом тривалого часу, іноді протягом усього періоду полону. БДПЛ зафіксувало свідчення, де в'язням говорили, що вони можуть надсилати листи лише через місяці після їхнього захоплення в полон, причому один з них стверджував, що їм вперше дозволили писати лише тоді, коли оборонців Азовсталі було захоплено в полон, і це стало публічним.¹⁷⁷ УВКПЛ також повідомляло, що родини часто чекали тижнями або місяцями, перш ніж отримати підтвердження про те, що їх родича було захоплено, іноді дізнаючись про це лише з неофіційних джерел, таких як соціальні мережі або від обміняних полонених.¹⁷⁸ Ця тривала невизначеність була тривожною та спричиняла психологічні труднощі як для військовополонених, так і для їхніх родин.

Місія збрала інформацію та отримала свідчення, що підтверджують ці тенденції. Колишні військовополонені та їхні родичі, опитані Місією, повідомили, що можливість спілкування з їхніми близькими під час полону була вкрай обмеженою або взагалі відсутньою, іноді протягом усього періоду позбавлення волі, що тривав до кількох

¹⁷⁶ Звіт УВКПЛ за 2024 р., п. 46; Другий проміжний звіт БДПЛ, п. 161; Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 86.

¹⁷⁷ Третій проміжний звіт БДПЛ, п. 29.

¹⁷⁸ Звіт УВКПЛ за 2024 рік, п. 46.

років.¹⁷⁹ Кілька військовополонених та членів їхніх сімей зазначили, що вони надсилали листи один одному, але листи так і не досягали своїх отримувачів.¹⁸⁰ Деякі також заявили, що російська влада повідомила їм, що, згідно з МГП, спілкування з родинами нібито дозволено лише телеграфом, якого не було в наявності, що фактично перешкоджало будь-якому листуванню.¹⁸¹ Кілька колишніх військовополонених, опитаних Місією, повідомили, що їх змушували писати листи своїм родинам, навіть проти їхньої волі, використовуючи стандартний шаблон, у якому вони були змушені вихвалити ставлення до них, описувати їжу як смачну та зображувати ставлення охоронців як зразкове.¹⁸²

Місія встановила, що така відсутність зв'язку спричиняє значний емоційний стрес та тривалу невизначеність, що створює важкий психологічний тягар як для військовополонених, так і для їхніх сімей. Не було виявлено жодного випадку, коли спілкування військовополонених з сім'ями було б забезпечено у спосіб, передбачений статтями 69-77 ЖК III. Місія робить висновок, що відмова військовополоненим у спілкуванні з їхніми сім'ями є систематичною практикою, і зазначає, що така практика є порушенням МГП, а також порушує право на приватне та сімейне життя, гарантоване МПГПП.

С. СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ З МКЧХ

Доступ МКЧХ до українських військовополонених, яких утримує Російська Федерація, також був обмежений. Сам МКЧХ неодноразово заявляв, що йому дозволялось бачитися лише з обмеженою кількістю військовополонених, які перебувають у російському полоні.¹⁸³ Моніторинг БДПЛ підтверджує цю тенденцію: більшість із 14 звільнених українських військовополонених (з-поміж понад 3 000), опитаних БДПЛ у 2024 році, заявили, що не мали жодних контактів з МКЧХ, а ті, хто мав, згадували лише дуже короткі візити представників невизначених організацій.¹⁸⁴ Кілька інших представників вибірки з 29 звільнених військовополонених (з понад 3 500), опитаних БДПЛ у тому ж 2024 році, наголосили, що візити МКЧХ відбувалися лише до так званих «модельних установ», створених для демонстрації прийнятних умов, тоді як насправді російська влада приховувала жорстоке поводження, тимчасово покращувала харчування та погрожувала в'язням, щоб вони не скаржитися.¹⁸⁵ Один полонений згадав, як йому перед візитом МКЧХ сказали, що *«вони прийдуть та підуть, а ти залишиєшся, тому не скаржся і не кажи нічого поганого»*.¹⁸⁶ У двох випадках колишні військовополонені стверджували, що російські посадовці видавали себе за співробітників МКЧХ або ООН, щоб перевірити, чи буде хтось скаржитися на зловживання, і тих, хто так зробив, згодом побили.¹⁸⁷

Amnesty International також підтверджує, що, за одним винятком, 38 сімей військовополонених, з якими вона провела інтерв'ю, повідомили, що МКЧХ не відвідував членів їхніх сімей, які утримувалися в Росії, і жоден із п'яти опитаних

¹⁷⁹ Свідчення 1-4 (в архіві Місії).

¹⁸⁰ Свідчення 3-4 (в архіві Місії).

¹⁸¹ Свідчення 10 (в архіві Місії).

¹⁸² Свідчення 12 (в архіві Місії).

¹⁸³ Див., наприклад, Міжнародний збройний конфлікт між Росією та Україною: МКЧХ просить негайного та безперешкодного доступу до всіх військовополонених, *МКЧХ*, 14 жовтня 2022 р.; Збройний конфлікт в Україні: Сім'ї всіх військовополонених потребують відповідей щодо своїх близьких, *МКЧХ*, 20 травня 2022 р.; Росія-Україна: МКЧХ готовий відвідати всіх військовополонених, але доступ має бути наданий, *МКЧХ*, 16 жовтня 2022 р.; Президент МКЧХ завершує візит до Москви, *МКЧХ*, 17 вересня 2024 р.

¹⁸⁴ П'ятий проміжний звіт БДПЛ, п. 68.

¹⁸⁵ Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 86.

¹⁸⁶ Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 86.

¹⁸⁷ Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 86.

військовополонених, які повернулися з полону, не повідомив про відвідування.¹⁸⁸ Ці висновки узгоджуються з власними висновками Місії. Більшість із 12 опитаних військовополонених повідомили, що не бачили представників МКЧХ.¹⁸⁹ Один знав про присутність делегації МКЧХ, але перебував в ізоляторі і не міг зустрітися з ними.¹⁹⁰

Декілька колишніх військовополонених зазначили, що їхні табори хтось відвідував, хоча особи відвідувачів не уточнювалися; проте, коли такі візити відбувалися, більшості військовополонених не дозволялося зустрічатися з ними, натомість їх ховали у спеціальних частинах пенітенціарних установ.¹⁹¹ Місія робить висновок, що така практика не відповідає вимогам ЖК III, яка гарантує МКЧХ безперешкодний доступ до всіх військовополонених для контролю за умовами утримання, сприяння спілкуванню з родинами та забезпечення гуманного поводження. Обмеження доступу МКЧХ сприяє виникненню ситуацій позбавлення волі без зв'язку із зовнішнім світом та збільшує ризик жорстокого поводження.

Водночас, МКЧХ наголосив, що після надання доступу він зміг надавати важливі гуманітарні послуги. За допомогою МКЧХ, між військовополоненими та їхніми родинами було передано тисячі особистих повідомлень, а в деяких випадках під час візитів дозволяли передавати книги, одяг, ковдри, предмети гігієни та предмети першої необхідності, такі як окуляри.¹⁹² Конкретніше, МКЧХ зазначає, що у 2022 році він здійснив 82 візити до 25 місць позбавлення волі, де перебувало близько 20 700 осіб;¹⁹³ у 2023 році він здійснив 54 візити до 20 установ, де перебувало 15 612 особи;¹⁹⁴ а у 2024 році він здійснив 55 візитів до 17 установ, де перебувало 13 704 особи.¹⁹⁵ Однак ці цифри включають обидві сторони конфлікту, та є ознаки того, що більшість візитів відбулася на українському боці.¹⁹⁶ Хоча ці заходи мали значний вплив на тих полонених, кому дозволили взяти в них участь, масштаб обмежень, запроваджених Російською Федерацією, означає, що багато українських військовополонених та їхні родини залишилися без захисту та допомоги, які має гарантувати регулярний доступ МКЧХ.

Труднощі з доступом поширюються й на інших зацікавлених сторін. УВКПЛ зазначає постійні перешкоди в отриманні доступу до українських військовополонених для оцінки умов їхнього утримання та поводження з ними.¹⁹⁷ Російська влада надала обмежену інформацію про українських військовополонених, за винятком інформації про обмін полоненими або постановочних відео, за допомогою яких військовополонених піддають підвищеній увазі громадськості. На сьогодні БДПЛ також не змогло провести інтерв'ю з російськими військовополоненими або колишніми військовополоненими.¹⁹⁸

Ставлення до захисників «Азовсталі» демонструє ситуацію. Хоча деяких із них було звільнено та репатрійовано, інших – за оцінками, понад 800 полонених станом на травень 2025 року, – продовжують утримувати за нез'ясованих обставин, а російська влада не визнає їхній статус військовополонених, називаючи полк «Азов» «терористичною організацією».¹⁹⁹ Контакти між цими військовополоненими та їхніми родинами

¹⁸⁸ Звіт Amnesty International за 2025 рік, с. 18.

¹⁸⁹ Свідчення 2-12 (в архіві Місії).

¹⁹⁰ Свідчення 1 (в архіві Місії).

¹⁹¹ Свідчення 5-7 (в архіві Місії).

¹⁹² Міжнародний збройний конфлікт між Росією та Україною: МКЧХ продовжує допомагати нужденним, МКЧХ, 14 червня 2023 року.

¹⁹³ МКЧХ, Щорічний звіт МКЧХ за 2022 рік, с. 376.

¹⁹⁴ МКЧХ, Щорічний звіт МКЧХ за 2023 рік, с. 358.

¹⁹⁵ МКЧХ, Щорічний звіт МКЧХ за 2024 рік, с. 301.

¹⁹⁶ Це чітко зазначено щодо 2024 року, див. МКЧХ, Щорічний звіт МКЧХ за 2024 рік, с. 301.

¹⁹⁷ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 26.

¹⁹⁸ П'ятий проміжний звіт БДПЛ, п. 72; Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 90; Сьомий проміжний звіт БДПЛ, п. 78.

¹⁹⁹ Другий проміжний звіт БДПЛ, п. 167.

залишаються обмеженими, деяким із них місяцями не дозволяють писати своїм родинам чи отримувати від них повідомлення. МКЧХ спочатку брав участь у реєстрації захоплених на «Азовсталі» та сприяв обмеженому спілкуванню, записуючи дані та найближчих родичів.²⁰⁰ Відтоді його роль обмежена, і йому було відмовлено в доступі до деяких місць утримання військовополонених з «Азовсталі», таких як Оленівка (див. розділ 6).²⁰¹

D. СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО БЮРО

Виконання положень ЖК III щодо передачі інформації про військовополонених має бути забезпечене Національним інформаційним бюро (НІБ), яке кожна сторона конфлікту, а також нейтральні держави, що приймають військовополонених на свою територію, повинні створити «на початку конфлікту й у всіх випадках окупації» (стаття 122 ЖК III). НІБ мають завдання збирати, централізувати та передавати інформацію про військовополонених. Вони також повинні відповідати на всі отримані запити щодо військовополонених, їхньої долі та місцезнаходження. Крім того, вони забезпечують збереження особистих цінностей, грошей та важливих документів, залишених військовополоненими, які були репатрійовані, звільнені, втекли або померли, та безпечно передають їх відповідним національним органам. НІБ повинні повідомляти та передавати інформацію або через Центральне агентство розшуку МКЧХ (регулюється статтею 123 ЖК III), або, якщо вони призначені, через держави-покровительки. У збройному конфлікті між Російською Федерацією та Україною офіційно не було призначено держав-покровительок. У 2022 році, Урядова комісія з питань міжнародного збройного конфлікту створила спеціальне *Бюро Урядової комісії з питань міжнародного збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною*, яке має служити нейтральним посередником між двома сторонами конфлікту.²⁰²

В Україні, у середині березня 2022 року, було утворено Національне інформаційне бюро з питань військовополонених, примусово депортованих та зниклих осіб, поклавши його завдання на вже існуючий Український національний центр розбудови миру, державну установу в складі Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій України.²⁰³ У 2024 році, НІБ було переведено до новоствореного Міністерства розвитку громад та територій України. Українське НІБ відповідає як за російських військовополонених, так і за російських цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом. Крім того, воно також збирає та централізує інформацію про українських військовополонених, інших українських комбатантів, які припинили участь у воєнних діях, та українських цивільних осіб, затриманих Росією. Українське НІБ має веб-сайт, і з ним можна зв'язатися через різні канали, зазначені там.²⁰⁴

НІБ України також веде єдиний реєстр військовополонених та зниклих безвісти осіб. Воно офіційно реєструє українських військовополонених на основі інформації, отриманої від МКЧХ, а також, коли інша інформація від збройних сил, розвідувальних служб, відео чи фотографії з відкритих джерел, або інтерв'ю зі звільненими в'язнями дозволяє достовірно встановити присутність у місці позбавлення волі осіб, які раніше

²⁰⁰ Україна: МКЧХ реєструє сотні військовополонених із заводу «Азовсталь», *МКЧХ*, 19 травня 2022 року.

²⁰¹ Червоний Хрест отримав відмову в доступі до ув'язнених в Оленівці, що утримується Росією, попри «інтенсивні» переговори – голова МКЧХ, *Reuters*, 2 вересня 2022 року.

²⁰² Див. Центральне бюро розшуку МКЧХ у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом між Російською Федерацією та Україною: Надання відповідей сім'ям, *МКЧХ*, 2 червня 2022 р. <<https://www.icrc.org/en/document/central-tracing-agency-missing-persons-ukraine>>.

²⁰³ Розпорядження Кабінету Міністрів України № 228 «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро» від 17 березня 2022 р. (Розпорядження КМУ № 228 від 17 березня 2022 р. «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро»). Детальніше про Комісію див. <<https://nib.gov.ua/en/>>.

²⁰⁴ Національне інформаційне бюро, <<https://unity.gov.ua/en/information/national-information-bureau/>>.

були внесені до списку зниклих безвісти. Така інформація може бути надана Уповноваженим у справах зниклих безвісти осіб за особливих обставин (Міністерство внутрішніх справ), Департаментом розшуку та звільнення військовополонених та осіб, незаконно позбавлених волі, Служби безпеки України (СБУ) або Уповноваженим з прав людини (Верховної Ради України). НІБ передає основну інформацію після її підтвердження до Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, який створив систему, що дозволяє сім'ям дізнаватися про становище своїх близьких.

Російська Федерація, згідно з інформацією, доступною на вебсайті Міністерства оборони, створила Національне інформаційне бюро – Інформаційне бюро з питань військовополонених (*Справочное бюро по делам военнопленных*), у лютому 2022 року²⁰⁵ Російське НІБ є частиною Міністерства оборони. Воно діє лише стосовно українських військовополонених (а не українських цивільних осіб, інтернованих, затриманих або тих, кому Російська Федерація примусово визначила місце проживання).²⁰⁶ Російське НІБ, схоже, не має веб-сайту, і важко знайти будь-яку інформацію про нього чи будь-які контактні дані для зв'язку з ним (окрім номера телефону). Це ускладнює для сімей або інших учасників звернення до нього з запитом та викликає сумніви щодо його здатності ефективно виконувати деякі зі своїх завдань, передбачених статтею 122 ЖК III. У березні 2022 року, низка російських неурядових організацій надіслала відкритого листа на ім'я Прем'єр-міністра та інших представників Російської Федерації, в якому коротко викладено зобов'язання, що випливають з ЖК III, та міститься заклик до державної влади створити НІБ та інформувати громадськість про його діяльність.²⁰⁷ У листі зазначалося, що інформація про НІБ, яке мало бути створене у лютому 2022 року, є важкодоступною, або принаймні не була такою на той час.

Деякі співрозмовники, з якими зустрілася Місія в Києві, все ж зазначили, що російське НІБ діяло стосовно військовополонених, та передавало українській стороні певну інформацію про українських військовополонених через спеціальне бюро ЦАР. Вони повідомили Місії, що обсяг цієї інформації був неповним, оскільки деякі імена були відсутні в наданих списках. Це видно з того факту, що певна кількість українських військовополонених, яких пізніше звільнили та репатріювали, не фігурувала у списках, переданих Бюро ЦАР. Крім того, враховуючи, що МКЧХ отримав лише обмежений доступ до місць позбавлення волі в Російській Федерації, він не може повністю перевірити достовірність переданої інформації. Крім того, наразі все ще важко встановити, чи ті українці, які були зареєстровані як зниклі безвісти, але відсутні у списках військовополонених, утримуються без зв'язку із зовнішнім світом, чи вони були вбиті під час бойових дій, а їхні тіла ще не знайдені або не репатрійовані.

Таким чином, Місія дійшла висновку, що Російською Федерацією створено НІБ, пов'язане з військовополоненими, і, як видається, воно виконує деякі завдання, передбачені статтею 122 ЖК III, зокрема, передає інформацію про військовополонених до Бюро ЦАР. Однак російське НІБ не є повністю прозорим, до нього може бути важко звернутися із запитом, а інформація, що передається ним, не завжди є повною, що обмежує його загальну ефективність у виконанні всього спектру завдань, передбачених статтею 122 ЖК III.

²⁰⁵ Заступник Міністра оборони Росії Олександр Фомін провів брифінг для іноземних військових аташе, *Міністр оборони Росії*, 5 серпня 2022 року (Замминистра обороны России Александр Фомин провел брифинг для иностранных военных атташе, *Министр обороны России*, 5 августа 2022 года).

²⁰⁶ Див. також Звіт ММ IV, с. 42.

²⁰⁷ Создание Национального справочного бюро по делам военнопленных и другие шаги для выполнения международных обязательств России, *За права человека*, 31. 3. 2022 <<https://www.zaprava.ru/sozdanie-nacionalnogo-spravochno-go-byuro-po-delam-voennoplennykh-i-drugie-shagi-dlya-vypolneniya-mezhdunarodnykh-obyazatelstv-rossii/>>.

ІХ. ЗВІЛЬНЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЯ

Звільнення та репатріація військовополонених є однією з центральних правових гарантій відповідно до ЖК III. Утримання під вартою згідно з ЖК III не призначене для покарання, а є тимчасовим заходом, призначеним виключно для виведення комбатантів з поля бою. Після завершення активних бойових дій ЖК III вимагає негайного звільнення та репатріації військовополонених. Навіть до припинення бойових дій спеціальні правила захищають важкопоранених та хворих, передбачаючи їх повернення або переведення до нейтральних держав, коли це можливо, та зобов'язуючи сторони конфлікту створювати спеціальні органи – Змішані медичні комісії – для забезпечення неупередженого медичного огляду всіх поранених та хворих військовополонених. Водночас, сторони конфлікту також можуть домовитися про звільнення та репатріацію військовополонених під час бойових дій. Таке звільнення часто здійснюється шляхом угод про обмін, які можуть встановлювати конкретні умови, включаючи репатріацію, звільнення або інтернування в нейтральній третій країні. ЖК III також регулює практичні аспекти звільнення та репатріації, такі як домовленості про розподіл витрат та повернення особистого майна.

А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЇ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Статус військовополонених за своєю природою є тимчасовим. Позбавлення їх волі є не каральним, а превентивним за характером – його єдиною метою є видалення комбатантів з поля бою, і відповідне послаблення військового потенціалу супротивника. Після завершення активних бойових дій, ЖК III у своїх статтях 118–119 вимагає негайного звільнення та репатріації військовополонених, встановлюючи чіткі правила щодо процедур, розподілу витрат та повернення майна. Ці положення гарантують, що звільнення та репатріація не затримається через адміністративні суперечки, а також що права військовополонених при цьому будуть дотримані. Вони також стосуються особливих випадків, таких як відбування військовополоненими кримінальних покарань, та забезпечують механізми для визначення місцезнаходження та повернення тих, хто загубився або зник безвісти. Таким чином, звільнення та репатріація після завершення активних бойових дій є як гуманітарним зобов'язанням, так і правовою вимогою.

Окрім того, статті 109–117 ЖК III містять спеціальні положення щодо звільнення та репатріації, або розміщення в нейтральній країні, тяжкопоранених та тяжкохворих військовополонених під час активних бойових дій. Такі військовополонені повинні бути репатрійовані, як тільки вони стануть здатними до подорожі, але ніколи проти їхньої волі, з пріоритетом для тих, чиє одужання малоімовірне або чия дієздатність назавжди знижена. Інші категорії військовополонених можуть бути переведені до нейтральної держави, якщо таке переміщення покращить їхні шанси на одужання або усуне серйозні ризики для здоров'я, що виникають внаслідок тривалого полону. Ці репатріації та переведення застосовуються навіть у тому випадку, якщо військовополонений перебуває під дисциплінарним покаранням, і в деяких випадках можуть відбуватися до завершення судового провадження, якщо держава, що тримає в полоні, погоджується на це. ЖК III також стосується військовополонених, які отримали поранення внаслідок нещасних випадків, за винятком самоушкодження (стаття 114). Репатрійованим військовополоненим не дозволяється повертатися на дійсну військову службу (стаття 117). Заборона *«поширюється на весь період збройного конфлікту, в якому репатрійовані особи були захоплені в полон і згодом звільнені»*.²⁰⁸

Рішення щодо лікування, репатріації або подальшого позбавлення волі хворих та поранених військовополонених приймаються Змішаними медичними комісіями, які сторони конфлікту зобов'язані призначити після початку воєнних дій (стаття 112). Додаток II до ЖК III містить положення про такі комісії. Ці положення визначають

²⁰⁸Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 4425.

комісії як постійні органи, що складаються з трьох членів – двох з нейтральних країн, призначених МКЧХ та затверджених сторонами конфлікту (в ідеалі хірург та лікар), та одного, призначеного державою, що тримає у полоні. Комісії оглядають усіх поранених та хворих військовополонених та пропонують більшістю голосів їх репатріацію, відмову або направлення на подальший огляд. Рішення повідомляється державі, що тримає у полоні, МКЧХ та відповідному військовополоненому. Держава, що тримає у полоні, виконує рішення протягом трьох місяців. Військовополонені, які явно тяжко хворі або поранені, можуть бути репатрійовані без огляду комісією.

Умови та процедури повернення військовополонених згідно з ЖК III покликані зробити цей процес практичним у реальних воєнних ситуаціях. Вони вимагають від усіх залучених держав співпраці щодо практичних деталей, таких як транспортні маршрути, розподіл витрат та інформування військовополонених. Принцип гуманного поводження є керівним принципом протягом усього процесу (стаття 13). Після звільнення та репатріації військовополонені мають право на повернення свого особистого майна, цінностей та неконвертованої валюти (стаття 119). Хоча останнє положення застосовується до звільнення та репатріації після закінчення бойових дій, воно повинне застосовуватися *mutatis mutandis* стосовно військовополонених, звільнених за інших обставин. Разом усі відповідні положення ЖК III гарантують, що процес звільнення та репатріації буде своєчасним, упорядкованим та таким, що шанує здоров'я, гідність та права всіх військовополонених.

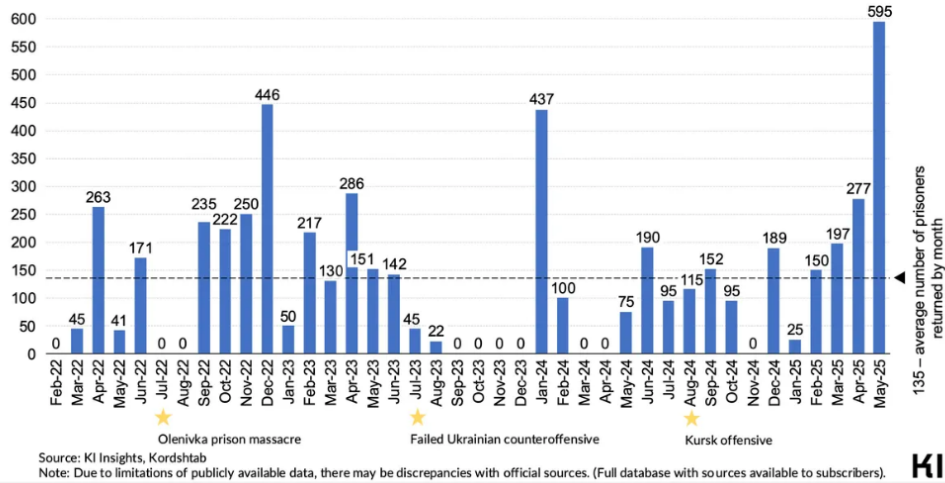
В. ЗВІЛЬНЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

З початку повномасштабної агресії Росії проти України в лютому 2022 року відбулося кілька раундів обміну військовополоненими між Україною та Російською Федерацією, причому цей процес з часом значно змінився. Спочатку обмін військовополоненими здійснювався відносно невеликими групами, в середньому 50 військовополонених за один раз у 2022 році.²⁰⁹ Відтоді масштаби та частота обмінів зросли (Таблиця 1).²¹⁰ До травня 2025 року кількість військовополонених, що обмінювалися за раз, зросла в середньому до 200, при цьому з української сторони було створено досить надійну інституційну базу для управління цими обмінами, особливо через Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. З російської сторони обмін військовополоненими здебільшого здійснюється Міністерством оборони за участю Федеральної служби безпеки (ФСБ), Федеральної служби виконання покарань та Уповноваженого з прав людини, хоча конкретної публічної інформації немає. Іноді треті держави виступають модераторами (зазвичай Туреччина). Ці події відображають перехід від спонтанних обмінів на ранніх стадіях до більш скоординованих, регулярних процесів, що відбуваються, незважаючи на триваючі бойові дії.

²⁰⁹ Миколай Сухий, Від хаосу до координації: Еволюція обміну військовополоненими у російсько-українській війні, *Kyiv Independent*, 23 травня 2025 року.

²¹⁰ Там само.

Prisoners returned to Ukraine by month

Повернення військовополонених до України помісячно

Середня кількість військовополонених повернутих помісячно

Масове вбивство у в'язниці в Оленівці

Невдалий контрастун ЗСУ

Наступ в Курській області

Джерело: KI Insights, Kordshtab

Примітка: через обмеження публічного доступу до даних, можуть бути розбіжності з офіційними джерелами. (повна база даних із зазначенням джерел доступна за підпискою).

Найбільший на сьогодні обмін військовополоненими відбувся наприкінці травня 2025 року, коли Україна та Росія обмінялися групами по 1 000 полонених.²¹¹ Цей обмін був частиною домовленостей, досягнутих під час мирних переговорів у Стамбулі. Він включав такі категорії, як тяжкопоранені та хворі військовополонені, а також особи віком від 18 до 25 років, згідно з формулою обміну «всіх на всіх», узгодженою під час переговорів на початку червня 2025 року. Обмін стосувався не лише військовополонених, а й цивільних осіб, без чіткого розмежування статусу. Ця відсутність чіткого розмежування між військовополоненими та ув'язненими цивільними особами є проблематичною, оскільки ці дві категорії підпадають під різні правові режими, і розмиття меж між ними ризикує підірвати конкретні гарантії, які гарантує кожен режим (див. Розділ II). Окрім військовополонених та ув'язнених цивільних осіб, угоди також охоплювали репатріацію рештків тисяч солдатів, загиблих у бою, при цьому обидві сторони повертали тіла за узгодженими протоколами.²¹² Хоча це прямо не передбачено в ЖК III, такі обміни повністю відповідають її гуманітарному духу та не виключаються її правилами.

Незважаючи на чітке зобов'язання держав, що тримають у полоні, репатріювати тяжкохворих та поранених військовополонених, такі репатріації залишалися відносно рідкісними в перші роки конфлікту. Свідчення колишнього російського солдата, опитаного Amnesty International, вказують на те, що обмінювали лише «презентабельних» військовополонених, тобто тих, хто не мав видимих травм, тоді як тяжкопораненим часто відмовляли як у репатріації, так і в належній медичній допомозі.²¹³ Деякі тіла військовополонених, репатрійованих до України, мали ознаки серйозних поранень або хвороб, що свідчить про те, що ці особи могли померти від таких станів.²¹⁴ За таких обставин вони були б першими кандидатами на звільнення та

²¹¹ Томас Д'Істрія, «В Україні, за лаштунками обміну полоненими, страждання сімей зниклих безвісти», *Le Monde*, 27 травня 2025 року.

²¹² Юлія Діса, Олена Гармаш, Україна заявляє про завершення репатріації загиблих у війні після отримання ще 1245 тіл з Росії, *Reuters*, 16 червня 2025 року.

²¹³ Звіт Amnesty International за 2025 рік, с. 19.

²¹⁴ Ганна Архірова, Василиса Степаненко, Ілля Новіков, Понад 200 українських солдатів загинули в російських в'язницях. Розгини виявляють нестримне насильство, *Associated Press*, 2024

репатріацію, проте в деяких випадках про їхній полон навіть не повідомляли Україні. Це вказує на потенційне порушення статті 109 ЖК III, оскільки такий вибірковий обмін підриває гарантії посиленого захисту, що надаються найбільш вразливим військовополоненим, та перевертає пріоритет, який МГП надає тяжкохворим або пораненим.

Ситуація, здається, дещо покращилася у 2025 році. Примітно, що Україна забезпечила спеціальний механізм репатріації тяжкохворих та поранених військовополонених.²¹⁵ 2 червня 2025 року в Стамбулі Україна та Російська Федерація домовилися про нові рамки обміну військовополоненими, надаючи пріоритет певним категоріям. До них належали всі тяжкопоранені та хворі військовополонені, а також молоді солдати віком від 18 до 25 років. Згідно з цими рамками, між 9 та 23 червня 2025 року відбулося щонайменше дев'ять обмінів військовополоненими за участю осіб з важкими захворюваннями або травмами.²¹⁶ Більшість звільнених військовослужбовців провели в полоні понад три роки, причому значна їх кількість була захоплена під час оборони Маріуполя.

Стаття 112 ЖК III вимагає створення змішаних медичних комісій для обстеження тяжкохворих та поранених військовополонених та визначення їхньої придатності для репатріації або інтернування в нейтральних країнах. Україна створила такі медичні комісії влітку 2023 року.²¹⁷ До складу комісій входять три члени, всі вони є медичними експертами. Усі ці члени, схоже, були призначені Україною без залучення МКЧХ чи будь-якого іншого нейтрального органу, що не повністю відповідає Положенню, яке є додатком до ЖК III. Комісії видають рекомендації щодо репатріації російських військовополонених, відмови їм у репатріації, або відтермінування рішення до подальшого перегляду. Натомість, немає жодних доказів того, що Російська Федерація також створила аналогічні змішані медичні комісії.²¹⁸ Нестворення таких органів означало б порушення статті 122 ЖК III.

Місія нагадує, що створення змішаних медичних комісій є ключовою процесуальною гарантією для забезпечення того, щоб тяжкохворі або поранені військовополонені були негайно ідентифіковані та репатрійовані, незалежно від політичних міркувань чи домовленостей про взаємний обмін. Окрім сприяння прийняттю рішень щодо звільнення та репатріації, участь нейтральних медичних працівників у цих комісіях може допомогти забезпечити, щоб усі військовополонені отримували належну медичну допомогу під час перебування в полоні. За відсутності таких комісій з боку Російської Федерації, гарантія фактично не діє для однієї сторони конфлікту, що робить тяжкохворих або поранених українських військовополонених вразливими до тривалого позбавлення волі та неадекватної медичної допомоги, що суперечить ЖК III.

Поводження з українськими військовополоненими під час їх звільнення та репатріації демонструє серйозні недоліки. У своєму звіті за 2023 рік УВКПЛ задокументувало численні випадки жорстокого поведіння з українськими військовополоненими під час

<https://apnews.com/projects/russia-ukraine-pows-torture/?_hsenc=p2ANqtz-9NMs2w0hyh2MOKZzs5MhvZ0MTRMCyaIq88cchptAkX-Nv-_laiQ8JaruDS9oGZlp2xXFe>.

²¹⁵ Валентина Романенко, Україна забезпечила окремий формат повернення тяжкохворих та поранених військовополонених, *Українська правда*, 15 січня 2025 р. <<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/01/15/7493724/>>.

²¹⁶ Дмитро Левченко, Група тяжкохворих військовополонених повернулася до України після обміну з Російською Федерацією, *Київ 24*, 19 червня 2025 р. <<https://kyiv24.com/en/group-seriously-ill-prisoners-war/>>.

²¹⁷ Омбудсман: Змішані медичні комісії – додатковий інструмент, який може допомогти у звільненні українських полонених, *Уповноважений ВРУ з прав людини*, 22 серпня 2023 р. Дивіться також Тетяна Герасимова, Україна формує змішані медичні комісії для повернення військовополонених, *Українські Новини*, 24 листопада 2023.

²¹⁸ Анна Мурашко, Росія ще не створила змішану медичну комісію для відвідування військовополонених, *Українські національні новини (УНН)*, 4 листопада 2024 року.

їхнього звільнення та репатріації.²¹⁹ Наприклад, під час обміну військовополоненими 21 вересня 2022 року українських військовополонених перевозили у переповнених вантажівках зі зв'язаними руками та щільно заклеєними клейкою стрічкою очима, що спричиняло травми від стримуючих засобів.²²⁰ Тіснота та відмова в задоволенні основних потреб призводили до втрати свідомості та страждань, при цьому, за повідомленнями, військовополонених били або застосовували електрошокер, коли вони просили води чи допомоги. Використання аміаку всередині однієї вантажівки спричинило сильні респіраторні розлади. Перевезення тривало майже два дні без їжі, води та доступу до туалету. Жінкам-військовополоненим дозволялося справляти нужду лише у присутності охоронців-чоловіків. Інший випадок, задокументований УВКПЛ, стосувався трьох військовополонених чоловіків, яких змусили носити мокрий одяг близько 12 годин взимку після того, як охоронці навмисно випрали їхній одяг перед перевезенням.²²¹

БДПЛ також повідомляє, що під час самого процесу обміну військовополонені зазнавали насильства та не мали доступу до туалетів, їжі та води впродовж тривалих перевезень.²²² Більше того, перед звільненням, а в деяких випадках і під час переміщення між установами, деяких військовополонених змушували заявити, що вони не мають скарг на поводження з ними та не зазнавали фізичного чи психологічного тиску під час перебування на території Російської Федерації. Інтерв'ю, проведені Місією, підтверджують, що ці зловживання не були поодинокими. Колишній український військовополонений розповів, як після того, коли йому сказали, що його збираються обміняти, його та інших перевозили у переповнених вантажівках зі зв'язаними руками та закритими очима, не дозволяли користуватися туалетами та били після прибуття.²²³ Деякі інциденти також відображають ширшу відсутність обережності у поводженні з військовополоненими. Особливо кричущим прикладом є катастрофа військово-транспортного літака Іл-76 Збройних сил Росії в Белгородській області, який, за даними російської влади, перевозив 65 українських військовополонених. Використання військового літака, який був законною військовою ціллю для Збройних Сил України, безпосередньо загрожувало життю військовополонених на борту.²²⁴

Усі ці випадки жорстокого поводження порушують гарантії, викладені у статтях 106–119 ЖК III, які вимагають, щоб переміщення військовополонених для звільнення або репатріації здійснювалося в гуманних умовах, з повагою до гідності, здоров'я та безпеки. Деякі з них можуть становити собою серйозні порушення ЖК III і, як такі, кваліфікуватися як воєнні злочини.

Згідно зі статтею 117 ЖК III, репатрійованих військовополонених законодавчо заборонено використовувати на дійсній військовій службі протягом усього збройного конфлікту, в якому вони були захоплені в полон. Термін «дійсна військова служба» *«не є настільки широким, щоб включати функції, які опосередковано сприяють загальним воєнним зусиллям»*.²²⁵ Репатрійованих осіб не можна призвати до служби у підрозділах, що входять до складу збройних сил, але вони можуть вільно служити на медичних, релігійних або допоміжних посадах, які не передбачають застосування зброї.²²⁶ Місія нагадує, що це зобов'язання стосується сторін конфлікту, а не окремих військовополонених. Відтак, порушення цього правила не позбавляє таких осіб, у разі їх

²¹⁹ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, пп. 86-87.

²²⁰ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 86.

²²¹ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 87.

²²² Шостий проміжний звіт БДПЛ, п. 88.

²²³ Свідчення 11 (в архіві Місії).

²²⁴ Майк Екель, «Чому розбився російський Іл-76? Що ми знаємо і не знаємо про велику авіаційну катастрофу», *RFE/RL*, 25 січня 2024 року.

²²⁵ Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 4423.

²²⁶ Коментар МКЧХ до ЖК III, п. 4423.

повторного захоплення в полон, їхнього статусу військовополоненого або поводження з ними, а також вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за це порушення. Вони також мають право на (нове) звільнення та репатріацію.²²⁷

Свідчення колишніх українських військовополонених свідчать про те, що після репатріації особам надається свобода вирішувати, чи повертатися їм до військової служби.²²⁸ Під час зустрічей у Києві Місію поінформували про прийняття нового законодавства, яке дозволяє колишнім військовополоненим залишати армію. Місії також було підтверджено, що хоча існує процедура звільнення з армії, особи можуть залишатися та вирішувати, чи повертатися їм на поле бою. Велика кількість звільнених військовополонених страждає від тривалих фізичних або психологічних порушень, які в будь-якому разі завадять їм повернутися до дійсної служби. На практиці більшість колишніх військовополонених, які продовжують свою кар'єру у збройних силах, як повідомляється, служать за лінією фронту. Однак можуть бути випадки, коли звільнені військовополонені вирішують повернутися до дійсної служби.

Згідно зі статтею 111 ЖК III, військовополонені, переведені до третьої, нейтральної країни, повинні бути інтерновані там «до завершення бойових дій». Місія зазначає, що п'ять командирів «Азовсталі», захоплених у Маріуполі та переведених до Туреччини у 2022 році згідно з угодою про обмін, були репатрійовані до України у липні 2023 року.²²⁹ Подальша інформація про зміст угоди чи контекст репатріації відсутня. Місія нагадує, що репатріація військовополонених, переведених до нейтральних країн, не обов'язково є порушенням МГП. ЖК III вимагає звільнення та репатріації військовополонених у випадках тяжких захворювань або поранень та дозволяє репатріацію у випадках тривалого позбавлення волі (стаття 109). Місія також нагадує, що зобов'язання за статтею 111 ЖК III знову ж таки є зобов'язанням сторін конфлікту, а не окремих військовополонених, і тому її ймовірно порушення не може мати жодних негативних правових наслідків для їхнього статусу чи поводження з ними.²³⁰

X. ОЛЕНІВСЬКА ВИПРАВНА КОЛОНІЯ

Оленівська виправна колонія (Волноваська виправна колонія № 120) – це місце позбавлення волі, розташоване в Донецькій області, яке з 2014 року є непідконтрольним Україні. Ця установа складається з десяти бараків у п'яти двоповерхових будівлях та дисциплінарного ізолятора (ДІЗО). Вона розрахована на кілька тисяч ув'язнених. У ній утримуються українські військовополонені, цивільних ув'язнені та особи, переведених з інших місць позбавлення волі. У період з квітня по травень 2022 року, дві великі групи українських військовополонених з Маріуполя були переведені до Оленівської виправної колонії. Перша група була перевезена в переповненому транспорті та піддана жорстокому «привітальному побиттю» з боку пов'язаних з Росією охоронців, тоді як друга група, яка переважно перебувала під наглядом Федеральної служби виконання покарань Росії (ФСВП), за повідомленнями, не зазнала жорстокого поводження після прибуття.²³¹

Протягом багатьох років в Оленівці відбувалися численні порушення щодо українських військовополонених та інших осіб, які там утримувалися. Влітку 2022 року

²²⁷ Коментар МКЧХ до ЖК III, пп. 4427-4430.

²²⁸ Микита Ошуев, Що далі чекає на українців, які повертаються з російських в'язниць?, *Deutsche Welle*, 20 червня 2025 року.

²²⁹ Нік Пельман, «Понад половина захисників «Азовсталі» перебуває вдома в Україні», *Kyiv Post*, 29 травня 2025 року.

²³⁰ Див. також Емілі Кроуфорд, «Звільнення, репатріація та умовно-дострокове звільнення військовополонених: уроки нещодавньої практики в українсько-російському конфлікті», *Articles of War*, 20 липня 2023 року.

²³¹ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 67.

військовополонений помер через відсутність лікування гепатиту, що свідчить про неналежну медичну допомогу, що надавалася в колонії.²³² УВКПЛ також отримало повідомлення про те, що групи військовополонених були змушені збирати та вантажити тіла померлих у Маріуполі протягом травня та червня 2022 року,²³³ що потенційно може кваліфікуватися як робота «нездорового або небезпечного характеру», заборонена статтею 52(1) ЖК III. Семеро військовополонених повідомили, що військовослужбовець з полку «Азов» частини 3057 Національної гвардії був забитий до смерті охоронцями зі складу збройних угруповань, пов'язаних з Росією, під час перебування в ізоляторі дисциплінарного режиму.²³⁴ Військовополонені, які утримувалися в колонії, страждали від низької якості їжі та питної води, антисанітарних умов, нерегулярного харчування, нестачі ліжок та неналежного медичного обслуговування, включаючи обмежений доступ до ліків від інфекційних захворювань.²³⁵ Ці умови призвели до значної втрати ваги та погіршення здоров'я серед ув'язнених.

Насильство та знущання в колонії були поширеними. Охоронці ФСВП, особливо під час щомісячних презмінок, часто ображали та били військовополонених, змушуючи їх виконувати фізичні вправи та залишатися в стресових позах. Деяких затриманих також били до або під час допитів, які проводилися ФСБ та Слідчим комітетом Російської Федерації. Охоронці пенітенціарних установ з пов'язаних з Росією збройних груп піддавали військовополонених чоловіків жорсткому фізичному насильству, включаючи побиття, ураження електричним струмом, удушення, сексуальне насильство та тортури вогнем. Військовополонених жінок утримували у ДІЗО, яке також використовувалося як тимчасовий пункт тримання для чоловіків, обвинувачених у дисциплінарних правопорушеннях. Ці практики жорсткого поводження та нехтування ілюструють систематичні порушення норм МГП в Оленівській виправній колонії.

Один із найсерйозніших інцидентів за участю військовополонених стався в Оленівській виправній колонії у липні 2022 року, коли стався вибух. На той час в Оленівці перебували сотні українських військовополонених, зокрема багато хто з гарнізону «Азовстали» у Маріуполі. У ніч з 28 на 29 липня 2022 року два вибухи зруйнували «Барак 200», в результаті чого загинуло 53 військовополонених та було поранено понад 100, більшість з яких були з полку «Азов». Вибух стався в переповнених військовополоненими бараках, з обмеженим простором для руху, що сприяло високому рівню втрат і унеможливило евакуацію багатьох поранених. Після вибуху військовополонені, які отримали поранення, не отримали належної медичної допомоги від тих, хто тримав їх в полоні.

Російська Федерація звинуватила Україну у здійсненні удару за допомогою ракети HIMARS.²³⁶ Однак, Слідчий комітет Росії припинив висвітлення цієї справи невдовзі після інциденту, що свідчить про труднощі з узгодженням наявних доказів із твердженням про атаку HIMARS. Російська Федерація показала журналістам фрагменти ракети HIMARS, але свідки підтвердили, що вони були підкинуті.²³⁷ Хоча Генеральний секретар ООН створив Місію зі встановлення фактів 3 серпня 2022 року, він розпустив її у січні 2023 року без суттєвого прогресу, посилаючись на проблеми безпеки та «відсутність умов, необхідних для розгортання місії на місці».²³⁸ На сьогоднішній день

²³² Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 51.

²³³ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 54.

²³⁴ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 63.

²³⁵ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 68.

²³⁶ Александр Григорьев, Появились доказательства того, что удар по СИЗО в Еленовке был нанесен из РСЗО HIMARS, *Военное обозрение*, 29 июля 2022.

²³⁷ Барак 200. Кто и как убивал украинских військовополонених в Оленівці, *Центр з прав людини в умовах збройного конфлікту (CHRAC)*, 26 червня 2025 р. <<https://www.chr-ac.org/investigations/>>.

²³⁸ Щоденний брифінг для преси Офісу речника Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, 5 січня 2023 року <<https://press.un.org/en/2023/db230105.doc.htm>>.

Російська Федерація відмовляється надати ООН чи іншим незалежним міжнародним органам можливість проводити неупереджене розслідування.

Внутрішнє розслідування УВКПЛ пізніше дійшло висновку, що снаряди, найімовірніше, були випущені російськими силами, хоча воно не змогло підтвердити це з упевненістю через відсутність доступу до місця події.²³⁹ Власне розслідування України також зазнає труднощів через обмежений доступ до місця події та залежність від свідчень тих, хто вижив. Докази, зібрані на сьогодні міжнародними та українськими організаціями, свідчать про те, що вибухи, найімовірніше, були спричинені термобаричними артилерійськими снарядами (термобаричними осколково-фугасними снарядами для гармат, гаубиць чи мінометів), оскільки наслідки ураження ними відповідають свідченням уцілілих осіб про сильну спеку та вогонь усередині бараку.²⁴⁰ Атака включала два коригувальні постріли, за якими послідували два майже одночасні прямі влучання в будівлю, що підтверджує умисний цільовий обстріл.

За інформацією УВКПЛ, 27 липня 193 військовополонених було переведено до бараку, переобладнаного з промислового сараю, який стояв окремо від інших бараків колонії.²⁴¹ Того ж дня, керівництво колонії наказало перенести вартовий пост подалі від бараку та викопати укріплений окоп для охоронців, хоча щодо інших бараків ці заходи не здійснювалися. 28 липня охоронці бараку вдягнули бронезилети та шоломи, на відміну від іншого персоналу колонії, який рідко це робив. Військовополонені з різних бараків повідомили, що незадовго до інциденту поблизу їхніх бараків та огорожі колонії було розміщено реактивну систему «Град», яка вела вогонь в західному напрямку від колонії та маскувала звук вибухів, внаслідок яких були вбиті та поранені військовополонені. 29 липня цивільний український в'язень, який виступав зв'язковим адміністрації, передав вказівку військовополоненим, які розчищали завали та вивозили тіла, зберігати мовчання про те, що вони бачили.

Уцілілі описували наслідки нападу як хаотичні та жахливі, з сильною спекою, димом та уламками, що робили пересування майже неможливим.²⁴² Багато військовополонених опинилися під завалами або отримали важкі опіки та травми дихальних шляхів, спричинені термобаричними вибухами. Незважаючи на тяжкість травм, персонал колонії не надавав їм медичної допомоги, військовополонені були змушені надавати один одному імпровізовану першу допомогу використовуючи підручні засоби. Управління Верховного комісара ООН з прав людини дійшло висновку, що *«кількість військовополонених, які загинули внаслідок нападу, могла б бути значно меншою, якби тим, хто отримав тяжкі поранення внаслідок вибухів, було надано оперативну медичну допомогу»*.²⁴³ Зазначалося, що персонал колонії не надавав медичну допомогу, і тим, хто вижив, доводилося робити все можливе, щоб допомогти зупинити кровотечу один одному без належного медичного обладнання.²⁴⁴ Внаслідок цього, як повідомляється, кілька поранених військовополонених померли на землі біля входу до колонії через величезну кровотрату.

Військовополонених, які уціліли після першого нападу, доставляли у переповнених вантажівках до лікарень Донецька, в результаті чого вони долали п'яти-семигодинну

²³⁹ Див. «Оленівка: два роки після смертельного удару, в результаті якого загинули десятки українських військовополонених, постійний заклик до відповідальності», *УВКПЛ*, 26 липня 2024 р. < https://ukraine.ohchr.org/en/Olenivka-two-years-since-the-deadly-strike?utm_source=chatgpt.com > ; та «Сьюті Бланн та Ганна Архірова», «Через 2 роки після смерті українських військовополонених, ті, хто вижив, та витік аналітичних даних ООН вказують на Росію як на винуватця», *Associated Press*, 25 липня 2024 р.

²⁴⁰ Барак 200. Хто і як убивав українських військовополонених в Оленівці, *Центр з прав людини в умовах збройного конфлікту (CHRA)*, 26 червня 2025 р. <<https://www.chr-ac.org/investigations/>>.

²⁴¹ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, пп. 72-76.

²⁴² Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 76.

²⁴³ Звіт УВКПЛ за 2023 рік, п. 76.

²⁴⁴ Звіт УВКПЛ за 2025 рік, п. 51.

подорож нерівними дорогами, що погіршило їхні травми. Військовополонених з легкими травмами на місяць помістили у дисциплінарний ізолятор, фактично відрізаючи їх від будь-якого контакту з іншими утримуваними особами. Поєднання травми, отриманої внаслідок нападу, затримки з наданням медичної допомоги та примусової ізоляції мало тривалі фізичні та психологічні наслідки для тих, хто уцілів, підсилюючи як безпосередній та довготривалий вплив інциденту. Ненадання своєчасної медичної допомоги у поєднанні із затримкою евакуації за складних умов призвело до збільшення кількості смертей та відображало системне нехтування життям військовополонених, що є явним порушенням МГП.

ХІ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МГП ТА МППЛ, А ТАКОЖ ПОТЕНЦІЙНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

У попередніх розділах Місія встановила численні випадки порушень МГП та МППЛ, що виникли внаслідок поведження Російської Федерації з українськими військовополоненими. Вона також знайшла достовірні докази, які стверджують, що деякі з цих порушень, якщо відповідальних осіб буде встановлено, можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини та, можливо, злочини проти людяності. Відповідно до завдання Місії *«надати рекомендації щодо відповідних механізмів притягнення до відповідальності»*, у звіті розглядається, які механізми забезпечення відповідальності існують на даний момент та яким чином їх можна застосувати для вирішення порушень міжнародного права, що виникають внаслідок поведження Російської Федерації з українськими військовополоненими. Цей розділ структурований за трьома напрямками, зосереджуючись на відповідальності Російської Федерації як держави, індивідуальній кримінальній відповідальності винних осіб та праві жертв на засоби правового захисту та відшкодування збитків.

А. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Згідно зі спільною статтею 1 чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, всі держави зобов'язані *«дотримуватися та забезпечувати дотримання цієї Конвенції за будь-яких обставин»*. Зобов'язання *дотримуватися* передбачає зобов'язання держави робити все, що реально можливо зробити за даних обставин, щоб забезпечити дотримання норм МГП її збройними силами та іншими органами, а також іншими особами чи групами, що діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем. *Обов'язок забезпечувати дотримання* означає зобов'язання держав, включаючи ті, що не є сторонами конфлікту, вживати всіх можливих заходів, враховуючи обставини, для забезпечення дотримання норм МГП у конфлікті. Зобов'язання дотримуватися та забезпечувати дотримання вважається нормою звичаєвого міжнародного права.²⁴⁵

Аналогічно, держави мають обов'язок дотримуватися зобов'язань, що випливають з МПГПП. Стаття 2 МПГПП зобов'язує держави-учасниці поважати та забезпечувати права, визнані Пактом, для всіх осіб, які перебувають на їхній території та під їхньою юрисдикцією. Це зобов'язання вимагає від держав як утримуватися від дій, що порушують права, гарантовані МПГПП, так і вживати позитивних заходів для захисту цих прав. Зокрема, стаття 2 зобов'язує держави вживати законодавчих, судових, адміністративних та інших заходів, необхідних для повної реалізації прав, закріплених у Пакті. Це включає забезпечення того, щоб усі гілки та рівні влади дотримувалися положень МПГПП без дискримінації, надання ефективних засобів правового захисту у разі порушень та запобігання порушенням як державними, так і недержавними

²⁴⁵ Правила 139 та 144 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

суб'єктами. Це зобов'язання є негайним та постійним, і вимагає від держав діяти добросовісно та відповідно до своїх міжнародних зобов'язань, незалежно від їхньої внутрішньої правової бази.

Держави несуть відповідальність за дії, скоєні їхніми органами, навіть якщо ці органи перевищують свої повноваження або суперечать своїм інструкціям під час здійснення таких дій (дії *ultra vires*).²⁴⁶ Держави також несуть відповідальність за дії, скоєні особою або групою осіб, які «фактично діють за вказівкою або під керівництвом чи контролем цієї держави при здійсненні цих дій».²⁴⁷ Цей принцип безпосередньо стосується відповідальності Російської Федерації за порушення МГП та МППЛ стосовно українських військовополонених. Російська Федерація несе відповідальність за дії своїх збройних сил, інших державних органів, таких як ФСБ та ФСВП, а також груп, що діють під її ефективним контролем, включаючи так звані Донецьку та Луганську Народні Республіки. Ця відповідальність поширюється як на дії, скоєні на виконання офіційних розпоряджень або наказів, так і на дії, скоєні з особистої ініціативи солдатів, командирів або інших посадових осіб.

Місія встановила, що Російська Федерація несе відповідальність за численні порушення МГП та МППЛ, що впливають з недоліків у поведженні з українськими військовополоненими. Зокрема, Російська Федерація має такі зобов'язання:²⁴⁸

- а) Продовжувати дотримуватися всіх відповідних норм МГП та МППЛ, що застосовуються до українських військовополонених, яких утримує Російська Федерація;
- б) Негайно припинити всі порушення щодо українських військовополонених та надати гарантії неповторення таких порушень; та
- в) Забезпечити відшкодування, що включає, *серед іншого*, реституцію, фінансову компенсацію та належну сатисфакцію (визнання, вибачення, кримінальне переслідування осіб, відповідальних за порушення МГП тощо).

Декілька міжнародних судових або квазісудових органів можуть розглянути питання відповідальності Російської Федерації за жорстоке поведження з українськими військовополоненими. Одним із таких органів є Міжнародний Суд (МС), головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй, який має компетенцію розглядати та вирішувати правові спори, передані йому державами. У 2024 році МСП виніс рішення у справі між Україною та Російською Федерацією, однак, це рішення не стосувалося питання військовополонених, та не згадувало їх.²⁴⁹ Так само військовополонені не є предметом іншої, досі нерозглянутої справи між Україною та Російською Федерацією, яка пов'язана з Конвенцією 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.²⁵⁰

Скарги щодо жорстокого поведження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації також можуть бути подані Україною або окремими особами до міжнародних органів з прав людини. Такі органи також вже підтвердили, що Російська Федерація має юрисдикцію щодо порушень МППЛ, які мали місце на тимчасово

²⁴⁶ Проекти статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, у документі ООН A/56/10, *Звіт Комісії з міжнародного права про роботу її п'ятдесят третьої сесії, Офіційні протоколи Генеральної Асамблеї*, П'ятдесят шоста сесія, Доповнення № 10, листопад 2001 р., с. 43-59, ст. 7.

²⁴⁷ Там само, ст. 8.

²⁴⁸ ЖКІ-IV, ст. 1; правило 139 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²⁴⁹ МСП, *Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації)*, рішення від 31 січня 2024 року.

²⁵⁰ МСП, *Звинування у геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації)*, Заява, 26 лютого 2022 року.

окупованих територіях України.²⁵¹ Органи ООН з прав людини ще не винесли рішень щодо жодної справи, пов'язаної з українськими військовополоненими, але такі справи можуть бути розглянуті в майбутньому, оскільки Російська Федерація визнала компетенцію договірних органів розглядати індивідуальні скарги відповідно до МПГПП та КПК.

І навпаки, Російська Федерація не ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції проти катувань (ФПКК), який встановлює систему регулярних незалежних інспекцій місць позбавлення волі, що допомагає запобігати катуванням та жорстокому поводженню. Як держава, яка не є учасницею, Російська Федерація не підлягає таким інспекціям і не має призначеного Національного превентивного механізму. Приєднання до ФПКК посилює гарантії для утримуваних під вартою, підвищує б прозорість та продемонструвало б відданість дотриманню стандартів МППЛ. Цей крок буде особливо важливим, враховуючи нещодавнє рішення Російської Федерації вийти з Європейської конвенції про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, яка досі забезпечувала основу для моніторингу умов позбавлення волі в Російській Федерації.²⁵² Приєднавшись до ФПКК, Росія підтвердить своє зобов'язання запобігати катуванням та жорстокому поводженню.

ЄСПЛ, який компетентний розглядати справи, порушені проти Російської Федерації, за фактами, що мали місце до 16 вересня 2022 року, станом на лютий 2025 року мав на розгляді 9264 індивідуальні та 2 міждержавні скарги щодо збройного конфлікту між Росією та Україною.²⁵³ З них три стосуються поводження з українськими військовополоненими. Дві – одна подана Україною та одна групою осіб – стосуються військово-морського інциденту, що стався 25 листопада 2018 року в Керченській протоці та призвів до захоплення в полон трьох українських військово-морських суден та їхніх екіпажів.²⁵⁴ Третя заява, спрямована як проти Російської Федерації, так і проти України, була подана військовослужбовцями Національної гвардії України, яких захопили в полон російські війська на Чорнобильській атомній електростанції та утримували на території електростанції протягом кількох тижнів.²⁵⁵ Усі ці заяви наразі розглядаються.

Місія нагадує, що для осіб, які бажають подати скарги щодо подій після 16 вересня 2022 року, засоби правового захисту через ЄСПЛ більше не доступні. Крім того, після виключення з Ради Європи, взаємодія Російської Федерації з ЄСПЛ була складною та обструктивною. Росія також припинила співпрацю з Комітетом міністрів, який, серед іншого, контролює виконання рішень Суду.²⁵⁶ Це надзвичайно ускладнює забезпечення

²⁵¹ Див. Документ ООН ССР/С/RUS/CO/8, *Заключні зауваження щодо восьмої періодичної доповіді Російської Федерації*, 1 грудня 2022 року, пп. 6-7; Документ ООН САТ/С/RUS/CO/6, *Заключні зауваження щодо шостої періодичної доповіді Російської Федерації*, 28 серпня 2018 року, п. 48; ЄСПЛ, *Україна проти Росії (щодо Криму)*, заяви № 20958/14 та 38334/18, рішення, 25 червня 2024 року, пп. 864 та 873; *Україна та Нідерланди проти Росії*, заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22, рішення (GC), 9 липня 2025 року, пп. 336-338.

²⁵² Експерти ООН попереджають про серйозні ризики для утримуваних осіб, оскільки Росія має намір вийти з Європейського механізму запобігання тортурам, *прес-реліз ООН*, 3 вересня 2025 р. <<https://www.ohchr.org/en/press-releases/2025/09/un-experts-warn-grave-risks-detainees-russia-moves-withdraw-european-torture>>.

²⁵³ Європейський суд з прав людини, *прес-реліз – Оновлення щодо заяв, що стосуються конфліктів та війни в Україні, ЄСПЛ 047 (2025)*, 17 лютого 2025 р., <<https://www.echr.coe.int/w/applications-concerning-the-conflicts-and-war-in-ukraine>>.

²⁵⁴ ЄСПЛ, *Україна проти Росії (VIII)*, заява № 55855/18; та *Артеменко та інші проти Росії*, заяви № 26812/20, 27234/20 та 19433/21.

²⁵⁵ ЄСПЛ, *Отроценко та інші проти Росії та України*, заяви № 38334/22, 38644/22, 41153/22, 41321/22, 42817/22, 42820/22, 42825/22, 42828/22, 42832/22, 42833/22, 42870/22, 7229/23 та 20519/23.

²⁵⁶ Комітет міністрів Ради Європи, *Нагляд за виконанням рішень та рішень Європейського суду з прав людини, 2024: 18^{-й} щорічний звіт Комітету міністрів, 2024, 165*, <<https://rm.coe.int/gbr-2001-18e-rapport-annuel-2024/1680b4d77d>>.

справедливої сатисфакції та дотримання тимчасових, індивідуальних та загальних заходів, призначених Судом.

В. ІНДИВІДУАЛЬНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

МГП вимагає від держав прийняти законодавство для покарання за такі серйозні порушення Женевської конвенції та інші серйозні порушення МГП, які кваліфікуються як воєнні злочини, для розшуку осіб, які ймовірно скоїли такі злочини, та для притягування таких осіб до відповідальності у власних судах або їх екстрадиції до іншої держави для судового переслідування.²⁵⁷

Згідно з національним законодавством України, порушення законів та звичаїв війни криміналізуються статтею 438 Кримінального кодексу України (ККУ). Це положення прямо криміналізує жорстоке поводження з військовополоненими. Воно також криміналізує *«порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»*, що охоплює катування, нелюдське поводження, умисне заподіяння тяжких страждань або тяжких тілесних ушкоджень, або умисне позбавлення військовополоненого права на справедливий суд. Місія вітає зміни до ККУ, які відбулися останніми роками, значною мірою у зв'язку з ратифікацією Римського статуту МКС. Одна з найважливіших поправок була прийнята 9 жовтня 2024 року.²⁵⁸ Ця поправка ввела до ККУ категорію злочинів проти людяності (стаття 442-1) та поширила відповідальність командирів на військовослужбовців не лише зі складу Збройних Сил України (стаття 31)¹. Це означає, що українські суди тепер можуть притягувати російських військових командирів до відповідальності за бездіяльність у запобіганні та покаранні своїх підлеглих за порушення проти українських військовополонених.

Офіс Генерального прокурора України зареєстрував 185 792 злочини, пов'язані з агресією Росії, з яких 180 487 зареєстровано як воєнні злочини.²⁵⁹ 660 особам оголошено підозри, а 126 осіб відбувають покарання.²⁶⁰ Місія шкодує, що Україна досі не запровадила вичерпний та розширений «каталог» воєнних злочинів; натомість Закон від 9 жовтня 2024 року зберігає напівзагальний характер статті 438 Кримінального кодексу. Подальші зміни до законодавства значно сприятимуть застосуванню принципу комплементарності між МКС та Україною.

Національні суди інших країн, окрім України, також можуть розглядати справи про воєнні злочини та злочини проти людяності загалом, а також про жорстоке поводження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації, зокрема, на основі універсальної юрисдикції. Місія зазначає, що після повномасштабного вторгнення Росії в Україну кілька європейських держав (наприклад, Естонія, Німеччина, Латвія, Литва, Польща та Іспанія) розпочали кримінальні розслідування або попередні слідства щодо цієї ситуації та серйозно ставляться до своїх зобов'язань згідно з принципом універсальної юрисдикції. Універсальна юрисдикція стала основою для судового розгляду та подальшого засудження 14 березня 2025 року російського солдата в окружному суді Гельсінкі. Солдат належав до добровольчої воєнізованої групи під назвою «Русич». Вирок за воєнні злочини стосувався вбивства пораненого українського солдата та вирізання (нацистського) символу російського підрозділу на обличчі

²⁵⁷ ЖК I, ст.49; ЖК II, ст. 50; ЖК III, ст. 129; ЖК IV, ст. 146 та ДП I, ст. 86.

²⁵⁸ Закон України № 4012- IX від 09.10.2024 Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього.

²⁵⁹ Станом на 5 вересня 2025 року, веб-сайт Генеральної прокуратури України <www.gp.gov.ua/>.

²⁶⁰ Генпрокурор повідомив, скільки конфліктів воєнних злочинів зареєстрували в Україні, *Hromadske*, 27 серпня 2024 <hromadske.ua/viyna/230217-henprokurot-rozpoviv-skilky-vypadkiv-voyennykh-zlochyniv-zareyestruvaly-v-ukrayini>.

пораненого українського солдата. У рішенні також описується, як підсудний в інтерв'ю пояснив, що його група не давала жодної пощади, тобто не брала в полон живими.²⁶¹

Місія вітає те, що Україна 25 жовтня 2024 року подала на зберігання свою ратифікаційну грамоту до Римського статуту МКС і тепер є державою-учасницею Статуту. Місія також вітає те, що Офіс прокурора МКС розслідує ситуацію в Україні на основі 41 отриманих державних звернень. Розслідування Офісу прокурора включає звинувачення у воєнних злочинах та злочинах проти людяності, скоєних на території України. З огляду на велику кількість задокументованих порушень проти військовополонених, включаючи достовірні повідомлення про позасудові страти, тортури та інші форми зловживань, заборонені міжнародним правом, Місія закликає Офіс прокурора продовжити розслідування цих порушень з метою отримання ордерів на арешт, судового переслідування та винесення обвинувальних вироків за умови наявності достатніх доказів.

С. ЗАСОБИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЖЕРТВАМ

Відповідальність не обмежується лише судовим переслідуванням винних осіб.²⁶² Вона також передбачає право жертв на доступ до засобів правового захисту та отримання відшкодування за будь-яку шкоду, завдану їм відповідальною державою та/або окремими правопорушниками. Доступ до засобів правового захисту включає такі права, як право на правду, право на ефективне розслідування або право на участь у провадженні. Відшкодування може приймати різні форми, такі як компенсація, реабілітація, відновлення прав або майна, гарантії неповторення і навіть символічні заходи, такі як публічні вибачення або встановлення пам'ятних знаків. Важливо, що чинне міжнародне право визнає гідність та свободу дій жертв, стверджуючи, що правосуддя не є повним, якщо постраждалі не визнаються та не отримують значну підтримку та відшкодування.

Основні принципи та керівні положення щодо права на засіб правового захисту та відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права,²⁶³ прийняті – без офіційного голосування – Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році, зазначають, що *«зобов'язання поважати, забезпечувати повагу та виконувати міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право, як це передбачено відповідними правовими актами, включає, серед іншого, обов'язок: (а) вживати належних законодавчих, адміністративних та інших належних заходів для запобігання порушенням; (б) ефективно, оперативно, ретельно та неупереджено розслідувати порушення та, за потреби, вживати заходів проти ймовірно винних осіб відповідно до внутрішнього та міжнародного права; (с) надати тим, хто стверджує, що вони є жертвами порушення прав людини або гуманітарного права, рівний та ефективний доступ до правосуддя, як описано нижче, незалежно від того, хто зрештою може бути визнаний відповідальним за порушення; та (д) забезпечити жертвам ефективні засоби правового захисту, включаючи відшкодування збитків, як описано нижче».*²⁶⁴

Право на доступ до ефективного засобу правового захисту у разі порушення прав людини закріплене у статті 8 Загальної декларації прав людини, статті 2(3) МПГПП, статті 13 ЄКПЛ та статті 19 Конвенції про права людини та їхні права. Те, що *«держави, відповідальні за порушення міжнародного гуманітарного права, зобов'язана повністю*

²⁶¹ Рішення районного суду Гельсінкі від 14 березня 2025 року, справа № R 706/2025/11203.

²⁶² Карлос Фернандес де Касадеванте Романі, *Міжнародне право потерпілих*, Springer, 2012.

²⁶³ Документ ООН A/RES/60/147, *Основні принципи та керівні положення щодо права на засіб правового захисту та відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права*, 21 березня 2006 року.

²⁶⁴ Там само, п. 3 Додатка.

відшкодувати завдані збитки або шкоду»,²⁶⁵ також вважається звичаєвим правилом згідно з МГП. Ці дві сукупності правових норм частково відрізняються тим, що, в той час, як МППЛ встановлює право особи на компенсацію, МГП традиційно зосереджується на відшкодуванні, що надається на міждержавному рівні. Однак, в останні десятиліття право особи на відшкодування почало обговорюватися також і в рамках МГП, що відображено у вищезазначених Основних принципах.

Загалом, позови про відшкодування збитків повинні розглядатися національними чи міжнародними судами або спеціалізованими комісіями з відшкодування збитків. Українські військовополонені мають гіпотетичну можливість звертатися за компенсацією через російські суди, але ця можливість залишається суто теоретичною, враховуючи політичні та правові реалії. Інші шляхи включають міжнародні органи, такі як:

- a) МКС: МКС має Цільовий фонд для потерпілих (стаття 79 Римського статуту), який, однак, має обмежене охоплення з точки зору відшкодування великомасштабних збитків. Більше того, діяльність МКС щодо ситуації в Україні досі обмежується видачею шести ордерів на арешт, які залишаються невиконаними. Внаслідок цього, провадження все ще перебувають на ранній стадії, і жодне з них не стосується безпосередньо українських військовополонених.
- b) ЄСПЛ: ЄСПЛ може вирішувати питання про відшкодування збитків жертвам у рамках судового провадження (справедлива сатисфакція, індивідуальні або загальні заходи). Російська Федерація була учасницею ЄКПЛ у 1998-2022 роках, але після виключення з Ради Європи²⁶⁶ вона втратила свою відповідальність за ЄКПЛ 16 вересня 2022 року. ЄСПЛ залишається компетентним розглядати та виносити рішення щодо заяв, спрямованих проти Російської Федерації, які стосуються ймовірних порушень ЄКПЛ, що мали місце до 16 вересня 2022 року (стаття 58(2) ЄКПЛ), але Російська Федерація не бажає виконувати ці рішення. ЄСПЛ досі не виніс рішення щодо жодної справи, пов'язаної з українськими військовополоненими.
- c) Комітет ООН з прав людини (КПЛ): КПЛ може розглядати окремі справи, але його рішення не є обов'язковими, і цей орган не приймає рішень щодо індивідуального відшкодування збитків.

Визнаючи ці обмеження, міжнародна спільнота вирішила створити спеціальний інституційний механізм для України. Ця ініціатива була започаткована резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 11/5 від 14 листопада 2022 року під назвою «*Сприяння засобам правового захисту та відшкодуванню збитків за агресію проти України*».²⁶⁷ У резолюції підтверджується, що Російська Федерація має бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародного права, включаючи її агресію проти України, порушення МГП та МППЛ, і що вона несе юридичну відповідальність за повне відшкодування завданої шкоди та збитків. У ній також рекомендується створити у співпраці з Україною міжнародний реєстр збитків для документування доказів та претензій щодо шкоди, завданої фізичним особам, юридичним особам та українській державі.

²⁶⁵ Правило 150 Дослідження МКЧХ щодо звичайного МГП.

²⁶⁶ Резолюція *CM/Res(2022)2 про припинення членства Російської Федерації в Раді Європи* від 16 березня 2022 року.

²⁶⁷ Документ ООН A/RES/ES-11/5, *Сприяння забезпеченню засобів правового захисту та відшкодування збитків за агресію проти України*, 14 листопада 2022 року.

Спираючись на це, Комітет міністрів Ради Європи 12 травня 2023 року ухвалив резолюцію про створення Реєстру збитків,²⁶⁸ надавши йому адміністративну структуру. Реєстр має:

*отримувати та обробляти інформацію про заяви про відшкодування збитків та докази; категоризувати, класифікувати та систематизувати такі заяви, оцінювати та визначати право на включення до Реєстру, а також реєструвати відповідні заяви з метою їх подальшого розгляду та вирішення. Реєстр не має жодних функцій щодо вирішення таких заяв, включаючи визначення відповідальності та розподіл будь-яких виплат або компенсацій.*²⁶⁹

Претензії можуть подавати як Україна, так і будь-які фізичні чи юридичні особи. 16 листопада 2023 року Конференція учасників Реєстру збитків для України обрала свою Раду,²⁷⁰ а Рада, в свою чергу, провела своє установче засідання 14 грудня 2023 року.²⁷¹ Реєстр зараз працює у повному обсязі.²⁷²

Хоча Реєстр є значним кроком у напрямку забезпечення відповідальності, залишається багато питань щодо його функціонування, зокрема, проблема забезпечення виконання зобов'язань щодо держави, яка цього не бажає. Крім того, роль Реєстру обмежена – він служить виключно сховищем для обґрунтованих претензій та підтверджуючих доказів, без повноважень приймати рішення щодо відшкодування збитків.²⁷³ Тепер буде створено ширшу систему компенсації, яка згодом охоплюватиме спеціальну комісію з розгляду претензій та компенсаційний фонд, щоб забезпечити своєчасне та ефективне відшкодування фізичних, психологічних та матеріальних втрат окремих осіб, а також України (і потенційно третіх держав та їхніх громадян). Точні контури такої системи наразі обговорюються, і ключові зацікавлені сторони обговорюють такі питання, як обсяг обґрунтованих претензій, стандарти доказової бази, що застосовуватимуться, механізми фінансування та розподілу коштів, а також управління системою.²⁷⁴ Цілком ймовірно, що українські військовополонені, які зазнали шкоди, зможуть скористатися перевагами такої системи, але деталі ще належить з'ясувати.

ХІІ. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Місії було доручено розслідувати поведження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації, зосереджуючись на встановленні фактів та обставин потенційних порушень зобов'язань в рамках ОБСЄ, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, включаючи можливі воєнні злочини та злочини проти людяності. Її мандат включав збір, консолідацію та аналіз інформації для виявлення практики застосування широкомасштабних або систематичних катувань, жорстокого поведження та страт українських військовополонених та солдатів, які припинили участь у воєнних діях, як на території Російської Федерації, так і на

²⁶⁸ CM/Res(2023)3, *Резолюція Комітету міністрів про створення Розширеної часткової угоди про реєстр шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України*, 12 травня 2023 року.

²⁶⁹ Там само, ст. 1.

²⁷⁰ Рада Європи, Конференція учасників Реєстру збитків для України обирає свою Раду, *Прес-реліз*, 16 листопада 2023 року.

²⁷¹ Рада Європи, Рада Реєстру збитків для України проводить своє установче засідання, *Прес-реліз*, 14 грудня 2023 року.

²⁷² Див. Реєстр збитків для України, *Рада Європи* <<https://www.rd4u.coe.int/en/>>

²⁷³ Розпочато офіційні переговори щодо Договору про створення Комісії з врегулювання збитків для України, *Реєстр збитків для України*, 26 березня 2025 р. <<https://rd4u.coe.int/en/-/formal-negotiations-begin-on-treaty-to-establish-claims-commission-for-ukraine>>.

²⁷⁴ Див., наприклад, Філіппа Вебб, Юридичні можливості для конфіскації російських державних активів для підтримки реконструкції України, *Європейська парламентська дослідницька служба*, лютий 2024 р.; SAVV, Confiscatie van eigendommen van vreemde staten, *Advies 48*, 20 грудня 2024 р.

тимчасово окупованих територіях України, а також надання рекомендацій щодо механізмів притягнення до відповідальності.

Місія діяла на тлі значних труднощів із доступом до достовірних даних, значною мірою через відсутність прозорості та небажання співпрацювати з боку Російської Федерації. Українські військовополонені утримуються в численних місцях у Росії та на тимчасово окупованих територіях України, багато з яких залишаються недоступними для спостерігачів та гуманітарних місій, що перешкоджає оцінці кількості, місць розташування та умов утримання. Незважаючи на ці обмеження, наявні оцінки свідчать про значну кількість полонених; станом на 2025 рік, від 6 000 до 10 000 українських солдатів, як вважається, залишаються в місцях позбавлення волі підконтрольних Росії, причому щонайменше 13 500 утримувалися в полоні з лютого 2022 року. З них близько 169 загинули в полоні, майже 6 800 було звільнено шляхом обміну, а приблизно 6300 залишаються в полоні. Українська влада визначила 222 місця утримання, більшість з яких розташовані на тимчасово окупованих територіях, а решта розподілена по 54 регіонах Росії. Більше половини українських військовополонених утримуються в установах, розташованих на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Донецькій та Луганській областях.

Повага до захисту, що надається статусом військовополоненого, передбачає визнання такого статусу для певних категорій осіб, які припинили участь у воєнних діях, як це передбачено ЖК III та ДП I. Однак, згідно з достовірними джерелами, більшість українських солдатів захоплюються в полон та утримуються під вартою без визнання їхнього статусу згідно з ЖК III. Натомість, Російська Федерація кваліфікує їх як осіб, *«затриманих за протидію спеціальній військовій операції»*. Ця кваліфікація також застосовується до затриманих українських цивільних осіб. Це створює плутанину між різними статусами згідно з МГП. Це перешкоджає розмежуванню між військовополоненими та цивільними особами, а також свідчить про небажання повною мірою реалізувати захист, що пропонується статусом військовополоненого. Відмова у статусі військовополоненого *фактично позбавляє затриманих українських солдатів захисту, наданого ЖК III та ДП I, та наражає їх на кримінальне переслідування лише за участь у бойових діях.*

Окрім цього загального заперечення статусу військовополонених, Росія проводить цілеспрямовану політику позбавлення захисту військовополонених певних груп комбатантів, які припинили участь у воєнних діях. Деяким військовополоненим офіційно відмовляють у статусі, щоб порушити проти них кримінальну справу, або за найманство у випадку іноземних добровольців, або за тероризм у випадку цілих батальйонів, які вважаються терористичними організаціями. Це останнє явище посилюється з 2024 року. Однак, видається, що такі переслідування насправді стосуються законних військових дій і, отже, порушують норми міжнародного гуманітарного права щодо імунітету комбатантів. Місія також встановила, що існує мало доказів того, що Російська Федерація створила компетентні трибунали для визначення статусу військовополонених у разі сумнівів, що є порушенням статті 5(2) ЖК III.

Інформація, зібрана Місією, свідчить про те, що велика кількість свавільних убивств військовополонених та солдатів, *які припинили участь у воєнних діях*, спричинена Російською Федерацією. Свавільне позбавлення життя відбувається як на полі бою, так і в таборах для інтернованих.

Страти на полі бою, як відомо, важко довести, але докази з'являються зі свідчень очевидців, судово-медичної експертизи тіл, перехоплених повідомлень, знімків з супутників або безпілотників, а також відео, знятих учасниками бойових дій, а потім опублікованих онлайн або в соціальних мережах. Ці докази свідчать про те, що страти, скоєні російськими військами, ймовірно, є досить частими та численними. Крім того,

ймовірно, що з 2024 року їх кількість зростає. Такі дії, скоєні проти комбатантів у момент їхньої здачі в полон або невдовзі після цього, є порушеннями МГП та є воєнними злочинами. Більше того, низка осіб, які обіймають владні посади в Російській Федерації, нещодавно заявили про відсутність пощади. Такі заяви суперечать МГП та є воєнними злочинами, якщо їх вчиняє особа з командною відповідальністю. Вони заохочують до страт без належного судового розгляду та сприяють відчуттю безкарності за такі дії в зонах бойових дій.

Свавільні вбивства також відбуваються під час утримання під вартою. У великій кількості зареєстрованих випадків, дії та бездіяльність адміністрацій таборів, представників збройних формувань, що потрапляють на територію таборів, та представників російських державних установ, що брали участь у допитах українських військовополонених, призвели до смерті деяких із цих військовополонених. Це є кричущим порушенням ЖК III, яке можна класифікувати як воєнний злочин умисного вбивства. Крім того, факти таких свавільних вбивств у численних таборах та неодноразове використання методів, що з високою ймовірністю можуть призвести до смерті, демонструють, що вони є частиною широкомасштабної та системної політики насильства щодо військовополонених. У поєднанні, страти на полі бою та свавільні вбивства в місцях позбавлення волі є частиною середовища насильства, спрямованого проти всіх осіб, які здійснюють опір військовій присутності Російської Федерації в Україні.

Місія отримала достовірну інформацію з кількох джерел про широке та систематичне застосування катувань або жорстокого поводження щодо українських військовополонених, яких утримує Російська Федерація. До них належать жорстокі фізичні побиття; ураження електричним струмом; надмірно інтенсивні фізичні вправи; стресові пози; цькування собаками; імітація страт; погрози фізичним насильством; сексуальне насильство, включаючи зґвалтування; погрози зґвалтуванням та кастрацією; погрози примусовими сексуальними діями; погрози насильством та/або смертю; імітація страт; та інші форми приниження. Свідчення звільнених військовополонених показують, що 89,4% звільнених військовополонених зазнали тієї чи іншої форми жорстокого поводження, зокрема 63,8% зазнали фізичного насильства, 55,2% – психологічного насильства та 42,9% – сексуального насильства. Це поширене явище в слідчих ізоляторах та виправних колоніях по всій території Російської Федерації та на тимчасово окупованих територіях України. Місія робить висновок, що катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими є поширеним та систематичним і не обмежуються окремими слідчими ізоляторами та виправними колоніями. Це говорить про те, що практика катувань та жорстокого поводження регулюється та санкціонується, або принаймні толерується на політичному рівні центральними органами влади Росії.

Крім того, Місія встановила, що умови у більшості місць утримання під вартою не відповідають міжнародним стандартам, встановленим ЖК III та МППЛ. Евакуація та переведення проводяться в переповненому транспорті, антисанітарних та небезпечних умовах, військовополонені позбавлені належного харчування, води, медичної допомоги та санітарних приміщень; деякі поранені військовополонені, як повідомляється, помирають під час транспортування. Військовополонених регулярно утримують у тих самих установах, що й звичайних злочинців, а в деяких випадках і затриманих українських цивільних осіб, що є порушенням ЖК III. Вони іноді роками перебувають у переповнених та антисанітарних установах, де їм не вистачає їжі, води, житлових приміщень, опалення чи вентиляції, а також медичної допомоги, що наражає їх на недоїдання, хвороби та серйозні ризики для здоров'я. Місія задокументувала широко розповсюджені випадки фізичного насильства, психологічного тиску, приниження, примусової праці в небезпечних умовах, позбавлення особистого майна та відмови у

спілкуванні з родиною. Усі ці дії порушують ЖК III та можуть кваліфікуватися як воєнні злочини.

У медичній допомозі часто відмовляють або вона є вкрай неадекватною, навіть у разі серйозних травм чи хронічних захворювань, що призводить до нелікованих ран, інфекцій, а в деяких випадках – до пожиттєвої інвалідності або смерті. Переповненість камер, погані санітарні умови та ризик інфекційних захворювань посилювали фізичну та психологічну шкоду, яку зазнають українські військовополонені. У деяких випадках військовополонених навмисно піддають контакту з особами, інфікованими інфекційними захворюваннями, такими як гепатит чи туберкульоз, що ще більше наражає на небезпеку їхнє здоров'я. Військовополонених піддають примусовим та частим перевезенням, які здійснюються без попереднього повідомлення чи належного захисту. Їх змушують зніматися в пропагандистських відеороликах або вчиняти принизливі дії. Ці закономірності, задокументовані міжнародними організаціями та підтвержені свідченнями колишніх військовополонених, отриманими Місією, свідчать про постійні порушення в багатьох установах та протягом усього періоду перебування у полоні. Місія дійшла висновку, що умови позбавлення волі та поводження з військовополоненими є умисними та неодноразовими порушеннями ЖК III та МППЛ.

Місія ще раз нагадує, що військовополонених не можна переслідувати в судовому порядку лише за участь у бойових діях, і що навіть за звинуваченням у воєнних злочинах вони мають право на повний захист, передбачений ЖК III, включаючи законність, відсутність зворотної сили, свободу від примусу та гарантії справедливого судового розгляду. Місія виявила, що ці гарантії систематично порушуються на практиці; звіти та свідчення описують примус до зізнання, відмову в ефективному юридичному представництві, закриті та непрозорі судові процеси, а також так звані «фіктивні судові процеси», інсценовані з пропагандистською метою. Таку практику не можна розглядати як окремі порушення, а радше як прояви ширшої політики використання судових механізмів для покарання, залякування та дискредитації українських військовополонених. Вони відображають умисне нехтування основними гарантіями незалежності, неупередженості та належної правової процедури, закріплених як у МГП, так і в МППЛ. У цьому світлі Місія робить висновок, що Російська Федерація систематично відмовляє українським військовополоненим у гарантіях справедливого судового розгляду, й така поведінка може кваліфікуватися як серйозне порушення ЖК III та воєнний злочин.

Крім того, Місія виявила, що Російська Федерація систематично відмовляє українським військовополоненим у праві на спілкування із зовнішнім світом, гарантованому ЖК III. Українські військовополонені часто не можуть повідомити свої родини про захоплення в полон або надсилати листи протягом тривалого часу, іноді протягом усього терміну перебування у полоні. Коли спілкування дозволялося, воно часто суворо контролювалося, включаючи використання заздалегідь підготовлених листів, в яких позитивно зображувалися умови полону. Родини часто дізнаються про захоплення родича лише через неофіційні канали, що створює тривалу невизначеність та серйозні психологічні страждання як для військовополонених, так і для їхніх близьких. Місія дійшла висновку, що така практика є систематичним порушенням МГП та порушує право на приватне та сімейне життя згідно з МППП.

Місія також зазначила, що доступ МКЧХ до українських військовополонених, які перебувають у місцях позбавлення волі в Росії, був обмежений. Візити обмежені за кількістю та обсягом, часто обмежуються «зразковими установами», тоді як багато військовополонених були приховані або ізольовані. Хоча втручання МКЧХ сприяли наданню певної гуманітарної допомоги та листуванню, обмежений доступ залишив багатьох військовополонених без захисту та посилив ризик позбавлення волі без зв'язку

зі світом та жорстокого поводження. Щодо роботи Національних інформаційних бюро (НІБ), Місія зазначає, що як Україна, так і Російська Федерація створили НІБ для збору, централізації та передачі інформації про військовополонених, яких утримують відповідні держави. Вона також зазначає, що російське НІБ не є повністю прозорим, може бути важкодоступним для подання запитів, а інформація, що передається ним, не завжди є повною, що обмежує його загальну ефективність у виконанні всього спектру завдань, покладених на статтю 122 ЖК III. Місія робить висновок, що нездатність Російської Федерації утворити повноцінно функціонуюче НІБ, разом з обмеженнями на спілкування військовополонених та обмеженим доступом МКЧХ, свідчить про неповне виконання нею своїх зобов'язань за ЖК III.

Місія також виявила, що звільнення та репатріація українських військовополонених відбувається з порушеннями. Хоча ЖК III вимагає, щоб важкохворі або поранені військовополонені мали пріоритет у репатріації, на практиці Російська Федерація спочатку не виконала це зобов'язання, надаючи пріоритет військовополоненим, яких вважали більш «презентабельними». Такий вибірковий підхід у поєднанні з неналежним медичним обслуговуванням призвів до нездатності забезпечити посилений захист, що надається вразливим категоріям військовополонених. Місія також зазначає, що немає жодних доказів того, що Російська Федерація створила змішані медичні комісії для управління звільненням та репатріацією важкохворих або поранених військовополонених, що не відповідає вимогам, викладеним у ЖК III. Нарешті, Місія задокументувала численні випадки жорстокого поводження під час перевезень та репатріації. Українських військовополонених перевозять у переповнених вантажівках зі зв'язаними руками та закритими очима, позбавляють доступу до предметів першої необхідності, а в деяких випадках зазнають фізичного нападу. Інші інциденти включали небезпечно повітряне транспортування, в результаті чого сталася катастрофа військового літака, який перевозив військовополонених, що поставило їхнє життя під загрозу. Такі дії порушують положення ЖК III, що вимагають гуманного поводження, поваги до гідності та безпечних умов під час переміщень, і можуть вважатися воєнними злочинами.

Місія дійшла висновку, що Оленівська виправна колонія, розташована на тимчасово окупованих територіях України, контрольованих Російською Федерацією, була місцем системних порушень МПП щодо українських військовополонених, включаючи переповненість камер, фізичне насильство, тортури, антисанітарні умови, неналежне харчування та медичне обслуговування, а також примусову працю небезпечного характеру. Дві великі групи військовополонених з Маріуполя були переведені туди у 2022 році, причому принаймні одна група зазнала жорстокого «привітального побиття». Найсерйозніший інцидент стався в липні 2022 року, коли вибухи зруйнували переповнений барак, вбивши 53 військовополонених та поранивши понад 100, більшість з яких були з полку «Азов». Розповіді уцілілих та розслідування УВКПЛ вказують на те, що вибухи, ймовірно, були спричинені термобаричними боеприпасами, що використовуються Росією, у той час як військовополонені залишалися без медичної допомоги, були змушені надавати один одному імпровізовану першу допомогу, а потім транспортувалися у важких умовах. Поєднання умисного обстрілу, неадекватної евакуації та відмови в медичній допомозі демонструє як безпосередні, так і тривалі порушення ЖК III, що призводить до високої смертності, тяжких травм та тривалої психологічної травми для уцілілих.

Місія встановила, що Російська Федерація як держава несе відповідальність за численні порушення МПП та МППЛ у своєму поводженні з українськими військовополоненими. Згідно зі спільною статтею 1 Женевських конвенцій та статтею 2 МППП, Росія зобов'язана дотримуватися та забезпечувати дотримання цих правових норм, зокрема шляхом запобігання, припинення та усунення порушень, скоєних її збройними силами, державними органами та групами, що перебувають під її ефективним контролем. Місія

нагадує, що Росія повинна не лише продовжувати поважати всі застосовні норми МГП та МППЛ, але й припинити триваючі порушення та забезпечити повне відшкодування збитків і гарантії неповторення. Міжнародні механізми, такі як МС ООН, ЄСПЛ (для справ, що передували 16 вересня 2022 року) та органи ООН з прав людини, пропонують деякі можливості для притягнення до відповідальності, хоча відмова Російської Федерації від членства та співпраці з цими установами серйозно підриває перспективи ефективного відшкодування.

Окрім відповідальності держави, за воєнні злочини та злочини проти людяності виникає індивідуальна кримінальна відповідальність. Україна включила ці злочини до свого Кримінального кодексу, зокрема нещодавно внесла зміни, що запроваджують поняття злочинів проти людяності та розширюють командну відповідальність за них. Українські прокурори вже зареєстрували десятки тисяч справ, і декілька обвинувальних вироків вже було винесено. Інші держави розпочали розслідування та кримінальне переслідування відповідно до принципу універсальної юрисдикції, про що свідчить вирок, винесений в Фінляндії у 2025 році російському бійцю за воєнні злочини проти українського військовополоненого. На міжнародному рівні, ратифікація Україною Римського статуту дозволяє організувати взаємодоповнюючу діяльність з Міжнародним кримінальним судом (МКС), який розслідує повідомлення про воєнні злочини та злочини проти людяності в Україні. Місія закликає МКС домагатися відповідальності за зловживання щодо військовополонених, включаючи страти, тортури та нелюдське поводження.

Зрештою, підзвітність повинна охоплювати засоби правового захисту та відшкодування збитків жертвам. Міжнародне право підтверджує право жертв на правду, справедливість та відшкодування збитків, включаючи компенсацію, реабілітацію та гарантії неповторення. Хоча існуючі органи, такі як Цільовий фонд МКС для потерпілих або ЄСПЛ, надають обмежені можливості, зараз формується нова інституційна структура. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від листопада 2022 року та подальше створення Реєстру збитків для України у травні 2023 року знаменують собою суттєві кроки до документування претензій та закладання основи для ширшого механізму відшкодування збитків. Однак, Реєстр обмежується збором та обробкою претензій, залишаючи вирішення спорів та компенсацію на розгляд у майбутньому. Місія наголошує, що українські військовополонені, які зазнали шкоди, повинні бути включені як бенефіціари до будь-якої можливої системи відшкодування збитків, і слід забезпечити, щоб притягнення до відповідальності перетворилося на змістовне правосуддя та відшкодування збитків жертвам.

На завершення, Місія вважає, що Російська Федерація допускала широкомасштабні та систематичні порушення МГП та МППЛ у своєму поводженні з українськими військовополоненими, включаючи свавільні вбивства, тортури, жорстоке поводження, відмову в праві на справедливий суд, а також небезпечні умови позбавлення волі та переведення. Ці порушення можуть вважатися воєнними злочинами, а в деяких випадках, можливо, злочинами проти людяності. Місія підкреслює нагальну потребу в притягненні до відповідальності, відшкодуванні збитків та постійному міжнародному моніторингу для забезпечення дотримання прав українських військовополонених та міжнародного права.

XIII. РЕКОМЕНДАЦІЇ

У рамках цього мандату Місія надає такі рекомендації, адресовані Російській Федерації, Україні та ширшій міжнародній спільноті.

A. РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

- (1) Поважати та забезпечувати дотримання своїх зобов'язань за МГП, і зокрема за ЖК III. Поважати та забезпечувати всім особам, які перебувають на її території та під її юрисдикцією, права, визнані в МПГПП та інших документах МППЛ.
- (2) Негайно визнати, що військовослужбовці Збройних Сил України, утримувані Російською Федерацією, мають статус військовополонених. У разі виникнення будь-яких сумнівів щодо права особи на статус військовополоненого, скерувати розгляд справи до компетентного трибуналу відповідно до статті 5(4) ЖК III.
- (3) Негайно припинити всі свавільні страти українських військовополонених, як на полі бою, так і під час полону, а також забезпечити відповідальність за будь-які такі дії.
- (4) Негайно припинити та запобігти всім діям, які можуть бути прирівняні до катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження чи покарання, сексуального насильства або будь-якого іншого жорстокого поводження з українськими військовополоненими. Провести оперативне, повне та неупереджене розслідування всіх повідомлень про такі дії, притягнути винних до відповідальності та забезпечити, щоб будь-які накладені покарання відповідали тяжкості скоєних злочинів.
- (5) Вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових або інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією (стаття 2 КПК). Забезпечити повне включення освітніх програм та інформації щодо заборони катувань до навчальної програми правоохоронних органів, цивільних чи військових, медичного персоналу, державних службовців та інших осіб, які можуть бути залучені до утримання під вартою, допиту або поводження з будь-якою особою, яка піддається будь-якій формі арешту, затримання чи ув'язнення (стаття 10 КПК).
- (6) Без затримки приєднатися до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань (ФП КПК).
- (7) Негайно забезпечити гуманні умови утримання під вартою, що відповідають гарантіям, передбаченим статтею 22(1) ЖК III.
- (8) Негайно припинити практику розміщення українських військовополонених у російській пенітенціарній системі та їхнього спільного проживання із затриманими українськими цивільними особами.
- (9) Забезпечити, щоб Національне інформаційне бюро (НІБ) діяло у повній відповідності до статті 122 ЖК III та виконувало всі завдання, покладені на нього цим положенням.
- (10) Забезпечити негайний, безпечний та безперешкодний доступ МКЧХ до всіх місць утримання українських військовополонених, як на тимчасово окупованих територіях України, так і в Російській Федерації, відповідно до статті 126 ЖК III. Надати МКЧХ повний список місць утримання полонених, включаючи будь-які неофіційні, а також список усіх військовополонених, що утримуються в них, та постійно оновлювати цю інформацію.
- (11) Забезпечити повну повагу до права українських військовополонених на спілкування зі своїми родинами відповідно до статті 71 ЖК III.

В. УКРАЇНІ

- (1) Продовжувати на всіх рівнях влади здійснювати пошук інформації про всіх українських військовополонених, утримуваних Російською Федерацією, та терміново посилити міжвідомчі зусилля щодо збору, складання та належної перевірки вичерпних списків таких осіб.
- (2) Продовжувати спілкування з родинами військовополонених, зокрема використовуючи інформацію, отриману від звільнених військовополонених, для збору, систематизації та передачі відповідної інформації їхнім родичам.

- (3) Продовжувати зусилля щодо оперативного, ретельного та незалежного розслідування всіх заяв про жорстоке поводження з українськими військовополоненими з боку Російської Федерації, включаючи незаконні вбивства, тортури, сексуальне насильство та інші форми жорстокого поводження, та притягнути винних до відповідальності, забезпечуючи відповідність покарання тяжкості скоєних злочинів.
- (4) Продовжувати надавати медичну, психологічну, соціальну та іншу підтримку всім військовополоненим та їхнім сім'ям після їх звільнення з полону Російською Федерацією.

С. ІНШИМ ДЕРЖАВАМ ТА МІЖНАРОДНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ

- (1) Взяти до уваги та діяти згідно із зобов'язанням «дотримання та забезпечення дотримання» МГП, передбаченим у спільній статті 1 Женевських конвенцій, та вжити відповідних заходів у цьому напрямку.
- (2) Підтвердити, наприклад, шляхом прийняття резолюції Генеральної Асамблеї ООН або Ради ООН з прав людини, абсолютний характер заборони катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання.
- (3) Терміново надати – індивідуально та колективно – всю необхідну допомогу Україні для підтримки її міжвідомчих зусиль щодо збору та належної перевірки даних про всіх українських військовополонених, яких утримує Росія.
- (4) Здійснювати внутрішню кримінальну юрисдикцію щодо будь-яких звинувачень у воєнних злочинах та злочинах проти людяності, включаючи тортури, скоєні проти незаконно утримуваних українських військовополонених, переслідування яких входить до їх компетенції.
- (5) Підтримувати Офіс прокурора МКС у будь-яких зусиллях щодо розслідування звинувачень у воєнних злочинах та злочинах проти людяності, включаючи тортури, скоєних проти незаконно утримуваних українських військовополонених.
- (6) Безумовно підтримувати, індивідуально та колективно, роль МКЧХ, як це передбачено в Женевських конвенціях, особливо щодо безпечного, повного та безперешкодного доступу до всіх місць утримання військовополонених, збору та передачі інформації про утримуваних військовополонених та сприяння контактам з родинами.
- (7) Продовжувати розбудову комплексного механізму компенсації для забезпечення відшкодування збитків та підтримки жертв, надаючи компенсацію, реабілітацію та інші форми допомоги українським військовополоненим та іншим постраждалим особам або організаціям.

КОМЕНТАРІ УКРАЇНИ

ДО ЗВІТУ ПРО МОЖЛИВІ ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ТА ПРАВОМ ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПОВОДЖЕННЯМ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Розділ звіту та посилання	Цитована фраза або короткий виклад	Порушено/недостатньо враховано український/міжнародний стандарт або директиву	Запропоноване виправлення або зміна
Загальні зауваження та короткий огляд (с. 3)	На завершення, Місія вважає, що Російська Федерація вчиняла широкомасштабні та систематичні порушення МГП та МППЛ у своєму ставленні до українських військовополонених, включаючи свавільні вбивства, тортури, жорстоке поводження, відмову в праві на справедливий суд, а також небезпечні умови утримання та переміщення. Ці порушення можуть становити воєнні злочини, а в деяких випадках, ймовірно, злочини проти людяності.	Наявні факти цих масових незаконних дій Російської Федерації щодо українських полонених носять систематичний характер, що свідчить про геноцидний характер політики Кремля в Україні. З огляду на обсяг мандату Московського механізму, кваліфікація Місією встановлених фактів потребує більшої чіткості, враховуючи факти, надані українською стороною, зокрема щодо злочинів проти людяності.	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен) пропонує заявити: «На завершення, Місія вважає, що Російська Федерація вчиняла широкомасштабні та систематичні порушення МГП та МППЛ у поводженні з українськими військовополоненими, включаючи свавільні вбивства, катування, жорстоке поводження, відмову в праві на справедливий суд, а також небезпечні умови утримання під вартою та переміщення. Ці порушення є воєнними злочинами , а в деяких випадках, можливо, злочинами проти людяності».
IV. Свавільні вбивства українських військовополонених (с. 20)	Місія під час та після свого візиту до України отримала інформацію щодо близько 270 випадків страт, зареєстрованих Офісом Генерального прокурора України.	За даними Офісу Генерального прокурора України, правоохоронні органи наразі проводять досудове розслідування за фактом розстрілу 281 українського військовополоненого. Так, у 2022 році задокументовано розстріл 57 військовополонених, у 2023 році – 11, у 2024 році – 149, у поточному році – 64. Зокрема, прокурори здійснюють процесуальне керівництво у кримінальному провадженні щодо розстрілу 49 українських військовополонених (29.07.2022), які перебували в полоні в селі Оленівка. Однак, варто зазначити, що інформація про загальну кількість осіб не є остаточною, оскільки	Місія під час та після свого візиту до України отримала інформацію щодо близько 280 випадків страт, зареєстрованих Офісом Генерального прокурора України.

		триває робота з їх ідентифікації в місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях.	
Короткий огляд – приклад Оленівки (с. 2)	«Оленівській виправній колонії на окупованій території, де мали місце системні порушення...»	Українська доктрина наполягає на терміні «тимчасово окупована територія України» для територій, що перебувають під контролем Росії. Це підкреслює, що окупація є незаконною та непостійною.	Уточніть статус території: наприклад, « Оленівська виправна колонія на тимчасово окупованій Росією території України», що підтверджує, що це українська земля, яка незаконно окупована.
XI. Відповідальність за порушення МГП та МППЛ, а також за потенційні воєнні злочини та злочини проти людяності (с. 46)	Так само військовополонені не є предметом іншої, досі нерозглянутої справи між Україною та Російською Федерацією, яка пов'язана з Конвенцією 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.	Принаймні чотири з п'яти складових елементів злочину геноциду присутні в діях військовослужбовців військових частин, контрольованих Російською Федерацією, скоєних проти українських військовополонених з наміром знищити національну групу як таку. Пункти (а), (b), (c) та (d) статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен) пропонує розглянути факти, що мають ознаки геноциду, зокрема публічні заяви військового та політичного керівництва Російської Федерації.
XI. Відповідальність за порушення МГП та МППЛ, а також за потенційні воєнні злочини та злочини проти людяності (с. 48)	Офіс Генерального прокурора України зареєстрував 185 792 злочини, пов'язані з агресією Росії, з яких 180 487 зареєстровано як воєнні злочини. 660 особам оголошено підозри, а 126 осіб відбувають покарання.	За даними Офісу Генерального прокурора України, з моменту повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну правоохоронні органи зареєстрували 211 078 злочинів, пов'язаних з агресією Російської Федерації, зокрема 188 090 злочинів проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку, з яких 182 769 – воєнні злочини. За результатами розслідування, 987 особам повідомлено про підозру у скоєнні воєнних злочинів, обвинувальні акти щодо 728 осіб направлено до суду, 200 осіб засуджено за вироком суду.	Офіс Генерального прокурора України зареєстрував 211 078 злочинів, пов'язаних з російською агресією, з яких 182 769 зареєстровано як воєнні злочини. 987 осіб визнано підозрюваними, а 200 осіб засуджено за вироком суду.
XIII. Рекомендації В. Україні (3) (с. 56)	Продовжувати зусилля щодо оперативного, ретельного та незалежного розслідування всіх заяв про жорстоке поводження з українськими військовополоненими з боку Російської	Поширений характер грубих порушень МГП щодо українських військовополонених свідчить про необхідність забезпечення невідворотності покарання для російських злочинців. Згідно з пунктом 5 Мандату Московського	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен) пропонує надати рекомендації щодо конкретних кроків, які мають вжити Україна та міжнародна спільнота для притягнення

	Федерації, включаючи незаконні вбивства, тортури, сексуальне насильство та інші форми жорстокого поводження, та притягнути винних до відповідальності, забезпечуючи відповідність покарання тяжкості скоєних злочинів.	механізму ОБСЄ, прийнятого в 1991 році в Москві та доповненого в 1992 (Гельсінкі) та 1993 роках (Рим), метою місії експертів є сприяння вирішенню конкретного питання чи проблеми, що стосується людського виміру ОБСЄ.	держави-агресора до відповідальності.
Вступ – <i>Ratione loci</i> (територіальний обсяг) (с. 5, 7, 8, 16, 22, 46)	Щодо територій, «які перебувають під владою нібито автономних утворень...під контролем Російської Федерації», тобто так званих «ДНР/ЛНР».	В українському законодавстві та комунікаціях маріонеткові органи влади в Донецьку/Луганську називають «російськими окупаційними адміністраціями» або «окупаційною владою», підкреслюючи, що вони встановлені окупантом і не є легітимними.	Використовуйте офіційну термінологію для позначення проксі-режимів: наприклад, «керовані російськими окупаційними адміністраціями (так звані «Донецька/Луганська народні республіки»)», що чітко ідентифікує їх як органи окупанта. Це узгоджується з невизнанням Україною будь-якої легітимності цих органів.
Вступ – <i>Ratione loci</i> (територіальний обсяг) (с.5)	Зазначається, що події відбувалися на «територіях... що є частиною суверенної території України, в межах її міжнародно визнаних кордонів ». (Без згадки про морську територію.)	Україна послідовно стверджує суверенітет над усією своєю територією «в межах міжнародно визнаних кордонів, включаючи територіальні води». Наприклад, заяви про припинення агресії закликають до виведення військ з усієї території «станом на 1991 рік, включаючи територіальне море».	Доповніть територіальне посилення: наприклад, «...в межах її міжнародно визнаних кордонів, включаючи її територіальні води». Це забезпечує всебічне охоплення території України відповідно до конституційних та дипломатичних формулювань.
Застосовне міжнародне право (розділ МГП) – пункт про характер конфлікту (с. 7)	Описує війну як «повномасштабний збройний конфлікт між двома країнами» після 24 лютого 2022 року.	У зовнішній політиці України та її міжнародних заявах це називають агресивною війною Росії проти України, а не симетричним «конфліктом». Генеральна Асамблея ООН ES - 11/1 (березень 2022 р.) визначає Росію як агресора, а не просто сторону конфлікту.	Використовуйте чітку термінологію щодо агресії, наприклад, «повномасштабна агресивна війна Російської Федерації проти України». Це чітко вказує, хто розпочав війну, відповідно до офіційних формулювань.
Вступ – Огляд фактичного стану (статус території) (с. 8)	«...Херсонська та Запорізька області, окуповані після цієї ж дати та незаконно анексовані 30 вересня 2022 року...»	Згідно з резолюціями Генеральної Асамблеї ООН (наприклад, 68/262 щодо статусу Криму, ES - 11/4 щодо окупованих регіонів 2022 року), будь-яка російська «анексія» української території не має юридичної сили та не визнається. Офіційні особи	Підкресліть нелегітимність: наприклад, «...окуповані після цієї дати та що стали об'єктом незаконної спроби анексії 30 вересня 2022 року». Так само, посилайтеся на захоплення Криму 2014

		посилаються на «незаконну спробу анексії» Росією цих територій.	року як на спробу або незаконну анексію, чітко даючи зрозуміти, що він залишається українським, незважаючи на претензії Росії.
(Загальні зауваження) (с. 3, 5)	«Держави-члени ОБСЄ... задіяли Московський механізм» (Загальні зауваження)	ОБСЄ має держави-учасниці, а не «держави-члени».	«Держави-учасниці ОБСЄ... задіяли Московський механізм».
«тимчасово окуповані території України» або «окупована територія/ території » (короткий огляд) (с. 1, 5, 6, 11, 12, 13, 15, 32, 51)		має бути тимчасовим; потрібна повна формула.	« тимчасово окуповані території України».
V. Катвання та нелюдське поводження (с. 25, виноска 116 на с. 25)	Місія також отримала зведені дані від Українського об'єднаного центру при Службі безпеки України, державному органі України, відповідальному за розслідування воєнних злочинів.	Фактично, дані були надані Головним слідчим управлінням Служби безпеки України, яке є структурним підрозділом, відповідальним за розслідування воєнних злочинів.	Місія також отримала зведені дані від Головного слідчого управління Служби безпеки України, державного органу України, відповідального за розслідування воєнних злочинів .
VII. Право на справедливий суд F. Створення та діяльність Національного інформаційного бюро (с. 37-38, також с. 2, с. 53)	Таким чином, Місія дійшла висновку, що Російською Федерацією створено НІБ, пов'язане з військовополоненими, і, як видається, воно виконує деякі завдання, передбачені статтею 122 ЖК III, зокрема, передає інформацію про військовополонених до Бюро ЦАР. Однак російське НІБ не є повністю прозорим, до нього може бути важко звернутися із запитом, а інформація, що передається ним, не завжди є повною, що обмежує його загальну ефективність у виконанні всього спектру завдань, передбачених статтею 122 ЖК III.	Експерти дійшли висновку, що російська сторона все ж створила НІБ і, очевидно, виконує певні завдання, що вимагаються статтею 122 ЖК III, включаючи передачу інформації про військовополонених МКЧХ. Водночас вони зазначають, що російське НІБ не є повністю прозорим, з ним важко зв'язатися та воно не завжди надає повну інформацію, що обмежує його загальну ефективність у виконанні всього спектру функцій, передбачених статтею 122 ЖК III. У цьому контексті українська сторона наголошує, що нерегулярна квазіструктура, створена російськими військовими, не може розглядатися як інформаційне бюро національного рівня. Стаття 122 ЖК III зобов'язує сторону конфлікту створити офіційне інформаційне бюро про військовополонених під керівництвом свого уряду. Експерти не надали жодних доказів того, що Міністерство оборони Росії мало мандат від російської	Формулювання потребує виправлення експертами.

		держави на створення такої установи. Тому визнання такого фактичного «НІБ» таким, що відповідає статті 122 ЖК III, є нелогічним і не може бути прийнятним.	
XII. Рекомендації А. Російській Федерації (9) (с. 55)	Забезпечити, щоб Національне інформаційне бюро (НІБ) діяло у повній відповідності до статті 122 ЖК III та виконувало всі завдання, покладені на нього цим положенням.	Експерти дійшли висновку, що російська сторона все ж створила НІБ і, очевидно, виконує певні завдання, що вимагаються статтею 122 ЖК III, включаючи передачу інформації про військовополонених МКЧХ. Водночас вони зазначають, що російське НІБ не є повністю прозорим, з ним важко зв'язатися та він не завжди надає повну інформацію, що обмежує його загальну ефективність у виконанні всього спектру функцій, передбачених статтею 122 ЖК III. Також зазначається, що веб-сайту російського НІБ немає, і неможливо знайти будь-яку інформацію про нього чи контактні дані, окрім номера телефону. Експерти також згадують, що ще у березні 2022 року російські неурядові організації звернулися до державних органів з проханням створити таке бюро та інформувати громадськість про його діяльність.	Створити повністю відповідний НІБ згідно зі статтею 122 ЖК III
XII. Рекомендації А. Російській Федерації (7) (с. 55)	Негайно забезпечити гуманні умови утримання під вартою, що відповідають гарантіям, передбаченим статтею 22(1) ЖК III.	Положення Розділу II ЖК III повинні бути повністю імplementовані Російською Федерацією	Негайно забезпечити гуманні умови тримання під вартою, що відповідають гарантіям, передбаченим статтею 22(1) ЖК III, та інтернувати українських військовополонених відповідно до розділу II ЖК III, а також створити спеціальні табори для військовополонених.
II. Вступ та мандат Е. Огляд фактичного стану справ (с. 12) XI. Загальні висновки (с. 51)	Згідно з інформацією, наданою Місії Службою безпеки України, було виявлено 222 місця утримання військовополонених, зазвичай це вже існуючі слідчі ізолятори або виправні колонії. 3-поміж них, 29 розташовані на окупованих територіях	Під час зустрічей з експертами ОБСЄ представники Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими надали оновлену інформацію: станом на сьогодні українській стороні відомо про 300 таких об'єктів, зокрема 97 на тимчасово окупованих	Ці дані потребують оновлення експертами.

	України та 193 на території Російської Федерації, розподілені по 54 регіонах (областях).	територіях України та у Республіці Білорусь.	
--	--	--	--

Проф. Ерве Асенсіо (Франція)

Проф. Вероніка Білкова (Чеська Республіка)

Проф. Марк Клемберг (Швеція)

Париж-Прага-Стокгольм, 18 серпня 2025 р.

Його Високоповажності

Пану Юрію Вітренку, Послу,

Постійному представнику України при міжнародних організаціях у Відні

Копія: пані Марії Телалян, Директору Бюро з демократичних інститутів та прав людини (БДПІЛ), та

Представникам 41 держави-учасниці, що активували Механізм, та України

Ваша Високоповажносте,

24 липня 2025 року, після консультацій з Україною представництва 41 держави-учасниці ОБСЄ задіяли Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до БДПІЛ з проханням з'ясувати в Україні, чи запросить вона місію експертів для того, щоб *«Встановити факти та обставини, що стосуються можливих порушень відповідних зобов'язань ОБСЄ; порушень та зловживань правами людини; та порушень МГП, включаючи можливі випадки воєнних злочинів та злочинів проти людяності, пов'язаних із поведінням Російської Федерації з українськими військовополоненими; Зібрати, узагальнити та проаналізувати цю інформацію, зокрема для визначення того, чи існує загальна практика широкомасштабних та систематичних катувань, жорстокого поводження та страт українських військовополонених та солдатів, які припинили участь у воєнних діях(hors de combat) та/або перебувають у місцях утримання під вартою Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях та в Росії; та Запропонувати рекомендації щодо відповідних механізмів притягнення до відповідальності»*. Після цього запиту Україна 15 серпня 2025 року створила місію у складі трьох експертів, що підписалися нижче. Місія експертів має надати свій звіт до 8 вересня 2025 року.

Мандат місії стосується подій, що виникли на території України та стосуються громадян України. Тому ми вважаємо, що ваша країна може володіти інформацією та матеріалами, що стосуються виконання нашої місії. Оскільки, згідно з пунктом 6 Московського документа, *«місія може отримувати конфіденційну інформацію від будь-якої особи, групи чи організації з питань, з якими вона звертається»*, ми хотіли б запросити Україну до співпраці з нашою місією. Ми особливо вітатимемо інформацію та встановлення контактів з :

- Офісом Генерального прокурора
- Міністерством оборони
- Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України
- Національним інформаційним бюро з питань військовополонених, примусово депортованих та зниклих осіб
- Координаційним штабом з питань поводження з військовополоненими
- Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини
- Відповідними організаціями громадянського суспільства

Ми будемо вдячні за надання копій будь-яких письмових повідомлень, таких як листи, які будь-яке з цих відомств або будь-які інші органи влади України, могли адресувати органам влади Російської Федерації щодо предмета цього мандату. Ми також будемо вдячні, якщо Ви надасте інформацію про загальну кількість та перелік українських військовополонених, яких утримувала або звільняла Російська Федерація з березня 2014 року.

Заздалегідь дякуємо за підтвердження отримання цього листа та за люб'язне надання відповіді. З огляду на передбачувані терміни роботи Місії, будемо вдячні за отримання Вашої відповіді до 24 серпня 2025 року.

З повагою,

Ерве Асенсіо

Вероніка Білкова

Марк Клемберг

Проф. Ерве Асенсіо (Франція)

Проф. Вероніка Білкова (Чеська Республіка)

Проф. Марк Клемберг (Швеція)

Париж-Прага-Стокгольм, 18 серпня 2025 р.

Його Високоповажності

Пану Олександрю Лукашевичу, Послу

Постійному представнику Російської Федерації при ОБСЄ

Копія: пані Марії Телалян, Директору Бюро з демократичних інститутів та прав людини (БДПІЛ), та

Представникам 41 держави-учасниці, що активували Механізм, та України

Ваша Високоповажносте,

24 липня 2025 року, після консультацій з Україною представництва 41 держави-учасниці ОБСЄ задіяли Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до БДПІЛ з проханням з'ясувати в Україні, чи запросить вона місію експертів для того, щоб *«Встановити факти та обставини, що стосуються можливих порушень відповідних зобов'язань ОБСЄ; порушень та зловживань правами людини; та порушень МГП, включаючи можливі випадки воєнних злочинів та злочинів проти людяності, пов'язаних із поведінням Російської Федерації з українськими військовополоненими; Зібрати, узагальнити та проаналізувати цю інформацію, зокрема для визначення того, чи існує загальна практика широкомасштабних та систематичних катувань, жорстокого поводження та страт українських військовополонених та солдатів, які припинили участь у воєнних діях(hors de combat) та/або перебувають у місцях утримання під вартою Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях та в Росії; та Запропонувати рекомендації щодо відповідних механізмів притягнення до відповідальності»*. Після цього запиту Україна 15 серпня 2025 року створила місію у складі трьох експертів, що підписалися нижче. Місія експертів має надати свій звіт до 8 вересня 2025 року.

Мандат місії стосується подій, які, хоча вони початково виникли на території України та стосуються громадян України, також стосуються актів, умисно вчинених особами, які діяли від імені або під контролем Російської Федерації. Тому ми вважаємо, що ваша країна може володіти інформацією та матеріалами, що стосуються виконання нашої місії. Оскільки, згідно з пунктом 6 Московського документа, *«місія може отримувати конфіденційну інформацію від будь-якої особи, групи чи організації з питань, з якими вона звертається»*, ми хотіли б запросити Російську Федерацію до співпраці з нашою місією, та до передачі нам будь-якої інформації, яка може бути в її розпорядженні, і яка може допомогти нам у виконанні нашого мандату. Ми особливо вітатимемо інформацію та встановлення контактів з :

- Національним інформаційним бюро,
- Офісом Уповноваженого з прав людини Російської Федерації,
- Міністерством оборони Російської Федерації.

Ми будемо вдячні за надання копій будь-яких письмових повідомлень, таких як листи, які будь-яке з цих відомств або будь-які інші органи влади Росії, могли адресувати органам влади України щодо предмета цього мандату. Ми також будемо вдячні, якщо Ви надасте інформацію про загальну кількість та перелік українських військовополонених, яких утримувала або звільняла Російська Федерація з березня 2014 року.

Заздалегідь дякуємо за підтвердження отримання цього листа та за люб'язне надання відповіді. З огляду на передбачувані терміни роботи Місії, будемо вдячні за отримання Вашої відповіді до 24 серпня 2025 року.

З повагою,

Ерве Асенсіо

Вероніка Білкова

Марк Клемберг

**Постійне представництво України при
міжнародних організаціях у Відні**

4 Валлнерштрассе,
Відень, 1010
Австрійська Республіка
(+431) 479 7172
pm_io@mfa.gov.ua

#4131/36-180/7-103734

Шановні професори,

У відповідь на Ваш лист від 18 серпня 2025 року, дозвольте щиро подякувати Вам за Вашу готовність працювати експертами місії Московського механізму людського виміру ОБСЄ з метою з'ясування фактів і обставин щодо можливих порушень відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушень та зловживань прав людини, а також порушень МГП, включаючи можливі випадки воєнних злочинів та злочинів проти людяності, пов'язаних із поведінням російської федерації із українськими військовополоненими в рамках її агресивної війни проти України.

Як Вам відомо, Механізм ОБСЄ був задіяний 24 липня 2025 року 41 державою-учасницею ОБСЄ у тісній співпраці з Україною.

Ми вважаємо, що діяльність Місії, та її звіт, стануть значним внеском до міжнародних зусиль та механізмів притягнення до відповідальності, покликаних встановити справедливість та притягнути до відповідальності організаторів та виконавців російських злочинів.

Українська сторона готова підтримувати плідну співпрацю з місією експертів, та з нетерпінням очікує на Ваш візит до України, запланований на 25-30 серпня 2025 року.

Прийміть, шановні професори, запевнення у моїй найвищій повазі.

Юрій Вітренко

Посол,

Постійний представник України

при міжнародних організаціях у Відні